

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ- ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ

ΔΙΑΤΜΗΜΑΤΙΚΟ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ

«ΒΥΖΑΝΤΙΝΕΣ ΣΠΟΥΔΕΣ»

Διπλωματική εργασία: «Η ενδυμασία των Βυζαντινών αξιωματούχων, 10^{ος}-15^{ος} αιώνας μ. Χ.»

επότρια κ. Κιουσοπούλου

Πούλου Ασημίνα

A.M. 558

Ρέθυμνο 2011

Περιεχόμενα

1. Εισαγωγή.....	σελ. 3-7
2. Κυρίως θέμα	
α) i. Η ενδυμασία των Βυζαντινών αξιωματούχων όπως την περιγράφουν στα έργα τους ο Κωνσταντίνος Ζ' Πορφυρογέννητος (10 ^{ος} αι.) και ο Ψευδο-Κωδινός (14 ^{ος} αι.).....	σελ. 8- 26
ii. Σύγκριση των περιγραφών: ομοιότητες, διαφορές, σχολιασμός.....	σελ. 26-36
β) Η σημασία της ενδυμασίας των αξιωματούχων από 10 ^ο έως 15 ^ο αιώνα: αλλαγές, επιρροές και συσχετισμός με την εποχή και τη θέση των αριστοκρατών.....	σελ. 37-52
3. Επίλογος.....	σελ. 52-54
Παράρτημα 1.....	σελ.55-74
Παράρτημα 2.....	σελ.75-99
Βιβλιογραφία.....	σελ. 100-102

*Εικόνα εξωφύλλου: Ταφικό πορτραίτο του Μανουήλ Λάσκαρη Χατζίκη (†1445), Μυστράς, Παντάνασσα

Εισαγωγή

Στην παρούσα διπλωματική εργασία θα μελετήσουμε την ενδυμασία των Βυζαντινών αξιωματούχων από τον 10^ο έως τον 15^ο αιώνα. Βασιζόμενοι σε γραπτές πηγές θα ασχοληθούμε, κατά κύριο λόγο, με τα ενδύματα των ανώτατων αξιωματούχων της αυλής, καθώς υπάρχουν πιο εκτενείς περιγραφές της ενδυμασίας τους. Αφού περιγράψουμε τα ενδύματα, μέσα από τη σύγκριση των πληροφοριών που μας παρέχουν οι πηγές και τη δευτερεύουσα βιβλιογραφία, θα σημειώσουμε τις ομοιότητες και τις διαφορές που παρουσιάζονται στη διάρκεια των πέντε αυτών αιώνων στην ενδυμασία των Βυζαντινών αριστοκρατών και θα προσπαθήσουμε να δούμε αν οι περιγραφές των ενδυμάτων αντιστοιχούν στις σωζόμενες απεικονίσεις.

Οι πηγές στις οποίες θα στηριχθούμε είναι το έργο του Κωνσταντίνου Ζ' Πορφυρογέννητου, *Περί βασιλείου τάξεως*, του 10^{ου} αιώνα και του Ψευδο-Κωδινού, *Πραγματεία για τα αξιώματα και τις υπηρεσίες*, του 14^{ου} αιώνα, κείμενα που περιέχουν σημαντικές πληροφορίες για το συγκεκριμένο ζήτημα, καθώς σχετίζονται με την αυτοκρατορική αυλή και περιγράφουν τις τελετές που λάμβαναν χώρα σε αυτή, τα αξιώματα, την ιεραρχία, τα καθήκοντα και την ενδυμασία των αξιωματούχων.

Η ίδια η φύση αυτών των κειμένων, το ότι δηλαδή, πρόκειται για πραγματείες που ασχολούνται με το τελετουργικό της αυτοκρατορικής αυλής και περιγράφουν την ενδυμασία των αξιωματούχων, μας δίνει τη δυνατότητα να προβούμε στη σύγκρισή τους και να μελετήσουμε την ενδυμασία των αριστοκρατών από τον 10^ο έως τον 14^ο-15^ο αιώνα· εντοπίζοντας τις αλλαγές, θα προσπαθήσουμε να κατανοήσουμε το πώς και το γιατί συνέβησαν αυτές και να συμπεράνουμε αν οι αλλαγές που συντελέστηκαν στη βυζαντινή κοινωνία στη διάρκεια αυτών των αιώνων αντικατοπτρίζονται και στην ενδυμασία. Δε θα αρκεστούμε, δηλαδή, στην περιγραφή των ενδυμάτων, κάτι που έχει ήδη γίνει, αλλά θα προσπαθήσουμε να δούμε την ενδυμασία και τις αλλαγές της μέσα στο ιστορικό τους πλαίσιο, μελετώντας τη, δηλαδή, σε συσχέτιση με την κατάσταση που επικρατούσε στη βυζαντινή κοινωνία, η οποία άλλαζε.

Πηγές

α) *De cerimoniis aulae byzantinae*

Το έργο του Κωνσταντίνου Ζ΄ Πορφυρογέννητου, *Περί βασιλείου τάξεως* (*De cerimoniis aulae byzantinae*), που περιέχει δύο βιβλία, αποτελεί μια πραγματεία του 10^{ου} αιώνα, που ασχολείται με το αυλικό τελετουργικό, εντάσσεται στο πνεύμα του εγκυκλοπαιδισμού, με σκοπό την εξύμνηση του αυτοκράτορα και των υπαλλήλων του. Στη συγκεκριμένη πραγματεία περιγράφονται, από τη σκοπιά των αυλικών υπαλλήλων, κύριες και μικρότερης σημασίας τελετές, κοσμικές και μη, με κάθε λεπτομέρεια. Πρόκειται για ένα ογκώδες έργο, στο οποίο συλλέγονται αναφορές από τον 5^ο έως το 10^ο αιώνα, που αφορούν τόσο τη βυζαντινή κυβέρνηση, τη διπλωματία, την προσωπογραφία, την Κωνσταντινουπολίτικη τοπογραφία, όσο και τα ιστορικά γεγονότα. Περιέχει, επίσης, αναφορές για διάφορα θέματα, από τους μισθούς των αξιωματούχων έως τις στρατιωτικές προμήθειες.

Στο πρώτο βιβλίο η αναφορά στην αυτοκρατορική οικογένεια δίνει ένα χρονικό πλαίσιο μεταξύ 957 και 959 μ. Χ., ενώ σύμφωνα με χρονολογημένες αναφορές οι αναθεωρήσεις δεν τοποθετούνται πριν τα τελευταία χρόνια του Κωνσταντίνου. Το κείμενο αναθεωρήθηκε από τον Νικηφόρο Β΄ Φωκά και το κεφάλαιο 97 του πρώτου βιβλίου φαίνεται να συνδέεται με τον Βασίλειο το Νώθο. Ο Κωνσταντίνος Ζ΄ αναφέρει πως το πρώτο βιβλίο προέρχεται από έγγραφο (πρακτικά-αρχεία) χωρίζεται σε 97 κεφάλαια: από το 1 έως το 83 παρατηρείται ένα ομογενές υλικό με την καταγραφή εορταστικών πομπών στα Κωνσταντινοπολίτικα ιερά (1-37) και κοσμικών τελετών (38-83), όπως στέψεων, γάμων, προαγωγών αξιωματούχων, ταφών και εορτών στον Ιππόδρομο. Στα κεφάλαια 84 έως 95 καταγράφονται αποσπάσματα από τον Πέτρο Πατρίκιο, που περιλαμβάνουν κατά λέξη πρωτόκολλα της ανόδου από τον Κωνσταντίνο Α΄ στον Ιουστινιανό Α΄.

Ο Κωνσταντίνος Ζ΄ ισχυρίζεται πως το δεύτερο βιβλίο βασίζεται μόνο στην προφορική παράδοση και στα κεφάλαια 1 έως 25 υπάρχουν και ιστορικές αναφορές. Στα κεφάλαια 25 έως 56 καταγράφονται ανόμοια γεγονότα που σχετίζονται με αντιγραφή και μεταγραφή που έκανε ο ίδιος ο Κωνσταντίνος. Αυτά αναφέρονται σε θέματα όπως η στρατιωτική κινητοποίηση εναντίον της Κρήτης και της Ιταλίας (44-45), ενώ κάποια κεφάλαια σε διπλωματικό ύφος δίνουν πληροφορίες για την

ιεράρχηση των κρατών (46-48). Τα υπόλοιπα κεφάλαια (49-50, 55-56) αναφέρονται στην προτεραιότητα των αξιωματούχων, των δικαιωμάτων και των μισθών.

Ο Κωνσταντίνος βασίζεται σε μεγάλο βαθμό σε ένα χαμένο έργο του Λέοντα Κατακύλα, μάγιστρου στα χρόνια του Λέοντος ΣΤ'. Αυτό ορίζει τις προμήθειες μιας αυτοκρατορικής εκστρατείας στην Ανατολή και καταλήγει με την καταγραφή θριάμβων από τον Ιουστινιανό Α', το Θεόφιλο και το Βασίλειο Α'.¹

β) Πραγματεία για τα αξιώματα και τις υπηρεσίες

Το όνομα Ψευδο-Κωδινός χρησιμοποιείται συμβατικά ως το όνομα του ανώνυμου συγγραφέα του έργου *Πραγματεία για τα αξιώματα και τις υπηρεσίες*, που συντάχθηκε μεταξύ 1347 και 1368. Πιστεύεται πως ο συγγραφέας ήταν ένα άτομο που κατείχε ένα μεσαίο αυλικό αξίωμα ή βρισκόταν στην αυτοκρατορική διοίκηση και γνώριζε καλά τα εθιμοτυπικά. Αυτό το άτομο θεωρείται πως είναι ο Γεώργιος Κωδινός, συγγραφέας του 14^{ου} αιώνα με το αξίωμα του κουροπαλάτη, κάτι όμως που δε μπορεί να εξακριβωθεί.

Στην πραγματεία αυτή παρουσιάζεται η ιεραρχία των τίτλων και των θέσεων των αξιωματούχων, η ενδυμασία και τα καθήκοντα τους, οι γιορτές που λάμβαναν χώρα εντός και εκτός της αυτοκρατορικής αυλής, οι τελετές ενθρόνισης ενός αυτοκράτορα, οι τελετές απονομής ορισμένων βασικών αξιωμάτων και οι τελετές υποδοχής των μελλοντικών νυφών του αυτοκράτορα. Το βιβλίο περιλαμβάνει 12 κεφάλαια, στα τρία πρώτα κατηγοριοποιούνται οι τίτλοι και τα αξιώματα της αυλής και αναφέρονται η ενδυμασία και τα καθήκοντα που είχε κάθε αξιωματούχος. Στα κεφάλαια 4 και 5, περιγράφεται λεπτομερώς το εθιμοτυπικό που ακολουθείται στην αυλή, στην ενότητα 6 αναφέρονται τα καθήκοντα του στρατού και στα επόμενα τέσσερα κεφάλαια (7-10) το εθιμοτυπικό σε περιπτώσεις αυτοκρατορικών στέψεων και σε τελετές απονομής υψηλών αξιωμάτων. Τα τελευταία δυο κεφάλαια αναφέρονται στα πένθημα ενδύματα του αυτοκράτορα και στην υποδοχή ξένων πριγκιπισσών, που προορίζονται για σύζυγοι μελών της αυτοκρατορικής οικογένειας.

¹McCormick, «De cerimoniis», *The Oxford Dictionary of Byzantium* 1(1991), p. 595-597

Υπάρχει, επίσης, ένα κεφάλαιο που αναφέρεται σε εκκλησιαστικούς αξιωματούχους, το οποίο προστέθηκε αργότερα, τον 16^ο αιώνα, από τον Ανδρέα Δαρμάριο.

Ο Ψευδο-Κωδινός περιλαμβάνει στην πραγματεία του πληροφορίες από επίσημα έγγραφα και χρονικά, αλλά και κάποιες προσωπικές μνήμες. Σύμφωνα με τον εκδότη του βιβλίου, Verpeaux J, το Τυπικό που περιγράφεται στο συγκεκριμένο βιβλίο πρέπει να ήταν σε ισχύ στα μέσα του 14^{ου} αιώνα, καθώς οι κανόνες αυτοί και τα εθιμοτυπικά πιθανόν δημιουργήθηκαν από τον Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγο (1258-1281), την περίοδο της επανασύστασης της αυτοκρατορίας και ακολουθήθηκαν από τους διαδόχους του, τον Ανδρόνικο Β΄ Παλαιολόγο (1282-1328), μέχρι και τον Ιωάννη ΣΤ΄ Καντακουζηνό (1347-1354). Ένα ενδιαφέρον, αλλά περίπλοκο ζήτημα είναι ότι μεγάλο τμήμα του έργου του Ψευδο-Κωδινού παρουσιάζει ομοιότητες με το έργο του Ιωάννη ΣΤ΄ Καντακουζηνού, ο εκδότης της πραγματείας πιστεύει πως το γεγονός αυτό οφείλεται στο ότι άντλησαν πληροφορίες από τις ίδιες πηγές.²

Οι δυσκολίες που αντιμετωπίσαμε στη μελέτη και τη σύγκριση των κειμένων αφορούν τον τρόπο με τον οποίο οι συγγραφείς αναφέρονται στην ενδυμασία των αξιωματούχων· ο Κωνσταντίνος Ζ΄ Πορφυρογέννητος περιγράφοντας τις εορταστικές τελετές και τις κοσμικές πομπές που λάμβαναν χώρα στην Κωνσταντινούπολη του 10^{ου} αιώνα, αναφέρει σε κάποιες περιπτώσεις τι φορούσαν οι αξιωματούχοι που έπαιρναν μέρος σε αυτές και ο Ψευδο-Κωδινός στο έργο του αφιερώνει ένα μεγάλο κεφάλαιο για την ενδυμασία των αξιωματούχων της αυτοκρατορικής αυλής, κανένας όμως από τους δύο δεν περιγράφει με λεπτομέρειες τα ενδύματα τους, κάτι που μπορεί σε κάποιο βαθμό, να οφείλεται και στο γεγονός ότι οι δύο συγγραφείς ήταν σύγχρονοι ακροατές και θεατές όσων περιγράφουν, άρα δε συμπλήρωναν όσα οι ίδιοι κατανοούσαν. Αυτή η ελλιπής περιγραφή προκαλεί προβλήματα, καθώς παρατίθεται ένας μεγάλος όγκος, άγνωστης σε μας, ορολογίας που είναι δύσκολο να εξηγηθεί και

²*Pseudo-Kodinos, Traite des offices*, ed. J. Verpeaux, Paris, 1976, p. 39-40, Kazhdan A, «Kodinos», *The Oxford Dictionary of Byzantium*, 2, Oxford 1991, p. 135

κάνει ακόμα πιο δύσκολη την ταύτιση των περιγραφών των δύο κειμένων με τα σωζόμενα πορτραίτα αξιωματούχων της εκάστοτε περιόδου.³

Άλλη μια δυσκολία που συναντάμε προσπαθώντας να μελετήσουμε τα ενδύματα των αξιωματούχων αποτελεί το ότι και στα δύο κείμενα οι εκτενέστερες περιγραφές αφορούν τους ανώτερους αξιωματούχους της αυλής, με αποτέλεσμα να είναι ελλιπείς οι πληροφορίες που έχουμε για την ενδυμασία των κατώτερων, σε ιεραρχία, αξιωματούχων.

Εμπόδιο στη μελέτη της ενδυμασίας των αξιωματούχων, που ήταν μέλη της Βυζαντινής αριστοκρατίας, αποτελεί και το γεγονός ότι τα δύο κείμενα περιγράφουν την επίσημη ενδυμασία των αξιωματούχων, δηλαδή, τα ενδύματα που φορούσαν σε ημέρες εορτασμών, επίσημες πομπές ή τελετές μέσα και έξω από το παλάτι, γεγονός που μας εμποδίζει να πληροφορηθούμε για την καθημερινή ενδυμασία τους, αν φυσικά αυτή υπήρχε με τη σημασία που της δίνουμε σήμερα, καθώς η πολυτελής ενδυμασία που περιγράφουν οι πηγές μπορεί να αποτελούσε κομμάτι της καθημερινότητας των αριστοκρατών στο Βυζάντιο.

Όπως έχουν σημειώσει αρκετοί μελετητές που ασχολούνται με την ενδυμασία, ένα εύθραυστο ζήτημα είναι αυτό της ορολογίας που χρησιμοποιεί ο καθένας για να περιγράψει τα ενδύματα. Αντιμετωπίσαμε δυσκολίες που αφορούσαν τη χρήση των όρων που περιέγραφαν τα εξωτερικά ενδύματα των αριστοκρατών, για αυτό και χρησιμοποιήσαμε και τους τέσσερις όρους που συναντήσαμε (μανδύας, γλαμύδα, γλανίδα, τουνίκα)· χρησιμοποιούμε, επίσης, τον όρο καπέλο για τα καλύμματα κεφαλής.

³Piltz El., «Middle Byzantine Court Costume», *Byzantine Court Culture from 820 to 1204*, ed. Maguire H., Washington 1997, p. 39

Κύριο θέμα

α) i. Η ενδυμασία των αξιωματούχων

Κωνσταντίνος Ζ΄ Πορφυρογέννητος

Ο Κωνσταντίνος Ζ΄ Πορφυρογέννητος, όπως αναφέραμε και παραπάνω, περιγράφει τις πομπές και τις τελετές που λάμβαναν χώρα στην Κωνσταντινούπολη σε ημέρες εορτασμών στη μνήμη κάποιου αγίου ή σε μεγάλες χριστιανικές εορτές, όπως τα Χριστούγεννα και το Πάσχα, αλλά και κοσμικές τελετές, όπως η προαγωγή κάποιου αξιωματούχου, γάμοι, ταφές, εορτές στον Ιππόδρομο. Σε κάποιες από αυτές τις περιγραφές περιλαμβάνονται και αναφορές στην ενδυμασία κάποιων αξιωματούχων.

Σε συνήθεις τελετές ακολουθείται η συγκεκριμένη διαδικασία: το πρωί κάθε τελετής οι *βεστήτορες* εισέρχονταν στο Χρυσοτρίκλινο⁴ και οι αξιωματούχοι του αυτοκρατορικού διαμερίσματος που ήταν επικεφαλείς της αυτοκρατορικής γκαρνταρόμπας (*ο τὸν ἄλλαξιμων το κουβουκλεου*) έπαιρναν το μπαούλο με τα αυτοκρατορικά ενδύματα και τα κουτιά με τα αυτοκρατορικά στέμματα, οι *σπαθάριοι* έπαιρναν τα όπλα, την ασπίδα και τη λόγχη και τα μετέφεραν στο Οκταγωνικό διαμέρισμα του παλατιού της Δάφνης⁵, μπροστά από το ιερό του πρώτου μάρτυρα, Αγίου Στεφάνου. Οι *βασιλείς* φορώντας σκαραμάγγιο⁶ εξέρχονταν από το ιερό διαμέρισμα, ενδύονταν το σαγίον⁷ διακοσμημένο με χρυσό και περνούσαν από το Φύλακα.

⁴Χρυσοτρίκλινο: ήταν ένα από τα ανάκτορα στον περίβολο του Μεγάλου Παλατιού με μια αίθουσα με τρούλλο, όπου βρίσκονταν οι βασιλικοί θρόνοι (ό.π. Πλακογιαννάκης Κ.Ε., Τμητικοί....., σ.317)

⁵Ανάκτορο Δάφνης: βρισκόταν στον περίβολο του Μεγάλου Παλατιού, κοντά στο ναό του Αγίου Στεφάνου(ό.π. Πλακογιαννάκης Κ.Ε., Τμητικοί....., σ.330)

⁶Το σκαραμάγγιον ήταν ένας ζωσμένος χιτώνας με μακριά μανίκια και ανοίγματα μπροστά στο εφαρμοστό μπούστο και πίσω ή στις πλευρές, καταγόταν πιθανόν από το Περσικό ιππικό καφτάνι. Φοριόταν από τον αυτοκράτορα και από αξιωματούχους και αποτελούσε διακριτικό στοιχείο της αυλικής ενδυμασίας κατά τη Μέση Βυζαντινή περίοδο. (Sevcenko N.P., «Skaramangion», *Oxford Dictionary of Byzantium* 3, Oxford 1991, p. 1908, Parani M., *Reconstructing the Reality of Images. Byzantine Material Culture and Religious Iconography (11th- 15th Centuries)*, Boston 2003, p. 348)

⁷Το σαγίον ήταν όρος που χρησιμοποιούνταν για διάφορους τύπους μανδύα, αρχικά είχε στρατιωτικό χαρακτήρα, δεν είναι σαφές σε τι ακριβώς διέφερε από τη χλαμύδα, ίσως ήταν πιο κοντό και δεν είχε ταβλία. Στη Μέση Βυζαντινή περίοδο ήταν μέρος της αυλικής ενδυμασίας και φοριόταν από τον αυτοκράτορα και τους αξιωματούχους, πάνω από το σκαραμάγγιο (ό.π. Parani M., *Reconstructing*....., p. 348, Kazhdan Al., «Sagion», *Oxford Dictionary of Byzantium* 3, Oxford 1991, p. 1827-1828)

Σε συγκεκριμένες στιγμές του τελετουργικού ο αυτοκράτορας άλλαζε ενδύματα, αν αυτό δε γίνονταν πίσω από κουρτίνες που κρέμονταν στα “διαλείμματα” της διαδρομής, οι άνθρωποι του αυτοκρατορικού διαμερίσματος δημιουργούσαν ένα μονό ή διπλό κύκλο γύρω από τον αυτοκράτορα.

Οι βασιλείς με το προσωπικό του διαμερίσματος και τους *κοιτωνίτες* πήγαιναν στο Οκταγωνικό διαμέρισμα μπροστά στο ιερό του Αγίου Στεφάνου, όπου είχαν μεταφερθεί τα αυτοκρατορικά ενδύματα. Εισέρχονταν οι *βεστήτορες*, έντυναν το βασιλιά με υπέρλαμπρη χλαμύδα⁸ και εξέρχονταν. Ο *πραιπόσιτος* έστεφε τον αυτοκράτορα, που περνούσε στο Τρίκλινο και το Αυγουσταίο⁹. Μετά από σήμα του αυτοκράτορα, ο *πραιπόσιτος* έκανε σήμα στον κύριο των εορτών με τη χλαμύδα του, έλεγε “Παρακαλώ” και ακολουθούσε η είσοδος των αξιωματούχων.

Σε κάθε τελετή, μετά από τη Θεία Κοινωνία οι βασιλείς άλλαζαν ενδύμα και γευμάτιζαν με τους συγκλητικούς, έπειτα οι *πραιπόσιτοι* και ο επικεφαλής της αυτοκρατορικής γκαρνταρόμπας εισέρχονταν και έντυναν τους βασιλείς με τις χλαμύδες τους. Τότε οι βασιλείς επέστρεφαν με το προσωπικό του αυτοκρατορικού διαμερίσματος στο Οκταγωνικό διαμέρισμα, μπροστά στο ιερό του Αγίου Στεφάνου και έβγαζαν τα στέμματα και τις χλαμύδες και εισέρχονταν στο διαμέρισμα της Δάφνης φορώντας το διβητήσιον¹⁰, εκεί ενδύονταν με το διακοσμημένο με χρυσό σαγίον και εισέρχονταν στο Ιερό Παλάτι, με τον *πραιπόσιτο* και το προσωπικό του αυτοκρατορικού διαμερίσματος.¹¹

⁸Η χλαμύδα ήταν ένας μανδύας έως τον αστράγαλο, που στερεωνόταν στο δεξί ώμο ή μπροστά με μια πόρπη, με χαρακτηριστικό στοιχείο ένα ζευγάρι ταβλία. Φοριόταν από τον αυτοκράτορα και τους αξιωματούχους. Ήταν σε διάφορα χρώματα και είχε σειρές πολύτιμων λίθων και μαργαριταριών. Ο αυτοκράτορας συνήθως φορούσε τη χλαμύδα πάνω από το διβητήσιο (ό.π. Parani M., *Reconstructing*....., p. 11,344, Kazhdan Al., Sevchenko N.P., «Chlamys», *Oxford Dictionary of Byzantium* 1, Oxford 1991, p. 424)

⁹Τρίκλινο: πρόκειται για αίθουσα υποδοχής ή συμποσίου (ό.π. Πλακογιαννάκης Κ.Ε., Τιμητικοί....., σ.326), Αυγουσταίο: πρόκειται για φόρο- πλατεία στα νοτιο- δυτικά της παλαιάς ακρόπολης της Κωνσταντινούπολης. Στη βόρεια πλευρά του ήταν η Αγία Σοφία και ο Πατριαρχικός Οίκος, στη δυτική ο μεγάλος Ιππόδρομος, στην ανατολική το κτίριο της Συγκλήτου και στη νοτιο- ανατολική το “Μέγα Παλάτιον” (ό.π. Πλακογιαννάκης Κ.Ε., Τιμητικοί....., σ.335-336)

¹⁰Το διβητήσιον ήταν ένας μακρύς, ζωσμένος χιτώνας με μακριά μανίκια, φοριόταν από τον αυτοκράτορα και ανώτατους αυλικούς αξιωματούχους κάτω από το λώρο, τη χλαμύδα ή το σαγίον και αποτελούσε τελετουργικό ένδυμα κατά τη Μέση Βυζαντινή περίοδο (ό.π. Parani M., *Reconstructing*....., p. 345, Sevchenko N.P., «Divetesion», *Oxford Dictionary of Byzantium* 1, Oxford 1991, p. 639)

¹¹ό.π. Piltz El., «Middle Byzantine....., p. 39, 41-42

Ακολουθώντας το κείμενο θα παραθέσουμε τις αναφορές του συγγραφέα στην ενδυμασία των αξιωματούχων κατά εορτασμό και για λόγους οικονομίας θα αναφέρουμε το κομμάτι εκείνο της τελετής ή της πομπής όπου γίνεται λόγος για την ενδυμασία όσων έπαιρναν μέρος.

Την Κυριακή του Πάσχα στο κοιτόνιο της Δάφνης οι *μάγιστροι* και οι *ανθύπατοι* φορούσαν χρυσοῦφαντους λώρους¹², κάποιοι *ανθύπατοι* και οι *πατρίκιοι* φορούσαν τα καμήσια¹³ τους και λευκά χρυσόταβλα χλανίδια, ασπάζονταν τους δεσπότες και στέκονταν δεξιά και αριστερά μετά από αυτούς που φορούσαν χρυσούς λώρους. Ειδικά για τους πατρικίους αναφέρεται από το συγγραφέα πως φορούσαν λώρους σύμφωνα με τη ρωμαϊκή παράδοση, όπως οι Ρωμαίοι ύπατοι (βλ. Παρ.2 σ. 75-78).¹⁴

Οι *πατρίκιοι* στο δείπνο με το βασιλιά φορούσαν τα χλανίδια τους.¹⁵

Τη Δεύτερη μέρα της διακαινησίμου όλοι οι άρχοντες που βρίσκονταν στην αψίδα φορούσαν λευκά χλανίδια, ενώ οι *πατρίκιοι* χρυσόταβλα χλανίδια. Οι *πραιπόσιτοι* και οι *οστιαροπριμικήριοι* που βρίσκονταν στο κουβούκλιο φορούσαν χρυσόταβλα χλανίδια, ενώ οι *σπαθαροκουβικουλάριοι* φορούσαν τα σπάθιά τους (βλ. Παρ.2 σ. 79-80).¹⁶

¹²Ο λώρος ήταν ένα πολύ μακρύ “φουλάρι” με πολύτιμες πέτρες, που φοριόταν από τον αυτοκράτορα και την αυτοκράτειρα, αλλά και από ανώτατους αξιωματούχους τις ημέρες του Πάσχα με τη διαφορά ότι ο λώρος των αξιωματούχων ήταν κεντημένος πάνω στο ένδυμα· διασταυρωνόταν στο στήθος σχηματίζοντας ένα Χ με το ένα άκρο του να πέφτει ίσια κάτω μπροστά και το άλλο να έρχεται από πίσω, στο δεξί ώμο, να διασταυρώνεται μπροστά και να τυλίγει το αριστερό μπράτσο. Κατά τον 10^ο αιώνα προμηθεύτηκε με μια σχισμή και φοριόταν πάνω από το κεφάλι, ενώ το μακρύ άκρο έπεφτε οριζόντια, κατά πλάτος του σώματος και τυλιγόταν πάλι στο αριστερό μπράτσο. Στα αυτοκρατορικά πορτραίτα του 11^{ου} αιώνα το κατώτερο μέρος του λώρου απεικονιζόταν σε σχήμα ασπίδας. Συνήθως φοριόταν πάνω από ένα μακρύ, μακρυμάνικο μανδύα, ο αυτοκράτορας το φορούσε πάνω από το διβητήσιο (ό.π. Parani M., *Reconstructing.....*, p. 346, Sevckenko N.P., «Loros», *Oxford Dictionary of Byzantium* 2, Oxford 1991, p. 1251-1252)

¹³Το καμήσιο ήταν εσωτερικό ένδυμα, που φοριόταν πάνω από το υποκάμισο, ήταν ποδήρες με στενά μανίκια και συνήθως ήταν λευκό, ακόσμητο ή διακοσμημένο (Μπίθα Ι., «Ενδυματολογικές μαρτυρίες στις τοιχογραφίες της μεσαιωνικής Ρόδου (14^{ος} αι.-1523). Μια πρώτη προσέγγιση», *Ρόδος 2400 χρόνια*, Ρόδος 2000, σ. 437)

¹⁴Reiske J.J., *Constantini Porphyrogeniti imperatoris de cerimoniis aulae Byzantinae libri duo*, vol.1, Bonn: Weber 1929, p. 24-26, 637-638

¹⁵ό.π. Reiske J.J., *Constantini Porphyrogeniti.....*, p. 62,65,69-70

¹⁶ό.π. Reiske J.J., *Constantini Porphyrogeniti.....*, p. 71-72

Την ίδια ημέρα οι *έφιπποι πρωτοσπαθάριοι ευνούχοι* φορούσαν χρυσόκλαβα σπέκια¹⁷, σπαθία και έφεραν σπαθοβάκλια στους ώμους, τα άλογά τους ήταν στολισμένα, κοντά τους βρισκόταν, πάνω σε στολισμένο ίππο, ο *λογοθέτης του δρόμου* που φορούσε σαγίον “□ληθινόν”¹⁸ και οι *πρωτοσπαθάριοι βαρβάτοι* περιβεβλημένοι με σπέκια, με στολισμένο ίππο και έφεραν σπαθοβάκλια στους ώμους.¹⁹

Την πέμπτη ημέρα της διακαινησίμου, κατά τη διάρκεια του □σπασμού στο Χρυσοτρίκλινο όλοι έφταναν εκεί αλλαγμένοι, φορώντας λευκά χλανίδια. Στη διάρκεια της τελετής ο *βασιλεύς* φορώντας διβητήσιον, περιβαλλόταν το τζιτζάκιον.²⁰

Κατά την Τετάρτη της Μεσοπεντηκοστής και την προέλευση στο ναό του Αγίου Μωκίου οι *πατρίκιοι*, οι *στρατηγοί*, οι *πραιπόσιτοι*, οι *οστιάριοι*, οι *πριμικήριοι* και οι *βαρβάτοι πρωτοσπαθάριοι* φορούσαν σαγία “□ληθινά”. Οι *σπαθαροκουβικουλάριοι* φορούσαν καμίνσια και κρατούσαν τα διστράλια²¹ τους και οι *κουβικουλάριοι* φορούσαν καμίνσια.

Οι *πατρίκιοι*, οι *στρατηγοί*, οι *άρχοντες του κουβουκλείου* και οι *συγκλητικοί* ιππεύοντες ακολουθούσαν το βασιλιά φορώντας σαγία “□ληθινά”, οι *πεζοί* που τριγύριζαν τον αυτοκράτορα ήταν οι *σπαθάριοι* που κρατούσαν διστράλια και τα σκουτάρια²² τους, οι *κανδιδάτοι* με διστράλια, οι *σκριβωνες* και οι *μανδάτορες* με

¹⁷ Τα σπέκια ήταν πιθανώς ένα ένδυμα που φοριόταν κάτω από το μανδύα.

Τα χρυσόκλαβα ήταν, ραμμένα ή κεντημένα, χρυσά τετραγωνίδια σε σχήμα κεφαλής καρφιού ή λωρίδες από χρυσό νήμα με κεντήματα, στο λαιμό, το στήθος, τα χειρίδια ή το κάτω άκρο του ενδύματος (ό.π. Kazhdan Al., «Sagion», *Oxford Dictionary*....., p. 1828, Κουκουλές Φ., *Βυζαντινών Βίος και Πολιτισμός*, τ.ΒΙΙ, Αθήναι 1948-1957, σ.42-43)

¹⁸ Ο χαρακτηρισμός αληθινό αφορά τα ενδύματα που ήταν βαμμένα με αληθινή και όχι ψευδή πορφύρα (ό.π. Κουκουλές Φ., *Βυζαντινών*....., σ. 40, *Lexikon zur Byzantinischen Gräzität, besonders des 9-12, Jahrhunderts* Erstellt von Erich Trapp, Wien 1994, v. 1, p.54)

¹⁹ ό.π. Reiske J.J., *Constantini Porphyrogeniti*....., p. 82

²⁰ ό.π. Reiske J.J., *Constantini Porphyrogeniti*....., p. 91- 92.

Το τζιτζάκιο ήταν ένα είδος μανδύα, Χαζαρικής καταγωγής όπως αναφέρει ο Κωνσταντίνος Ζ΄ Πορφυρογέννητος, το φορούσε ο αυτοκράτορας κάτω από το σαγίο ή το λώρο (ό.π. Piltz El., «Middle Byzantine»....., p. 42)

²¹ Διστράλια ή ημιπελέκια ήταν απλοί πέλεκεις με μια μόνο κόψη (Πλακογιαννάκης Κ.Ε., *Τιμητικοί τίτλοι και ενεργά αξιώματα στο Βυζάντιο. Εθιμοτυπία, Διοίκηση, Στρατός*, Θεσσαλονίκη 2001, σ. 51, ό.π. *Lexikon zur Byzantinischen*....., v. 2, p. 398)

²² Σκουτάρια ονομάζονταν οι ασπίδες των στρατιωτικών αξιωματούχων του Βυζαντίου (ό.π. Parani M., *Reconstructing*....., p. 125, 349)

βεργία²³. Στο μέσο αυτών που περιτριγύριζαν τον αυτοκράτορα βρίσκονταν τέσσερις *σιλεντάριοι* με χρυσά διάλιθα βεργία και σαγία “□ληθινά”. Την ίδια ημέρα όταν ο βασιλεύς εξερχόταν από το παλάτι όλοι τον προσκυνούσαν και όσοι αξιωματούχοι τον περιτριγύριζαν φορούσαν χρυσόταβλα χλανίδια.

Λίγο παρακάτω αναφέρεται πως ο βασιλεύς κατά τη διάρκεια της ίδιας ημέρας βρισκόταν στο “Μεγάλο ναό”, από τον οποίο εξερχόταν και τον υποδεχόταν ο *δομέστικος των σχολών* με το δήμο των Βένετων, φορώντας Βένετο²⁴ χλανίδιο χρυσοϋφαντο· στο Εξακίονιο τον υποδεχόταν ο *δομέστικος τ□ν □κσουβίτων* με το δήμο των Πρασίνων, που φορούσε “χλανίδα Πράσινον χρυσοϋφαντον”.²⁵

Την ημέρα της Αναλήψεως του Κυρίου όλοι οι □ρχοντες στο παλάτι φορούσαν σκαραμάγγια, οι *άρχοντες του κουβουκλείου*, που υποδέχονταν τον αυτοκράτορα, φορούσαν σαγία “□ληθινά”. Κατά την ίδια εορτή ο βασιλεύς εξερχόταν από τον κοιτώνα με χλανίδα και στην πύλη του Τρικλίνου τον υποδέχονταν οι *πατρίκιοι* και οι *στρατηγοί* με χρυσόταβλα χλανίδια (βλ. Παρ.2 σ. 81-82).²⁶

Κατά την εορτή της Υψώσεως των Τιμίων Ξύλων στο Σπαθαρίκιο²⁷ οι *του κουβουκλείου*, οι *πατρίκιοι*, οι *δομέστικοι* και οι υπόλοιποι *άρχοντες* φορούσαν σκαραμάγγια. Κατά τη διάρκεια της τελετής ανοιγόταν η πύλη του Σπαθαρικίου και εισέρχονταν οι *άρχοντες του κουβουκλείου* φορώντας σαγία και προσκυνούσαν τον αυτοκράτορα.²⁸

Κατά την εορτή των Χριστουγέννων συγκεντρώνονταν όλοι στο ημικύκλιο της αψίδος· οι *πατρίκιοι* και οι *του κουβουκλείου* φορούσαν τυρέα²⁹ και

²³Τα βεργία ήταν ράβδοι, συνήθως χρυσές και διακοσμημένες με πολύτιμες πέτρες (ό.π. Piltz El., «Middle Byzantine.....», p. 47)

²⁴Βένετο χαρακτηριζόταν το μπλε χρώμα (ό.π. Κουκουλής Φ., *Βυζαντινών.....*, σ. 36, ό.π. *Lexikon zur Byzantinischen.....*, v. 2, p. 273)

²⁵ό.π. Reiske J.J., *Constantini Porphyrogeniti.....*, p. 98, 99-100, 105

²⁶ό.π. Reiske J.J., *Constantini Porphyrogeniti.....*, p. 108- 110

²⁷Σπαθαρίκιο: πρόκειται για οίκημα στον περίβολο του Μεγάλου Παλατιού, όπου διέμεναν οι σπαθάριοι(ό.π. Πλακογιαννάκης Κ.Ε., *Τιμητικοί.....*, σ.320)

²⁸ό.π. Reiske J.J., *Constantini Porphyrogeniti.....*, p. 124-125

²⁹Τυρέα χαρακτηρίζονταν τα ενδύματα που βάφονταν με Τυρία πορφύρα (ό.π. Κουκουλής Φ., *Βυζαντινών.....*, σ. 39)

μηλινοκάθυπτρα³⁰ χλανίδια. Όσοι κατείχαν τα “πρώτα οφφίκια” φορούσαν “ταώνας κογχευτούς” και άλλοι μαρζαύλια.³¹

Την πρώτη Ιανουαρίου οι μάγιστροι, οι πατρίκιοι και άλλοι συγκλητικοί στο τρίκλινο της Μαγναύρας, περιβάλλονταν τις χλαμύδες και τα στέμματά τους και κάθονταν στους θρόνους τους.³²

Κατά την παραμονή των Φώτων τα αλλάξιμα τελούνταν “διά λευκών χλανιδίων”, ο βασιλεύς και όλα τα μέλη της συγκλήτου φορούσαν, δηλαδή, λευκά, έτσι και οι πατρίκιοι δε φορούσαν τα χρυσόταβλα χλανιδιά τους, αλλά χλανίδια με ταβλία οξέου³³ χρώματος. Οι οσιάριοι φορούσαν τα παραγάβδια³⁴ τους και κρατούσαν τα βεργία τους. Οι πρωτοσπαθάριοι ενούχοι φορούσαν διβητήσια και σπαθία και όταν επέστρεφαν στο παλάτι φορούσαν διαφορετικά ενδύματα, γιατί και ο αυτοκράτορας έχει αλλάξει κατά τη διάρκεια της εορτής.³⁵

Την εορτή της Υπαπαντής άλλαζαν όλοι τα λευκά χλανίδια. Οι κουβικουλάριοι και οι σπαθαροκουβικουλάριοι φορούσαν μόνο καμίσια, οι ενούχοι πρωτοσπαθάριοι τα αλλάξιμά³⁶ τους και έφεραν σπαθοβάκλια, οι άρχοντες του κουβουκλείου φορούσαν τα μανιάκια³⁷ τους και κρατούσαν σπαθοβάκλια, οι

³⁰Μηλινοκάθυπτα λέγονταν τα ενδύματα που στολίζονταν με κίτρινους “καθρέπτες”(πούλιες) (ό.π. *Lexikon zur Byzantinischen.....*, v. 5, p. 1019)

³¹ό.π. Reiske J.J., *Constantini Porphyrogeniti.....*, p. 128

³²ό.π. Reiske J.J., *Constantini Porphyrogeniti.....*, p. 138

³³Τα ταβλία αποτελούσαν διακριτικό στοιχείο της χλαμύδας, ήταν ένα ζευγάρι με ορθογώνια ή τραπεζοειδή κεντημένα κομμάτια υφάσματος, διαφορετικού χρώματος και διακόσμησης από το ύφασμα της και συνδέονταν με τα άκρα της ξεκινώντας από το ύψος της μασχάλης και φτάνοντας έως τη μέση. Από τον 6ο αιώνα και μετά εμφανίζονται και στο ύψος του θώρακος. Ένα ταβλίο θα μπορούσε να είναι κεντημένο με την εικόνα του αυτοκράτορα και περίτεχνα σχέδια (ό.π. Parani M., *Reconstructing.....*, p. 12,349, Sevckenko N.P., «Tablion», *Oxford Dictionary of Byzantium* 3, Oxford 1991, p. 2004)

Οξύ ήταν το βαθύ ερυθρό χρώμα (ό.π. Κουκουλές Φ., *Βυζαντινών.....*, σ. 37)

³⁴Παραγάβδια ονομάζονταν τα ενδύματα, κυρίως οι χιτώνες, που είχαν κροσσωτές παρυφές με χρυσό κέντημα σε σχήμα γάμμα (ό.π. Κουκουλές Φ., *Βυζαντινών.....*, σ. 49) ή ερυθρές παρυφές (ό.π. Πλακογιαννάκης Κ.Ε., *Τιμητικοί.....*, σ. 318) ή τρέσες στις παρυφές του ενδύματος (ό.π. *Lexikon zur Byzantinischen.....*, v. 6, p. 1206)

³⁵ό.π. Reiske J.J., *Constantini Porphyrogeniti.....*, p. 142-143

³⁶Αλλάξιμα χαρακτηρίζονταν τα καινούρια ενδύματα, που φορούσαν οι αξιωματούχοι σε ημέρες εορτασμών ή επίσημες περιστάσεις (ό.π. Κουκουλές Φ., *Βυζαντινών.....*, σ. 21)

³⁷Πρόκειται για ένα τύπο “δαχτυλιδιού” στο λαιμό ή κολάρου, πιθανώς σκανδιναβικής προέλευσης που αρχικά, ίσως, προστάτευε το λαιμό. Ήταν κατασκευασμένο από χαλκό, ασήμι ή χρυσό. Μετά τον 6ο αιώνα πήρε τη μορφή ενός χαλαρού κολιέ με ένα μενταγιόν. Κατά τη Μέση Βυζαντινή περίοδο αποτελούσε ένα από τα εμβλήματα που δήλωναν το στρατιωτικό βαθμό (ό.π. Parani M., *Reconstructing.....*, p. 346, Campbell S.D., Sevckenko N.P., «Torque», *Oxford Dictionary of Byzantium* 3, Oxford 1991, p. 2098)

σπαθαροκανδιδάτοι φορούσαν σκαραμάγγια, μανιάκια και σκουτάρια και έφεραν διστράλια μονοπέλυκα, οι σπαθάριοι φορούσαν σκαραμάγγια και έφεραν σκουτάρια και διστράλια.³⁸

Κατά την ημέρα της Ορθοδοξίας ο βασιλεύς έβγαινε από το παλάτι φορώντας σαγίον, τριγυρισμένος από τους του κουβουκλείου, που φορούσαν τα σαγία τους, διερχόταν από τη Μαγναύρα και εισερχόταν στα “κατηχούμενα” της Μεγάλης Εκκλησίας, όπου φορούσε, όπως και όλοι όσοι ανήκαν στην ίδια τάξη τα άσπρα αλλάξιμά του. Στη διάρκεια της ίδιας εορτής, όταν ο βασιλεύς βρισκόταν στο παλάτι και καθόταν στην “τράπεζα” φορούσε σκαραμάγγιο και όσοι είχε διατάξει να παρεβρεθούν φορούσαν και αυτοί σκαραμάγγια.³⁹

Στην εορτή του Ευαγγελισμού της Θεοτόκου τα μέλη της συγκλήτου φορούσαν λευκά χλανίδια και οι πατρίκιοι φορούσαν λευκά χλανίδια με οξέα και όχι με χρυσόταβλα ταβλία.⁴⁰

Το Σάββατο του Λαζάρου όλα τα μέλη της συγκλήτου, οι μάγιστροι, οι ανθύπατοι, οι πατρίκιοι και οι του κουβουκλείου φορούσαν σκαραμάγγια. Την Κυριακή των Βαΐων όλοι εισέρχονταν στο παλάτι με λευκά χλανίδια και οι πατρίκιοι. Ο οστιάριος εξερχόταν από το Χρυσοτρίκλινο κρατώντας χρυσό διάλιθο βεργίο.⁴¹

Το Μεγάλο Σάββατο οι πατρίκιοι, οι δομέστικοι και όλη η σύγκλητος φορούσαν “□τραβατικ□⁴² χλανίδια”, οι άρχοντες του κουβουκλείου τυρέα χλανίδια και οι πραιπόσιτοι “λεοντάρια χρυσόταβλα”. Έπειτα, κατά την ίδια εορτή, ο βασιλεύς διερχόταν από το Αυγουσταίο φορώντας διβητήσιο “παγανόν”⁴³ και χλανίδα “□ψίμαρον”.⁴⁴

³⁸ ό.π. Reiske J.J., *Constantini Porphyrogeniti*....., p. 148

³⁹ ό.π. Reiske J.J., *Constantini Porphyrogeniti*....., p. 157,159

⁴⁰ ό.π. Reiske J.J., *Constantini Porphyrogeniti*....., p. 162

⁴¹ ό.π. Reiske J.J., *Constantini Porphyrogeniti*....., p. 170-172

⁴² Ατραβατικά λέγονταν τα ενδύματα γκριζου ή γενικά σκούρου χρώματος (ό.π. Κουκουλές Φ., *Βυζαντινών*....., σ. 36, ό.π. *Lexikon zur Byzantinischen*....., v. 2, p. 227)

⁴³ Οι Βυζαντινοί ονόμαζαν παγανά τα απλά, συνηθισμένα και καθημερινά ενδύματα (ό.π. Κουκουλές Φ., *Βυζαντινών*....., σ. 28, ό.π. *Lexikon zur Byzantinischen*....., v. 5, p. 1169)

⁴⁴ ό.π. Reiske J.J., *Constantini Porphyrogeniti*....., p. 180-181

Τη Δεύτερη ημέρα μετά το Πντίπασχα οι ευνούχοι πρωτοσπαθάριοι, που ακολουθούσαν το βασιλιά στο Χρυσοτρικόλινο φορούσαν τα στιχάρια⁴⁵ τους και τα σαβάνια τους και έφεραν τα σπαθοβάκλια τους.⁴⁶

Κατά την εορτή της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος οι μάγιστροι, οι ανθύπατοι και οι πατρίκιοι φορούσαν λώρους και δεν κρατούσαν σκηπίωνες και ακακίες.⁴⁷

Στην εορτή της Κοιμήσεως της Θεοτόκου στις Βλαχέρνες όλοι παρευρίσκονταν με τα αλλάξιμά τους, οι μάγιστροι, οι πραιπόσιτοι, οι πατρίκιοι και οφφικιάλιοι, οι ευνούχοι πρωτοσπαθάριοι με τα αλλάξιμά τους κρατώντας σπαθοβάκλια και οι οικειακοί πρωτοσπαθάριοι με σπέκια, οι υπόλοιποι φορούσαν σκαραμάγγια και όλοι συγκεντρώνονταν στο τρίκλινο που ονομαζόταν Δανούβιο.⁴⁸

Την παγανή Κυριακή όλοι φορούσαν τα σκαραμάγγιά τους, οι μαγλαβίτες ίππευαν φορώντας σκαραμάγγια και τα σπαθία τους και όλοι οι βασιλικοί ίππευαν και πορεύονταν σύμφωνα με την τάξη τους. Στο νάρθηκα της εκκλησίας των Αγίων Αποστόλων οι πραιπόσιτοι φορούσαν σαγία και μαζί με τους δεσπότες που φορούσαν και αυτοί τα χρυσοπερίκλειστα⁴⁹ σαγία τους, εισέρχονταν το Θυσιαστήριο.⁵⁰

Ο Κωνσταντίνος Ζ΄ Πορφυρογέννητος αναφέρει την τελετή που ακολουθείται όταν προάγεται ή χειροτονείται κάποιος και τα ενδύματα που φορούσε: πέρα από την περιγραφή των ενδυμάτων του προσώπου που προάγεται αναφέρει και την ενδυμασία άλλων αξιωματούχων.

⁴⁵Το στιχάριο ήταν ένας μακρύς χιτώνας με μανίκια. Αρχικά ήταν άμφιο του ανώτερου Ορθόδοξου κλήρου. Ήταν συνήθως από λινό ή μετάξι και οποιουδήποτε χρώματος. Στη Μέση Βυζαντινή περίοδο φοριόταν από τον αυτοκράτορα, την αυτοκράτειρα και κάποιους αξιωματούχους (ό.π. Piltz El., «Middle Byzantine.....», p. 41,43, Sevckenko N.P., «Sticharion», *Oxford Dictionary of Byzantium* 3, Oxford 1991, p. 1956)

⁴⁶ό.π. Reiske J.J., *Constantini Porphyrogeniti.....*, p. 265-286

⁴⁷ό.π. Reiske J.J., *Constantini Porphyrogeniti.....*, p. 591

⁴⁸ό.π. Reiske J.J., *Constantini Porphyrogeniti.....*, p. 541-542

⁴⁹Χρυσοπερίκλειστο καλούνταν το ένδυμα που ήταν κοσμημένο με χρυσό στην περίκλειση, δηλαδή στα άκρα του (ό.π. Κουκουλές Φ., *Βυζαντινών.....*, σ. 47-48)

⁵⁰ό.π. Reiske J.J., *Constantini Porphyrogeniti.....*, p. 557-558

Κατά την προαγωγή του ο *□παρχος*, που βρισκόταν στο κονσιστώριο με τον πραιπόσιτο ενδύοταν το καμήσιο, το πελώνιο⁵¹ και το λώρο⁵² και ένα είδος υποδήματος, που λεγόταν καλίγιο.

Κατά την προαγωγή του *δημάρχου* οι *δεσπότες* και όλοι οι άρχοντες φορούσαν σαγία (βλ. Παρ.2 σ. 83-85).⁵³

Στην προαγωγή του *κουροπαλάτη* με την παρουσία του δεσπότη και των βήλων⁵⁴ ο πραιπόσιτος έφερνε τον κουροπαλάτη στην μέση της αίθουσας, έπαιρνε από τους δεσπότες το “*□ληθινό*” διβητήσιο φιλώντας τα χέρια τους, ενέδυε με αυτό τον *κουροπαλάτη*, αφού του έβγαζε το διβητήσιό του και τον έφερνε πάλι μπροστά στους δεσπότες.

Κατά την προαγωγή του *μαγίστρου* εισάγονταν στο Κιβώριο τα βήλα και ο “προβαλλόμενος” μάγιστρος, εκεί ο *πραιπόσιτος* έπαιρνε από τους δεσπότες το στιχάριο και το βαλτίδιο⁵⁵ και ενέδυε στο χειμερινό κονσιστώριο το μάγιστρο, που φορούσε το χλανίδιό του πάνω από το στιχάριο.⁵⁶

Στην προαγωγή του *πατρικίου* εισέρχονταν στην αίθουσα τα βήλα και ο “προβαλλόμενος” πατρίκιος. Στο Χρυσοτρικόλινο οι δεσπότες δέχονταν το σέκρετον με λευκά χλανίδια, στο κονσιστώριο όλα τα μέλη της συγκλήτου και ο *πατρίκιος* φορούσαν τα ατραβάτικα τους, αν ο πατρίκιος ήταν στρατηγός φορούσε “*□ληθινό*” σαγίο και κρατούσε τα κωδικέλλια του μπροστά στους δεσπότες. Επιστρέφοντας στο παλάτι οι προβληθέντες πατρίκιοι άλλαζαν τα άσπρα χλανίδια και οι σιλεντάριοι έπαιρναν τα κωδικέλλια τους. Όταν ο πατρίκιος δεν ήταν συγκλητικός δεν εισερχόταν

⁵¹Το πελώνιο ήταν ένα είδος μανδύα (ό.π. *Lexikon zur Byzantinischen.....*, v. 6, p. 1255)

⁵²Ο λώρος αποτελούσε ένα από τα εμβλήματα της εξουσίας του επάρχου (ό.π. Parani M., *Reconstructing.....*, p. 346, Sevckenko N.P., «Loros», *Oxford Dictionary of Byzantium* 2, Oxford 1991, p. 1251-1252)

⁵³ό.π. Reiske J.J., *Constantini Porphyrogeniti.....*, p. 264-265, 269-270

⁵⁴Τα τμήματα ή οι ομάδες αξιωματούχων (ό.π. *Lexikon zur Byzantinischen.....*, v. 2, p. 276)

⁵⁵Βαλτίδιο λεγόταν η ζώνη του μαγίστρου, που ήταν κόκκινη και διακοσμημένη με πολύτιμους λίθους (ό.π. Κουκουλές Φ., *Βυζαντινών.....*, σ. 52 και ό.π. Πλακογιαννάκης Κ.Ε., *Τιμητικοί.....*, σ.317)

⁵⁶ό.π. Reiske J.J., *Constantini Porphyrogeniti.....*, p. 230,233.235

στο Χρυσοτρίκλινο, αλλά ενδυόταν από τον της καταστάσεως, σαγίον “ροής”⁵⁷ και κάποιος σιλεντάριος τον έφερνε μέσα.⁵⁸

Κατά την προβολή των ανθυπάτων οι πρωτοσπαθάριοι ευνούχοι στέκονταν κοντά στο σένζο φορώντας σαβάνια⁵⁹ και κρατώντας σπαθοβάκλια.⁶⁰

Στην προαγωγή του προέδρου της συγκλήτου, στο χρυσοτρίκλινο του ναού του Αγίου Θεοδώρου, παρουσία του της καταστάσεως και του πραιπόσιτου, ενδυόταν διρόδινο⁶¹ και χρυσόθετο χιτώνα, ζώνη διάλιθη αλουργή⁶², λευκή γλαμύδα διακοσμημένη με διαχρυσόθετα⁶³ και δύο μικρά ταβλία χρυσόπαστα και κυσσόφυλλα, ενδύματα που του είχε προσφέρει, κατά τη διάρκεια της τελετής, ο βασιλεύς (βλ. Παρ.2 σ. 86).⁶⁴

Κατά την προαγωγή του ο ραίκτωρας οδηγούνταν μπροστά στον αυτοκράτορα από τον πραιπόσιτο και λάμβανε ένα ιμάτιο που ονομαζόταν ραικτωρίκιον, ήταν διάσπρο, με σεμνό “φιάλιον”, χρυσοῦφαντο, με πλάτος τεσσάρων δακτύλων και σεμνά χρυσοῦφанта ακρομάνικα και χρυσοῦφαντες όρνιθες, χωρίς (γονάτεια)⁶⁵, όπως τα στιχάρια των ευνούχων πρωτοσπαθαρίων και των μαγίστρων. Έπειτα ο ραίκτωρας λάμβανε το ιμάτιο από τον αυτοκράτορα και οδηγούνταν από τον πραιπόσιτο στο □ριστήριον όπου και το φορούσε, έπειτα επέστρεφε μπροστά στον αυτοκράτορα και τον προσκυνούσε. Η ίδια διαδικασία ακολουθούνταν και όταν ο βασιλεύς του έδινε το χρυσοπερίκλειστον μαντίον⁶⁶ και το οξύ πορφυρό μαφόριον με χρυσοκέντητα ρόδα.⁶⁷

Στην τελετή για τη χειροτονία του καίσαρος οι μάγιστροι και άλλα βήλα εισέρχονταν στο Μεγάλο Τρίκλινο, διατάζονταν να μιλήσουν περί του καίσαρος

⁵⁷ Ενδύματα ροής ήταν αυτά που είχαν το χρώμα του καρπού του ροδιού (ό.π. Κουκουλές Φ., *Βυζαντινών*....., σ. 57)

⁵⁸ ό.π. Reiske J.J., *Constantini Porphyrogeniti*....., p.237-238,241-242

⁵⁹ Το σαβάνιο ήταν ένας λινός χιτώνας (ό.π. Piltz El., «Middle Byzantine.....», p. 46)

⁶⁰ ό.π. Reiske J.J., *Constantini Porphyrogeniti*....., p. 255

⁶¹ Το διρόδινο ήταν ένδυμα σε δύο αποχρώσεις του χρώματος του ροδιού (ό.π. Κουκουλές Φ., *Βυζαντινών*....., σ. 40)

⁶² Ζώνη πορφυρού χρώματος (ό.π. *Lexikon zur Byzantinischen*....., v. 1, p. 61)

⁶³ Πρόκειται για γλαμύδα με χρυσά τελειώματα (ό.π. *Lexikon zur Byzantinischen*....., v. 2, p. 378)

⁶⁴ ό.π. Reiske J.J., *Constantini Porphyrogeniti*....., p. 440-441

⁶⁵ Πρόκειται για “δισκία” άκαμπτου κεντητού υφάσματος που φορούσαν ως ένδυμα οι επίσκοποι πάνω από το στιχάριο, ήταν περίπου 30 εκατοστά και επισυναπτόταν στη ζώνη από κάθε πλευρά, έτσι ώστε να κρέμονται πάνω από το γόνατο (Sevcenko N.P., «Epigonation», *Oxford Dictionary of Byzantium* 1, Oxford 1991, p. 711)

⁶⁶ Το μαντίον ήταν είδος μανδύα, γλαμύδας (ό.π. Πλακογιαννάκης Κ.Ε., *Τιμητικοί*....., σ.330)

⁶⁷ ό.π. Reiske J.J., *Constantini Porphyrogeniti*....., p. 528-529

φορώντας τα διβητήσια, τις γλαμύδες και τα στέμματά τους και όλοι συναινούσαν για τη χειροτονία του. Στο λεγόμενο Τριβουνάλιο ήταν τοποθετημένες οι γλαμύδες, οι φίβλες⁶⁸ και οι περικεφαλαίες, τα λεγόμενα καισαρικά⁶⁹ που προορίζονταν για τον επιλεγμένο καίσαρα· ο βασιλεύς επέτρεπε στον *πραιπόσιτο* και το *μάγιστρο* να φέρουν τα γλανίδια, τις φίβλες και τα καισαρικά και να τα τοποθετήσουν στο “□ντιμίσιο”,⁷⁰ όπου ο πατριάρχης έκανε ευχή και τα έδινε στους *βεστήτορες*, οι οποίοι τα κρατούσαν μπροστά στους δεσπότες και περιέβαλαν τον εκάστοτε *καίσαρα*. Στο τέλος της τελετής οι *μάγιστροι*, τα άλλα βήλα και η σύγκλητος εξέρχονταν και οι δεσπότες φορούσαν τους λώρους και τα στέμματά τους, ομοίως και οι *καίσαρες* τους λώρους και τα καισαρικά τους.⁷¹

Κατά τη χειροτονία του *νωβελήσιμου* οι δεσπότες παρεβρίσκονταν στο Τρίκλινο φορώντας διβητήσια, γλαμύδες και στέμματα, τα βήλα που εισέρχονταν διατάζονταν να μιλήσουν για το *νωβελήσιμο*, στο “□ντιμίσιο” υπήρχαν η γλαμύδα και η φίβλα, η γλαμύδα ήταν Πράσινη με χρυσά ρόδα και χρυσά ταβλία. Οι *πραιπόσιτοι* οδηγούσαν μπροστά στους δεσπότες το *νωβελήσιμο*, που φορούσε διβητήσιο, κομπότουβα και καμπάγια⁷². Ο πατριάρχης έκανε την ευχή μπροστά στο “□ντιμίσιο”, έδινε τη γλαμύδα στους *βεστήτορες*, που περιέβαλαν το *νωβελήσιμο*.⁷³

Στο έργο του Κωνσταντίνου Πορφυρογέννητου υπάρχει ένα κεφάλαιο για την τάξη και την “παράσταση” των αρχόντων “□ν τα □ς Μεγάλαις φιάλεσι”, στο οποίο αναφέρονται οι αξιωματούχοι που ακολουθούσαν σε τάξη τον αυτοκράτορα και σε κάποιες περιπτώσεις τα ενδύματα που φορούσαν. Οι *πρωτοσπαθάριοι εννούχοι*, που βρίσκονταν πίσω από το βασιλιά φορούσαν στιχάρια, σαβάνια και μανιάκια και έφεραν στους ώμους τα σπαθοβάκλια τους. Οι *πρωτοσπαθάριοι βαρβάτοι*, που ακολουθούσαν, φορούσαν σπέκια και μανιάκια. Ακολουθούσαν οι *σπαθάριοι* με σπαθία και σκουτάρια κρατώντας διστράλια, οι *σπαθαροκουβικουλάριοι* και οι

⁶⁸ Ίσως πόρπες χρυσές ή με πολύτιμες πέτρες που στερέωναν τις γλαμύδες (ό.π. Κουκουλές Φ., *Βυζαντινών*....., σ. 56-57)

⁶⁹ Τα διαδήματα των καισάρων (ό.π. *Lexikon zur Byzantinischen*....., v. 4, p. 735)

⁷⁰ Πρόκειται για φορητό βωμό ή ύφασμα(πανί) βωμού (ό.π. *Lexikon zur Byzantinischen*....., v. 1, p. 130)

⁷¹ ό.π. Reiske J.J., *Constantini Porphyrogeniti*....., p. 218-221

⁷² Τα καμπάγια ήταν ένα είδος υποδήματος του αυτοκράτορα και κάποιων αξιωματούχων, ήταν υπερπολυτελή, διακοσμημένα με πολύτιμες πέτρες, αετούς και μαργαριτάρια, ενώ των αξιωματούχων ήταν πιο λιτά (ό.π. Piltz El., «Middle Byzantine....., p. 41)

⁷³ ό.π. Reiske J.J., *Constantini Porphyrogeniti*....., p. 226-227

κουβικουλάριοι με μανιάκια και σπάθια και οι σπαθαροκανδιδάτοι με σκουτάρια, μανιάκια και σπαθία (βλ. Παρ.2 σ. 87).⁷⁴

Την ημέρα των γενεθλίων του βασιλέως στο λεγόμενο Ιουστινιάνειο Τρίκλινο, όπου βρισκόταν και η “τράπεζα” συγκεντρώνονταν οι άρχοντες, ο βασιλιεύς εξερχόταν από το διαμέρισμά του με πορφυρό διβητήσιο και καθόταν στην τράπεζα και τότε εισέρχονταν αυτοί που είχαν κληθεί από τους μάγιστρος, πατρικίους και υπόλοιπους συγκλητικούς, όλοι τους αλλαγμένοι: οι πατρίκιοι με τα χρυσόταβλα χλανίδια τους, οι στρατηγοί με τα σαγία τους, οι πρωτοσπαθάριοι και οι υπόλοιποι άρχοντες με τις στολές τους και κάθονταν στο κλητώριο και ο αυτοκράτορας μέσω του της τραπεζής διέταζε τους πατρικίους να βγάλουν τα χλανίδια τους, κάτι που αμέσως έκαναν και οι στρατηγοί έβγαζαν τα σαγία τους και τα έδιναν στους υπουργούς τους.⁷⁵

Την ημέρα του Βότου όλοι συγκεντρώνονταν στο παλάτι στο ημικύκλιο της ανψίδος, οι άρχοντες του κουβουκλείου φορούσαν τυρέα χλανίδια, οι πατρίκιοι, ο της καταστάσεως και οι συγκλητικοί φορούσαν ατραβατικά χλανίδια.⁷⁶

Κατά τη Δοχή στο Τρίκλινο της Μαгнаύρας οι μάγιστροι και οι “ε□εδέστεροι” των ανθυπάτων φορούσαν λώρους. Οι υπόλοιποι ανθύπατοι και οι πατρίκιοι φορούσαν καμίσια και χρυσόταβλα χλανίδια. Κάποιοι εννούχοι πρωτοσπαθάριοι φορούσαν στιχάρια, σαβάνια και χρυσά μανιάκια και έφεραν χρυσά διάλιθα σπαθοβάκλια. Οι υπόλοιποι εννούχοι πρωτοσπαθάριοι φορούσαν στιχάρια και μανιάκια. Οι πριμικήριοι φορούσαν στιχάρια άνευ χλανιδίων. Οι οστιάριοι πάνω από τα καμίσια φορούσαν χρυσά παραγαύδια και κρατούσαν χρυσά διάλιθα βεργία, οι υπόλοιποι οστιάριοι που δεν είχαν χρυσά παραγαύδια φορούσαν πάνω από καμίσια τα χλανίδια τους. Οι σπαθαροκουβικουλάριοι φορούσαν πάνω από τα καμίσια τους χρυσά παραγαύδια χρυσόκανα σπαθία των αξιωμάτων, όσοι δεν είχαν χρυσά παραγαύδια φορούσαν καμίσια και σπαθία. Οι κουβικουλάριοι φορούσαν καμίσια, κάποιοι τα χρυσόταβλα χλανίδια τους τα φουνδάτα, άλλοι εξαργυροκέντητα χλανίδια και αργυροκέντητα κοντομάνικα οξέα. Οι πρωτοσπαθάριοι οφφικιάλιοι φορούσαν καμίσια και τα φουνδάτα τους. Οι πρωτοσπαθάριοι του χρυσοτρικλίνου φορούσαν

⁷⁴ό.π. Reiske J.J., *Constantini Porphyrogeniti*....., p. 302

⁷⁵ό.π. Reiske J.J., *Constantini Porphyrogeniti*....., p. 277

⁷⁶ό.π. Reiske J.J., *Constantini Porphyrogeniti*....., p. 360

χρυσά σπέκια και χρυσά μανιάκια, όσοι δεν είχαν σπέκια φορούσαν σκαραμάγγια και σαγία ροής. Οι *χαρτουλάριοι των σεκρέτων* και οι *νοτάριοι* φορούσαν καμίσια και σαγία “□ληθινά”. Οι *ασηκρήτες*, οι *νοτάριοι των ασηκρητειών* και οι υπόλοιποι *σεκρετικοί* φορούσαν καμίσια και φουνδάτα χλανίδια των εορτών, με οξέα ταβλία. Οι *κανδιδάτοι* φορούσαν σκαραμάγγια και κανδιδατίκια⁷⁷. Οι □λάται φουνδάτα, οι *μαγλαβίτες* σκαραμάγγια και τα σπαθία τους.

Οι *Μακεδόνες της μεγάλης εταιρείας* σπαθία, ζωστίκια και αργυρά με διάχρυσα λουριά και κρατούσαν σκουτάρια χρυσά και χαλκόχρυσα και σιδηρά και μονοπέλυκα και τζικούρια. Η *μεσαία εταιρεία με Φαργάνους και Χαζάρους* με σπαθία και κρατούσαν σκουτάρια. Οι *οικειακοί πρωτοσπαθάριοι* φορούσαν πρασινορόδινα σκαραμάγγια και σπαθία, οι *σπαθαροκανδιδάτοι* σκαραμάγγια πολύχροα και σπαθία και σπαθαροκανδιδατίκια, οι *σπαθάριοι* πολύχροα σκαραμάγγια και τα σπαθία τους κρατώντας διστράλια, οι *στράτωρες* με σκαραμάγγια με λευκολέοντες και “□τέρων χροί□ν και □ξεμπλίων” και κρατούσαν στραωρίκια. Οι *αποστολιτές* και οι *αγιοσοφίτες* φορούσαν τα φουστάτα των ταγματικών και τα “ολόβλαττα”⁷⁸ του σκέπτου και τα καμίσια “□π□ φιαλίου”. Ο *λογοθέτης* φορούσε λώρο, οι *άρχοντες του αριθμού* σκαραμάγγια και σπαθία και κρατούσαν σκουτάρια.

Αυτή τη μέρα όσοι αναφέρθηκαν από τους *πρωτοσπαθαρίους* έως και το *λογοθέτη* φορούσαν “εξέμπλια”⁷⁹ σκαραμάγγια με πρασινορόδινους αετούς, βόφους, πολύγυρους αετούς και λευκολέοντες.

Την ημέρα της δοχής οι *κανδιδάτοι* φορούσαν σκαραμάγγια και κανδιδατίκια, οι *μανδάτορες του αριθμού* σπαθία και έφεραν σκουτάρια, οι *σαπωνιστές βεστιαρίτες* σκαραμάγγια και ατραβάτικα χλανίδια, οι *του τραπέζιου* σκαραμάγγια και “ψευδοξέα”⁸⁰ κοντομάνικα, ο *δρουγγάριος των πλοΐμων*, ο *μέγας πάμφυλος* και οι

⁷⁷Πρόκειται για αλυσίδες, που έφεραν οι κανδιδάτοι ως ένδειξη του βαθμού τους (ό.π. *Lexikon zur Byzantinischen.....*, v. 4, p. 758)

⁷⁸Ολόβλαττα χαρακτηρίζονταν τα ενδύματα, συνήθως μεταξωτά, που είχαν βαφτεί με το χυμό της θαλάσσιας πορφύρας, (ό.π. Κουκουλές Φ., *Βυζαντινών.....*, σ. 39)

⁷⁹Ως εξέμπλια χαρακτηρίζονταν τα ενδύματα που ήταν κοσμημένα με διάφορα υφαντά ή κεντητά κοσμήματα (ό.π. Κουκουλές Φ., *Βυζαντινών.....*, σ. 41)

⁸⁰Ψευδοξέα ήταν ενδύματα βαμμένα σε απόχρωση του οξέως, δηλαδή του κόκκινου (ό.π. Κουκουλές Φ., *Βυζαντινών.....*, σ. 37)

πλόμοι κρατούσαν δόρκες και φορούσαν τα σπαθία τους. Οι *Τουλμάτζοι* κρατούσαν δόρκες και φορούσαν σπαθία και τοξοφάρετρο (βλ. Παρ.2 σ. 88-91).⁸¹

Στην τελετή που γινόταν όταν οι άρχοντες των τεσσάρων ταγμάτων πήγαιναν στον Ιππόδρομο ο *τοποτηρητής των σχολών*, οι *κόμητες*, οι *δομέστικοι*, οι *τοποτηρητές των εξκουβίτων*, οι *σκριβωνες* και οι *δρακονάριοι* φορούσαν σκαραμάγγια και σπαθία.⁸²

Ψευδο- Κωδινός

Στην αρχή του έργου του ο Ψευδο-Κωδινός αναφέρει περιληπτικά τους τύπους των καπέλων που φορούσαν οι διάφοροι αξιωματούχοι, σύμφωνα με την επικρατούσα ιεραρχία: από τον *πανυπερσέβαστο* έως το *μεγάλο στρατοπεδάρχη* φορούσαν χρυσοκόκκινα σκιάδια⁸³, από το *μεγάλο πριμμικήριο* έως τον *παρακοιμώμενο της σφενδόνης* συρματηρά⁸⁴ σκιάδια, από τον *πρωτοβεστιάριο* έως το τέλος κλαπωτά⁸⁵ σκιάδια. Σημειώνεται πως ο *λογοθέτης των αγέλων* φορούσε σκιάδιο «βλάτιον άσπρον μετά μαργελλίων⁸⁶». Σκαράνικα⁸⁷ φορούσαν οι αξιωματούχοι από

⁸¹ ό.π. Reiske J.J., *Constantini Porphyrogeniti*....., p. 566, 574- 579

⁸² ό.π. Reiske J.J., *Constantini Porphyrogeniti*....., p. 599

⁸³ Το σκιάδιο ήταν ένας τύπος καπέλου με πυραμιδική κορυφή και ευρύ χείλος ή με χείλος σε σχήμα ράμφους (ό.π. Parani M., *Reconstructing*....., p. 349, Sevencenco N.P., «Skiadio», *The Oxford Dictionary of Byzantium* 3, Oxford 1991, p. 1910)

⁸⁴ Συρματηρά χαρακτηρίζονταν τα καπέλα ή τα υφάσματα που ήταν διακοσμημένα με χρυσά ή αργυρά νήματα (ό.π. Κουκουλές Φ., *Βυζαντινών*....., σ. 26)

⁸⁵ Κλαπωτά χαρακτηρίζονταν τα καπέλα ή τα υφάσματα που είχαν ραμμένα ή κεντημένα χρυσά τετραγωνάκια στο σχήμα της κεφαλής καρφιού (=κλάβοι) (ό.π. Κουκουλές Φ., *Βυζαντινών*....., σ. 42-43) ή απλά όσα ήταν κεντημένα (ό.π. *Lexikon zur Byzantinischen*....., v. 4, p. 835)

⁸⁶ Ο όρος βλάτιον χρησιμοποιούνταν για να χαρακτηρίσει το μεταξωτό (ή το κόκκινο ύφασμα), πέρα από το ύφασμα που είχε βαφτεί με πορφύρα.

Μαργέλλια ονομάζονταν τα τεμάχια από ύφασμα ή τα κοσμήματα με τα οποία διακοσμούσαν τα άκρα ενός υφάσματος ή ενός καπέλου (ό.π. Κουκουλές Φ., *Βυζαντινών*....., σ. 39 και ό.π. Πλακογιαννάκης Κ.Ε., *Τιμητικοί*....., σ. 324)

⁸⁷ Το σκαράνικο ήταν ένας τύπος καπέλου, ήταν ψηλό, κυλινδρικό με στρογγυλή ή επίπεδη κορυφή, σε χρώμα χρυσοκόκκινο, βερικοκί ή χρυσό με άσπρο και πλούσια κεντημένο, συνήθως μπρος και πίσω απεικονίζονταν ο αυτοκράτορας όρθιος ή καθισμένος στο θρόνο (ό.π. Parani M., *Reconstructing*....., p. 348, Kazhdan AL., «Skaraniko», *The Oxford Dictionary of Byzantium* 3, Oxford 1991, p. 1908)

την αρχή έως το *λογοθέτη των αγέλων* και κόκκινα σκαράνικα από τον *ακόλουθο* έως το τέλος.

Έπειτα από αυτήν την περιληπτική αναφορά και το κεφάλαιο που αφορά την ιεραρχία των αξιωματούχων, ο συγγραφέας αρχίζει την περιγραφή των ενδυμάτων, «φορεμάτων» όπως τα αναφέρει ο ίδιος, κάθε αξιωματούχου.

Δεσπότης: φορούσε ένα τύπο καπέλου που λεγόταν σκιάδιο και ήταν στολισμένο με μαργαριτάρια, στην κορυφή του σχηματιζόταν, με “χρυσοκλαδάρικα σύρματα”⁸⁸ το όνομα του προσώπου που το φορούσε. Τα σεία του ήταν όμοια με τα βασιλικά, εκτός του κόμπου και των φοινικίων. Φορούσε κόκκινο ένδυμα, όμοιο με το βασιλικό χωρίς στρατηλατίκια. Το ταμπάριο⁸⁹ που φορούσε ήταν κόκκινο με μαργέλλια και οι κάλτσες του κόκκινες. Τα υποδήματά του ήταν δίχρωμα, οξέα και λευκά με μαργαριταρένιους αετούς στα πλάγια και στους ταρσούς, τα σιδηρά των πτερνιστηρίων όμοια με τα βασιλικά. Η σέλλα του αλόγου του ήταν δίχρωμη, στο μπροστινό και πίσω μέρος της σχηματίζονταν μαργαριταρένιοι αετοί και, όπως η βασιλική σέλλα, είχε μπρος και πίσω μαργέλλια · το επανωσκέπιο της σέλλας και η τέντα ήταν άσπρα με μικρούς κόκκινους αετούς. Αν ο δεσπότης ήταν νέος δε φορούσε τίποτα στο κεφάλι, ήταν “□σκεπής”, μόνο όταν καβαλίκευε φορούσε σκιάδιο, όταν γινόταν έφηβος φορούσε πάντα σκιάδιο.

Στις εορτές ο δεσπότης συνηθιζόταν να φορά χρυσό σκαράνικο, που στολιζόταν με πολύτιμες πέτρες και μαργαριτάρια και το καββάδιό⁹⁰ του ήταν σε χρώμα οξύ ή κόκκινο, ανάλογα με την προτίμησή του, με μαργαριτάρια. Οι γαμβροί του αυτοκράτορα, που κατείχαν τον τίτλο του δεσπότη, φορούσαν χρυσοκόκκινα σκαράνικα, συρματέινα με μαργαριταρένιους αετούς (βλ. Παρ.2 σ. 92-95).

⁸⁸Πρόκειται για επίχρυσο αργυρόνημα με το οποίο συνήθιζαν οι Βυζαντινοί αριστοκράτες να κοσμούν ενδύματα και καπέλα (Καλαμαρά Π., «Η αμφίεση των κατοίκων του Μυστρά», *Η πολιτεία του Μυστρά, [έκθεση] Μυστράς, Αύγουστος 2001- Ιανουάριος 2002*, Αθήνα 2001, σ. 156)

⁸⁹Το ταμπάριο ήταν ένας τύπος μανδύα, απόγονος πιθανόν της Μέσης Βυζαντινής χλαμύδας και φοριόταν από υψηλόβαθμους αξιωματούχους της αυλής (ό.π. Parani M., *Reconstructing.....*, p. 64,349)

⁹⁰Το καββάδιο ήταν ένα τύπος καφτανιού, ανατολικής πιθανόν καταγωγής και έγινε μέρος της βυζαντινής αυλικής ενδυμασίας την Ύστερη περίοδο. Πρόκειται για ένα μακρύ ένδυμα, που έκλεινε μπροστά με κουμπιά και φοριόταν με ζώνη, ήταν αμάνικο ή με μακριά ή ως τον αγκώνα μανίκια, συναντάται σε διάφορα χρώματα, όπως κόκκινο, βιολετί και πολλές φορές ήταν στολισμένο με μαργαριτάρια (ό.π. Parani M., *Reconstructing.....*, p. 58-61,345, Sevckenko N.P., «Kabbadion», *The Oxford Dictionary of Byzantium* 2, Oxford 1991, p. 1088)

Σεβαστοκράτωρ: φορούσε σκιάδιο χρυσοκόκκινο, συρματέινο, η κορυφή και τα σεία του οποίου ήταν όμοια με του *δεσπότη*. Φορούσε, όπως και ο *δεσπότης*, κόκκινο ένδυμα, τα υποδήματά του ήταν “□ερανέα”⁹¹ με συρματέινους αετούς στην κόκκινη κορυφή και η σέλλα του “□ερανέα”, το επανωσκέπιο της σέλλας ήταν “□ερανέο” με τέσσερις κόκκινους αετούς και η τέντα λευκή με ραμμένα “□ερανέα” χαρτάρια (βλ. Παρ.2 σ. 95-96).

Καίσαρας: το σκιάδιό του ήταν χρυσοκόκκινο συρματέινο, το ένδυμα, το ταμπάριο, οι κάλτσες, τα υποδήματα και η σέλλα του *καίσαρα* ήταν όμοια με του *σεβαστοκράτορα*.

Μέγας δομέστικος: φορούσε χρυσοκόκκινο σκιάδιο, κλαπωτό (κορυφή και κέντρο καπέλου χρυσοκόκκινα). Έφερε *δικανίκιον*⁹² με κονδύλους χρυσούς και λείους και χρυσούς τυλιγμένους με αργυρό “σχοινί”. Το σκαράνικό του ήταν χρυσοκόκκινο και συρματέινο με μαργαριτάρια, στο μπροστινό και πίσω μέρος του οποίου απεικονιζόταν ο αυτοκράτορας στεφανωμένος, με αγγέλους δεξιά και αριστερά. Το καββάδιο του ήταν δίχρωμο με συρματέινα μαργέλλια.

Πανυπερσέβαστος: φορούσε κίτρινα υποδήματα, η σέλλα του είχε μπροστά και πίσω κλαπωτά μαργέλλια και το ταμπάριό του ήταν κίτρινο με μαργέλλια.

Πρωτοβεστιάριος: έφερε χρυσοπράσινο *δικανίκιο* και φορούσε πράσινα υποδήματα. Η σέλλα του *αλόγου* ήταν όμοια με του *πανυπερσέβαστου* και το ταμπάριό του ήταν πράσινο με μαργέλλια.

Μέγας δουξ: φορούσε χρυσοκόκκινο, κλαπωτό σκιάδιο, αλλά και χρυσοκόκκινο σκαράνικο, συρματέινο, στο μπροστινό μέρος του οποίου απεικονιζόταν ο *βασιλεύς* “□νοκοπητόν”⁹³ και στο πίσω μέρος καθισμένος στο θρόνο. Το καββάδιό του ήταν βλάτιον και το *δικανίκιό* του όμοιο με του *μεγάλου δομεστίκου*.

⁹¹Το ηερανέο ήταν απόχρωση του γαλάζιου χρώματος (ό.π. Κουκουλές Φ., *Βυζαντινών.....*, σ. 36, ό.π. *Lexikon zur Byzantinischen.....*, v. 4, p. 652)

⁹²Το *δικανίκιο* ήταν ράβδος, διακριτικό του αξιώματος, η διακόσμηση του διέφερε ανάλογα με το βαθμό του αξιωματούχου που το κατείχε (ό.π. Parani M., *Reconstructing.....*, p. 345)

⁹³Ίσως σχεδιασμένο με σφυρήλατα σύρματα ή απεικονιζόταν ο αυτοκράτορας κατά τη διάρκεια κνηγιού (ό.π. *Lexikon zur Byzantinischen.....*, v. 4, p. 710)

Το σκιάδιο, το σκαράνικο και το καββάδιο του *πρωτοστράτορα*, του *μεγάλου λογοθέτη* και του *μεγάλου στρατοπεδάρχη* ήταν όμοια με του μεγάλου δούκα. Η μόνη διαφορά που σημειώνεται είναι πως ο μέγας λογοθέτης δε φέρει δικανίκιο (βλ. Παρ.2 σ. 97).

Μέγας πριμμικήριος: το σκιάδιό του ήταν συρματέινο, το καββάδιό του όμοιο με των προηγούμενων, το σκαράνικο που φορούσε ήταν βλάτιο, συρματέινο σε βερικοκί χρώμα, πάνω σε αυτό απεικονιζόταν ο *βασιλεύς*, μπροστά στεκόταν χαμογελαστός και πίσω καθισμένος στο θρόνο. Το δικανίκιό του ήταν επιχρυσωμένο ξύλο, όπως και του βασιλιά (βλ. Παρ.2 σ. 97).

Η ενδυμασία του *μεγάλου κοντόσταυλου*, του *πρωτοσέβαστου*, του *πιγκέρνη*, του *κουροπαλάτη*, του *παρακοιμώμενου της σφενδόνης* και του *παρακοιμώμενου του κοιτώνος* ήταν όμοια με του μεγάλου πριμμικηρίου, με κάποιες διαφορές στα δικανίκια.

Ο *λογοθέτης του γενικού* φορούσε σκιάδιο άσπρο, βλάτιο με μαργέλλια. Το καββάδιό του ήταν βλάτιο. Το σκαράνικό του ήταν “*χρυσάσπρον*” βλάτιο και συρματέινο, μπροστά και πίσω απεικονιζόταν ο αυτοκράτορας χαμογελαστός και δεν έφερε δικανίκιο.

Ακολουθούν ο *πρωτοβεστιάριος*, ο *δομέστικος της τραπέζης*, ο *επί της τραπέζης*, ο *μέγας παπίας*, ο *έπαρχος*, ο *μέγας δρουγγάριος της βίγλης*, ο *μέγας εταιρειάρχης* και ο *μέγας χαρτουλάριος* με ενδύματα όμοια με αυτά του λογοθέτη του γενικού. Από αυτούς ο *πρωτοβεστιάριος*, ο *επί της τραπέζης*, ο *μέγας παπίας*, ο *μέγας δρουγγάριος της βίγλης* και ο *μέγας εταιρειάρχης* έφεραν δικανίκιον. Εντοπίζεται μια διαφορά στο σκαράνικο του *μεγάλου δρουγγαρίου της βίγλης*, το οποίο περιγράφεται ως “*βλάτιον, χρυσοκόκκινον, χρυσοκλαδάριον συρματέινο*”, πάνω στο οποίο απεικονίζεται ο *βασιλεύς*, στο μπροστινό μέρος καθισμένος σε χρυσό θρόνο και στο πίσω μέρος έφιππος.

Ο Ψευδο- Κωδινός σημειώνει πως από το *μεγάλο δομέστικο* έως και το *μεγάλο δρουγγάριο*, οι αξιωματούχοι φορούσαν καββάδια και επιλούρικα⁹⁴, ανάλογα με την

⁹⁴Επιλούρικο ονομαζόταν το ένδυμα που φοριόταν από τον αυτοκράτορα και κάποιους αξιωματούχους πάνω από το υποκάμισο και συχνά σε συνδυασμό με τη φακεωλίδα (ό.π. Parani M., *Reconstructing*....., p. 118-119,345)

προτίμησή τους. Από τους αξιωματούχους που ακολουθούν ο *λογοθέτης του δρόμου*, ο *μυστικός*, ο *λογοθέτης των οικιακών*, ο *μέγας λογαριαστής*, ο *επί των δεήσεων*, ο *λογοθέτης του στρατιωτικού* και ο *λογοθέτης των αγέλων* φορούσαν σκιάδια όμοια με των παραπάνω, όμως δε φορούσαν σκαράνικα, αλλά φακεωλίδες⁹⁵ και επιλούρικα.

Ο *πρωτασηκρήτης* φορούσε αντί για σκαράνικο, φακεωλίδα και επιλούρικο. Το σκιάδιό του περιγράφεται ως βλάτιο, δίχρωμο, οξύ και λευκό, με πλατιά συρματέινα κυκλικά μαργέλλια.

Τα σκιάδια, τα σκαράνικα και τα καββάδια του *επί του στρατού*, του *δομέστικου των σχολών*, του *μεγάλου δρουγγαρίου του στόλου*, του *πριμμικηρίου της αυλής*, του *πρωτοσπαθαρίου*, του *μεγάλου άρχοντα*, του *τατά της αυλής*, του *μεγάλου τζαούση*, του *πραίτορος του δήμου*, του *πρωτοκυνηγού*, του *σκουτερίου*, του *αμηραλίου*, του *κοιαίστωρα*, του *μεγάλου αδνουμισαστού* και του *πρωτοϊερακάρου* ήταν όμοια με αυτά που φορούσε ο μέγας χαρτουλάριος. Ο *πρωτοϊερακάριος* φέρει στη ζώνη του αριστερό χειρόρτιο⁹⁶, που έχει στην άκρη ένα υφαντό ραμμένο μαργέλλιο με οξέους αετούς. Κάποιοι από αυτούς τους αξιωματούχους έφεραν δικανίκιο και κάποιοι άλλοι όχι.

Ο *μέγας διερμηνέας* φορούσε σκιάδιο και καββάδιο όμοια με των προηγούμενων. Το σκαράνικό του όμως διέφερε, ήταν κόκκινο χάσδεον⁹⁷ και είχε στην κορυφή μια μικρή κόκκινη φούντα. Το δικανίκιό του είχε μια πλευρά κόκκινη και μια αργυρή.

Ο *ακόλουθος*, ο *μέγας διοικητής*, ο *κριτής του φωσσάτου*, ο *άρχοντας του αλλαγίου*, ο *πρωταλλαγάτορας*, ο *ορφανοτρόφος*, ο *πρωτονοτάριος*, ο *επί των αναμνήσεων*, ο *δομέστικος των τειχών*, ο *προκαθήμενος του βεστιαρίου*, ο *βεστιάριος*, ο *εταιρειάρχης*, ο *λογαριαστής της αυλής*, ο *στρατοπεδάρχης των μονοκαβάλλων*, ο *στρατοπεδάρχης των τζαγγρατόρων*, ο *στρατοπεδάρχης των μουρτάτων*, ο *στρατοπεδάρχης των τζακώνων*, ο *προκαθήμενος των μεγάλων παλατίων*, ο *δομέστικος*

⁹⁵Η φακεωλίδς ήταν τουρμπάνι, αποτελούσε στοιχείο της ενδυμασίας των Βυζαντινών από τον 9^ο αιώνα, αλλά κατά την Ύστερη Βυζαντινή περίοδο αποτελούσε τελετουργικό ένδυμα που φοριόταν από κάποιους αξιωματούχους σε συνδυασμό με το επιλούρικο (ό.π. Parani M., *Reconstructing.....*, p. 70,347)

⁹⁶Ίσως εγχειρίδιο

⁹⁷Ο όρος χάσδεον χρησιμοποιούνταν για να περιγράψει το ύφασμα ή σε αυτήν την περίπτωση το καπέλο που κατασκευαζόταν από μαλλί κάστορα (καστόριον- καστόρινο) (ό.π. Κουκουλές Φ., *Βυζαντινών.....*, σ. 25)

των θεμάτων, ο δομέστικος των ανατολικών θεμάτων, ο δομέστικος των δυτικών θεμάτων, ο μέγας μυρταΐτης, ο πρωτοκόμης, ο δρουγγάριος, ο σεβαστός, ο μυρταΐτης, ο προκαθήμενος των έντιμων πόλεων και ο παπίας φορούσαν όμοια ενδύματα με αυτά του μεγάλου διερμηνέα. Αρκετοί από αυτούς έφεραν δικανίκια, συνήθως από ξύλο. Ο πρωταλλαγάτωρ έφερε αντί για δικανίκιο, ματζούκαν⁹⁸ “αργυράν κεχρυσωμένην”, ο στύλειος της οποίας ήταν “ενδεδυμένος” με κόκκινο βλάτιο και είχε στην άκρη επιχρυσωμένο βουτίο και στη μέση επιχρυσωμένο δέμα .⁹⁹

Στο έργο του ο Ψευδο-Κωδινός πέρα από τους παραπάνω αξιωματούχους αναφέρεται και σε όσους υπηρετούσαν στην αυλή του αυτοκράτορα περιγράφοντας στοιχεία της ενδυμασίας τους. Οι παραμοναί φορούσαν σκιάδιο, οι τζάκωνες καπάσια¹⁰⁰ και “□ερανεά” επανωκλίβανα¹⁰¹ με άσπρα λιοντάρια, που στέκονται το ένα αντίκρυ στο άλλο κατά πρόσωπο, στο μπροστά και πίσω μέρος του ενδύματος. Οι Βαρδαριώτες φορούσαν κόκκινα ενδύματα από πανί, στο κεφάλι φορούσαν ένα περσικό “φόρεμα” που ονομάζεται “αγγουρωτόν”, πάνω στο οποίο αντί για μαργέλλια υπήρχε κίτρινο πανί · από τη ζώνη τους κρέμονταν λώροι, που ονομάζονταν μαγκλάβια και έφεραν δικανίκια. Οι κορτινιάριοι φορούσαν ενδύματα από κόκκινα πανιά, που φτιάχνονταν από τα παλιά πανιά της κόρτης του αυτοκράτορα, στο κεφάλι φορούσαν κόκκινα σκουφιά, επίσης, φορούσαν κόκκινες κάλτσες και μαύρα υποδήματα, είχαν και αυτοί στη ζώνη τους μαγκλάβια.¹⁰²

Σε ένα άλλο σημείο του έργου του ο Ψευδο-Κωδινός αναφέρεται σε ένα ένδυμα Ασσυριακής καταγωγής, ένα φόρεμα με πολύ μακριά μανίκια. Το ένδυμα αυτού του είδους ονομαζόταν γρανάτζα όταν το φορούσε ο αυτοκράτορας, δεν είχε ζώνη και τα μανίκια κρέμονταν. Ενώ όταν το φορούσαν οι αξιωματούχοι ονομαζόταν λαπάτζα και είχε ζώνη πάνω στην οποία στερεώνονταν στο πίσω μέρος τα μανίκια (βλ. Παρ.2 σ. 98).¹⁰³

⁹⁸ Ράβδος (ό.π. Πλακογιαννάκης Κ.Ε., *Τιμητικοί*....., σ. 69)

⁹⁹ ό.π. *Pseudo-Kodinos*....., p. 144-166

Το δέμα ήταν πιθανόν μια μορφή “δεσίματος” ή μια στοίβα

¹⁰⁰ Πρόκειται για ένα τύπο καλλύματος κεφαλής (ό.π. *Lexikon zur Byzantinischen*....., v. 4, p. 761)

¹⁰¹ Το επανωκλίβανο ήταν ένδυμα που φοριόταν πάνω από το στρατιωτικό θώρακα και δε γνωρίζουμε σε τι διέφερε από το επιλούρικο, ήταν διαφόρων χρωμάτων και διακόσμησης (ό.π. Parani M., *Reconstructing*....., p. 120,345)

¹⁰² ό.π. *Pseudo-Kodinos*....., p. 180-181

¹⁰³ ό.π. *Pseudo-Kodinos*....., p. 219

iii. Σύγκριση των περιγραφών: ομοιότητες, διαφορές, σχολιασμός

Όπως αναφέραμε και παραπάνω θα προσπαθήσουμε, μέσα από τις περιγραφές της ενδυμασίας που μας παρέχουν τα κείμενα, αλλά και τα στοιχεία που μας δίνουν οι απεικονίσεις, να εντοπίσουμε τις ομοιότητες και τις διαφορές που παρατηρούνται από τον 10^ο έως τον 15^ο αιώνα στα ενδύματα των Βυζαντινών αξιωματούχων.

Οι πληροφορίες που αντλούμε από τα κείμενα και τις απεικονίσεις είναι ελλιπείς. Όπως προαναφέρθηκε, οι συγγραφείς των συγκεκριμένων κειμένων δεν περιγράφουν λεπτομερώς τα ενδύματα των μελών της αυτοκρατορικής αυλής, ακόμα και στις περιπτώσεις των υψηλότερων στην ιεραρχία αξιωματούχων για τους οποίους αφιερώνουν μεγαλύτερο μέρος στην περιγραφή της εμφάνισής τους. Είναι, επίσης, δύσκολη η διαφοροποίηση του τελετουργικού- επίσημου ενδύματος από το μη τελετουργικό- αριστοκρατικό ένδυμα, καθώς οι απεικονίσεις αξιωματούχων που θα μας βοηθούσαν σε αυτή τη διάκριση είναι λίγες και τα στοιχεία της ενδυμασίας σε αυτές, πολύ συχνά αν όχι πάντα, αποδίδονται με συμβατικότητα, δεν ακολουθούν, δηλαδή, τις νέες τάσεις, αν αυτές υπάρχουν.

Κοινά χαρακτηριστικά των ενδυμάτων των αξιωματούχων σε όλη τη διάρκεια αυτών των αιώνων είναι το ότι πρόκειται για ποδήρη “φορέματα”, κατασκευασμένα από πολυτελή υφάσματα όπως μετάξι, κατά κύριο λόγο με μακριά μανίκια και ζώνες και διακοσμημένα με πολύτιμους λίθους ή κεντημένα με χρυσές κλωστές.

Βασικά στοιχεία της ενδυμασίας των αξιωματούχων κατά τη Μέση βυζαντινή περίοδο ήταν η γλαμύδα και ο χιτώνας, που απαντώνται σε διάφορα χρώματα (πορφυρό, μπλε, πράσινο, ρόδινο και τις αποχρώσεις τους) και ήταν πλούσια διακοσμημένα.

Η γλαμύδα (μανδύας) ήταν το εξωτερικό, συνήθως μακρύ ως τον αστράγαλο, ένδυμα που φορούσαν ο αυτοκράτορας και κάποιοι αξιωματούχοι του Βυζαντίου, κατασκευαζόταν από μετάξι, διακοσμούταν με διάφορα σχέδια, όπως φύλλα κισσού,

μπαστούνια (τράπουλας), κούπες (τράπουλας) ή κρίνα σε λευκό, κόκκινο ή πορφυρό “πεδίο” και είχε διακοσμημένες παρυφές. Διέθετε, επίσης, ταβλία, κεντημένα συνήθως με χρυσό.¹⁰⁴ Όπως είδαμε, ο Κωνσταντίνος Ζ΄ Πορφυρογέννητος εκτός από τον όρο “χλαμύς” ή “χλανίδιο”, αναφέρει και τον όρο “σαγίον”, που σύμφωνα με την Parani M. και τον Kazhdan Al. χρησιμοποιούνταν για να δηλώσει διάφορους τύπους μανδύα.¹⁰⁵

Ο χιτώνας ή τουνίκα ήταν το εσωτερικό ένδυμα που φορούσαν ο αυτοκράτορας και οι Βυζαντινοί αξιωματούχοι. Ήταν μακρύ, με μακριά μανίκια. Όπως διαπιστώσαμε από την περιγραφή της ενδυμασίας στο έργο του Κωνσταντίνου Ζ΄ Πορφυρογέννητου, κατά τη Μέση περίοδο χρησιμοποιούνταν διάφοροι όροι για τους χιτώνες, όπως “σκαραμάγιο”, “διβητήσιο”, “στιχάριο”, “σαβάνιο”. Είναι αδύνατο από την περιγραφή του Κωνσταντίνου Ζ΄ Πορφυρογέννητου να διαπιστώσουμε τις ομοιότητες ή τις διαφορές μεταξύ αυτών των τύπων χιτώνων. Σύμφωνα με τους μελετητές (Parani M., Piltz El, Kazhdan Al., Sevchenko N.P) οι δύο πρώτοι όροι αναφέρονται σε χιτώνες με ζώνη και μακριά μανίκια, το “στιχάριο” έμοιαζε με τους δύο παραπάνω, αλλά δε φοριόταν με ζώνη και μπορεί να κατασκευαζόταν από λινό ή μετάξι και το “σαβάνιο” ήταν λινός χιτώνας.

Η Parani M. παρατηρεί πως από τον 11^ο αιώνα και μετά οι Βυζαντινοί αξιωματούχοι συνήθιζαν να φορούν έναν εσωτερικό μακρύτερο χιτώνα, κάτω από έναν εξωτερικό κοντότερο, που είχε άνοιγμα στον ποδόγυρο. Αυτός ο εσωτερικός χιτώνας συχνά φοριόταν και κάτω από χλαμύδα. Τα άδεια τμήματα των μανικιών της χλαμύδας κρέμονταν ελεύθερα, συνήθως ήταν φαρδιά και κατέληγαν σε τσάκιση (πιέτα), το περιλαίμιο της ήταν σε σχήμα V και είχε πέτα (βλ. Παρ.1 **εικ. 1**). Όπως δείχνουν οι απεικονίσεις, πέρα από την υιοθέτηση αυτής της συνήθειας, που για την Parani M. ήταν πιθανώς αποτέλεσμα μίμησης κάποιου μη Βυζαντινού καλλιτεχνικού μοντέλου, οι αξιωματούχοι άρχισαν να φορούν και λευκά καλύμματα κεφαλής.¹⁰⁶

Τα καπέλα δεν αποτελούσαν μέρος της επίσημης- τελετουργικής ενδυμασίας πριν τον 11^ο αιώνα. Ο Κωνσταντίνος Ζ΄ Πορφυρογέννητος, όπως παρατηρούμε δεν

¹⁰⁴ό.π. Parani M., *Reconstructing*....., p. 53

¹⁰⁵ό.π. Parani M., *Reconstructing*....., p. 348, ό.π. Kazhdan Al., «Sagion»..., p. 1827-1828

¹⁰⁶ό.π. Parani M., *Reconstructing*....., p.54-56, Καλαμαρά Π., «Ένδυμα: η ταυτότητα της Βυζαντινής κοινωνίας. Το παράδειγμα του γλυπτού 279 του Αρχαιολογικού Μουσείου της Κωνσταντινούπολης», *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας*, Δ΄ Τόμ. ΙΗ΄ (1995), σ. 34

αναφέρεται σε κάλυμματα κεφαλής των αξιωματούχων και σύμφωνα με άλλες γραπτές πηγές δεν επιτρεπόταν σε κανέναν να φορά καπέλο παρουσία του αυτοκράτορα¹⁰⁷ και εκτός τελετουργικού περιβάλλοντος. Ο μόνος αξιωματούχος που φορούσε κάλυμμα κεφαλής, ‘‘στέφανο’’ όπως αποκαλούνταν, ως έμβλημα του αξιώματός του πριν τον 11^ο αιώνα, ήταν ο *καίσαρας*¹⁰⁸ και στο τέλος του ίδιου αιώνα ο *σεβαστοκράτωρ*.¹⁰⁹

Όσον αφορά στις απεικονίσεις, πριν τον 11^ο αιώνα, το κάλυμμα κεφαλής που συναντάται είναι το τουρμπάνι (σαρίκι) (βλ. Παρ.1 **εικ. 2, 3**). Κατά τον 11^ο αιώνα η αλλαγή που σημειώνουν οι πηγές, εντοπίζεται και σε πορτραίτα αξιωματούχων, οι οποίοι φορούσαν λευκά καπέλα και όταν βρίσκονταν δίπλα στον αυτοκράτορα (βλ. Παρ.1 **εικ. 4**). Με βάση τις απεικονίσεις οι μελετητές εντοπίζουν δύο τύπους καπέλων: το λευκό κυλινδρικό με στρογγυλεμένη κορυφή (βλ. Παρ.1 **εικ. 5**) και αυτό με μια φούντα που κρέμεται στη μια πλευρά (βλ. Παρ.1 **εικ. 6**).

Στη διάρκεια του 12^{ου} αιώνα το λευκό καπέλο με τη στρογγυλεμένη κορυφή συνέχισε να απεικονίζεται, για παράδειγμα στις μινιατούρες του χειρογράφου της Μανδρίτης (βλ. Παρ.1 **εικ. 7**). Στις ίδιες μινιατούρες εντοπίζονται και δύο άλλοι τύποι, το κάλυμμα με τριχωτή επιφάνεια (βλ. Παρ.1 **εικ. 8**) και το τριγωνικό με έντονη προέκταση εμπρός (βλ. Παρ.1 **εικ. 9**). Στον τελευταίο τύπο φαίνεται πως αναφέρεται και ο Νικήτας Χωνιάτης¹¹⁰ στο τέλος του 12^{ου} αιώνα, όταν μιλά για ‘‘βαρβαρικό’’ κάλυμμα κεφαλής, μαύρο ή γκρι με μυτερή προέκταση σε σχήμα πυραμίδας.¹¹¹

Ένα άλλο στοιχείο της ενδυμασίας ήταν ο λώρος, που είχε τη μορφή χρυσοκέντητης λωρίδας και αποτελούσε βασικό στοιχείο της τελετουργικής ενδυμασίας κατά τη Μέση εποχή. Το φορούσε ο αυτοκράτορας από την Πρώιμη περίοδο και κατά τη Μέση και η αυτοκράτειρα και κάποιοι αξιωματούχοι. Στη διάρκεια αυτής της περιόδου ο λώρος άλλαξε μορφή, αφού εγκαταλείφθηκε το ενιαίο

¹⁰⁷Liutprand of Cremona, *Legatio*, 37, MGH, *ScriptRerGem* (Hannover, 1877), 152

¹⁰⁸*Kletorologion of Philotheos*, ed. Oikonomides N. in his *Les listes de préséance byzantines du IX et du X siècle*, Paris 1972, p.97-99

¹⁰⁹ό.π. Piltz El., «Middle Byzantine.....», p.41, ό.π. Parani M., *Reconstructing.....*, p. 67, Michael Psellos, *Chronographie: ou Histoire d' un siecle de Byzance (967-1077)*, ed. E. Renauld, vol. 2, Paris 1926,1928, p. 103

¹¹⁰Nicetae Choniata, *Historia*, ed. I. Bekker, Bonn 1835, p. 252,271,346

¹¹¹ό.π. Parani M., *Reconstructing.....*, p. 68-69

μακρύ σχήμα που περιελισσόταν γύρω από το κορμό του σώματος και το ένα χέρι και έγινε πιο απλός (βλ. Παρ.1 **εικ. 10**), αποτελούνταν από ένα φαρδύ περιλαίμιο, που κάλυπτε τους ώμους και το πάνω μέρος του στήθους και ένα στενό ορθογώνιο κομμάτι που κρεμόταν από το χαμηλότερο άκρο του περιλαΐμιου (βλ. Παρ.1 **εικ. 11, 12**).

Όπως φαίνεται από το κείμενο του Κωνσταντίνου Ζ΄ Πορφυρογέννητου, φορούσαν το λώρο σε λίγες, μεγάλες εορτές, όπως την Κυριακή του Πάσχα και την Πεντηκοστή ή σε εορτές με την παρουσία σημαντικών καλεσμένων ή πρέσβων (βλ. σελ.10). Παρόλα αυτά η Parani M. παρατηρεί πως χρησιμοποιείται συνεχώς στην προσωπογραφία, λόγω του συμβολισμού του, καθώς φέρει την ιδέα του αυτοκρατορικού θριάμβου, της συνεχούς νίκης και της θεοποίησης της αυτοκρατορικής δύναμης, αφού αντιμετωπίζεται ως απόγονος του υπατικού *trabea triumphalis*.

Όπως αναφέραμε και παραπάνω, κατά τον 10^ο αιώνα ο λώρος του επάρχου αποτελούσε έμβλημα του αξιώματός του (βλ. σελ. 15). Η Parani M., παρατηρώντας τις απεικονίσεις του επάρχου στο χειρόγραφο της Μαδρίτης του Σκυλίτζη (βλ. Παρ.1 **εικ. 13**) και στο επεισόδιο των τριών στρατηγών (*Ablabius*), που αποτελεί μέρος του αιογραφικού κύκλου του Αγίου Νικολάου Κασνίτζη στην Καστοριά (τελευταίο τέταρτο 12^{ου} αιώνα), θεωρεί έμβλημα τη λευκή τουνίκα με τα σκουρόχρωμα μανικέτια και το σκούρο ορθογώνιο πλαίσιο στο λαιμό, αφού ο έπαρχος δε φορά λώρο στις απεικονίσεις αυτές.

Ο λώρος συνέχισε να απεικονίζεται ως μέρος της ενδυμασίας του αυτοκράτορα και ως έμβλημα της εξουσίας του και κατά την Ύστερη περίοδο, αλλά δε συναντάται, όπως είδαμε, ως όρος στις περιγραφές των ενδυμάτων. Ο Ψευδο-Κωδινός χρησιμοποιεί τον όρο “διάδημα” για να περιγράψει το είδος της «ζώνης» που φορά ο αυτοκράτορας. Κατά τον 14^ο και 15^ο αιώνα ο λώρος απεικονίζεται απλουστευμένος, έχει χάσει το τυπικό τετράγωνο σχέδιο διακόσμησης της Μέσης περιόδου και έχει αφαιρεθεί η «ουρά», που ερχόταν από πίσω, γύρω από τη μέση και κάλυπτε τον αριστερό πήχη του χεριού (βλ. Παρ.1 **εικ. 14**).¹¹²

¹¹²ό.π. Parani M., *Reconstructing*....., p. 18,20,22-24,87

Τα εξαρτήματα που συνοδεύουν την εμφάνιση των αξιωματούχων κατά τη Μέση περίοδο, είναι η ζώνη και η ράβδος. Η ζώνη είχε λειτουργικό και αισθητικό χαρακτήρα· αποτελούσε ένα από τα εμβλήματα αξιώματος, για παράδειγμα ο πρόεδρος της συγκλήτου κατά την προαγωγή του έπαιρνε ζώνη (βλ. σελ. 16). Στα πορτραίτα των αξιωματούχων της περιόδου οι ζώνες δεν είναι πάντα ευδιάκριτες, οι μελετητές υποθέτουν την παρουσία τους κάτω από πτυχώσεις του πάνω μέρους του χιτώνα. Από αυτές που διακρίνονται, λίγες είναι διακοσμημένες.

Οι ράβδοι που κρατούσαν κάποιοι αξιωματούχοι, συνήθως οι υπεύθυνοι για την τήρηση της τάξης στις αυτοκρατορικές τελετές, αυτοί που υπηρετούσαν ως αγγελιαφόροι και οι κυβερνητικοί υπάλληλοι, αποτελούσαν εμβλήματα του αξιώματός τους.¹¹³

Τα ενδύματα των στρατιωτικών αξιωματούχων κατά τη διάρκεια των τελετών, όπως διαπιστώσαμε από τις περιγραφές του Κωνσταντίνου Ζ΄ Πορφυρογέννητου, ήταν πλούσιοι αυλικό χιτώνες. Στις τελετές έφεραν όπλα και τα στρατιωτικά τους εμβλήματα, όπως σπαθί και ασπίδα ή σπαθί και όπλα διακριτικά του αξιώματός τους (βλ. σελ. 10-11,13,18-20).

Γραπτά κείμενα, όπως και του Διγενή Ακρίτα¹¹⁴ μαρτυρούν τη χρήση μανδυών- χιτωνίων πάνω από τις πανοπλίες, που ονομάζονται ‘‘επιλόρικα’’ ή ‘‘επανωκλίβανα’’. Κατά τη Μέση Βυζαντινή περίοδο δεν εντοπίζονται απεικονίσεις αυτών των χιτωνίων.¹¹⁵

Όπως ήδη αναφέραμε και στη διάρκεια της Ύστερης περιόδου οι Βυζαντινοί αξιωματούχοι φορούσαν ως επίσημο- τελετουργικό ένδυμα ποδήρεις χιτώνες· κατά κανόνα, όπως φαίνεται στις απεικονίσεις της περιόδου, οι χιτώνες αυτοί ήταν αρκετά στενοί, με απλή λαιμόκοψη και εφαρμοστά μανίκια. Ήταν, επίσης, πλούσια διακοσμημένοι, κεντημένοι με μεταλλικά νήματα, όπως επίχρυσο αργυρόνημα (‘‘χρυσοκλαδάρικα συρματέινα’’) και συνοδεύονταν συχνά από ζώνη, η οποία

¹¹³ό.π. Parani M., *Reconstructing*....., p. 66

¹¹⁴Nicetae Choniata, *Historia*, ed. I. Bekker, Bonn 1835, p. 189, Trapp E., *Digenes Akrites. Synoptische Ausgabe der □ltesten Versionen*, Viena 1971, G III, γρ. 866-7, E γρ. 1422-1425

¹¹⁵ό.π. Parani M., *Reconstructing*....., p. 103, 110,112-113

αποτελούσε σημαντικό στοιχείο της ενδυμασίας και θεωρούνταν χαρακτηριστικό του ευγενούς άνδρα. Οι ζώνες διακρίνονται σαφώς στις απεικονίσεις αξιωματούχων και κάποιες φορές είναι στολισμένες με μεταλλικά εξαρτήματα (βλ. Παρ.1 **εικ. 15**). Οι απεικονίσεις μαρτυρούν και τη χρήση μαντηλιών, τα οποία είτε τυλίγονταν γύρω από τη μέση και λειτουργούσαν ως ζώνες, είτε δένονταν μπροστά με κόμπο, συνήθως στη δεξιά πλευρά της ζώνης και ήταν άσπρα με κρόσσια (βλ. Παρ.1 **εικ. 16**).¹¹⁶

Πέρα, όμως, από τα παραπάνω γενικά χαρακτηριστικά, με βάση τα στοιχεία που παίρνουμε από το κείμενο του Ψευδο-Κωδινού και από τις απεικονίσεις, παρατηρούνται διαφοροποιήσεις στους χιτώνες που φορούσαν οι διάφοροι αξιωματούχοι, στα σχέδια και τους όρους που χρησιμοποιούνται για να τους χαρακτηρίσουν.

Από τα μέσα του 12^{ου} αιώνα και μετά, όπως παρατηρεί η Parani M., στην ενδυμασία των Βυζαντινών αξιωματούχων κυριάρχησε ένα ένδυμα τύπου καφτανιού (βλ. Παρ.1 **εικ. 17**). Στις απεικονίσεις φαίνεται πως συνήθιζαν να φορούν ένα εσωτερικό μακρύ ένδυμα με μακριά στενά μανίκια, που κατέληγαν σε διακοσμημένα μανικέτια (άκρα) και ένα δεύτερο, εξωτερικό, συνήθως έως τον αστράγαλο, με ολική διακόσμηση και ζώνη.

Τα καφτάνια αυτά φαίνεται πως κατασκευάζονταν από βαριά, πολυτελή υφάσματα και διακοσμούσαν σε όλη την επιφάνειά τους με ζώα, άνθη ή γεωμετρικά μοτίβα περικλειστά σε “μετάλλια”, γεωμετρικά πλέγματα ή περίπλοκα συμπλεκτικά μοτίβα φυτικής ή γεωμετρικής φύσης, στολίζονταν, επίσης, με κεντημένες “ταινίες” στο περιλαίμιο, στο άνω μέρος των μανικιών, στα μανικέτια και στα κάθετα ανοίγματα του ενδύματος.

Ο πιο κοινός τύπος καφτανιού που φορούσαν οι απεικονιζόμενοι αξιωματούχοι, είναι το πολύ στενό καφτάνι, έως τον αστράγαλο, με στενά μακριά μανίκια (βλ. Παρ.1 **εικ. 18**). Παρατηρούνται, όμως και κάποιες διαφοροποιήσεις, καφτάνια πιο φαρδιά με μακριά φαρδιά μανίκια (βλ. Παρ.1 **εικ. 19**), καφτάνια με μανίκια που φτάνουν στους αγκώνες, που φορούσαν συνήθως πάνω από μακρυμάνικα εσωτερικά ενδύματα (συνήθως τα μανίκια τους είχαν σφαιρικά κουμπιά

¹¹⁶ό.π. Καλαμαρά Π., «Η αμφίεση.....», σ.143,156, ό.π. Parani M., *Reconstructing.....*, p.65-66, ό.π. Μπίθα Ι., «Ενδυματολογικές μαρτυρίες.....», σ. 439

έως τον αγκώνα) (βλ. Παρ.1 **εικ. 20**), το κοντό καφτάνι με πέτα στο στήθος και το καφτάνι, που ο Ψευδο-Κωδινός αποκαλεί “λαπάτζα”, το οποίο διέθετε μακριά μανίκια με σκίσιμο στην περιοχή της μασχάλης, που επέτρεπε την επικοινωνία των χεριών· το άδειο τμήμα των μανικιών του διπλώνεται πίσω και στερεώνεται στη ζώνη (βλ. Παρ.1 **εικ. 21**).

Πολλοί μελετητές παρατηρώντας τα ενδύματα των απεικονιζόμενων αξιωματούχων της περιόδου, ταυτίζουν το καφτάνι με το “καββάδιο”, που αναφέρει ο Ψευδο-Κωδινός ως το εορταστικό ένδυμα όλων των μελών της αυλής. Η λέξη “καββάδιο” προέρχεται πιθανόν από το περσικό “qābā”, ένα πολύ εφαρμοστό ένδυμα με στενά μανίκια, ανοιχτό μπροστά στο κάτω μέρος και με ζώνη. Η Parani M. παρατηρεί πως το βυζαντινό καφτάνι δεν ήταν απολύτως όμοιο με το περσικό, αλλά φαίνεται πως ήταν ανατολικής καταγωγής. Ο ίδιος ο Ψευδο-Κωδινός το χαρακτηρίζει Ασσυριακό (βλ. σελ. 26), δηλαδή, ως ένδυμα ανατολικής καταγωγής.¹¹⁷

Στις απεικονίσεις σπάνια παρουσιάζονται αξιωματούχοι που φορούν το ένδυμα τύπου καφτανιού σε συνδυασμό με μανδύα (χλαμούδα) (βλ. Παρ.1 **εικ. 22**). Από τις ελάχιστες απεικονίσεις παρατηρούμε πως οι μανδύες της περιόδου δεν ήταν αμάνικοι, όπως συνηθιζόταν να είναι κατά την Πρώιμη και Μέση βυζαντινή περίοδο.

Οι αξιωματούχοι που απεικονίζονται στο ταφικό παρεκκλήσι (14^{ος} αιώνας) και στον τοίχο του τάφου F στον εξωτερικό νάρθηκα της Μονής της Χώρας φορούν ένα τύπο μανδύα που πέφτει ελεύθερα στους ώμους, είναι φαρδύς και “βαρύς” και φαίνεται να είναι επενδυμένος εσωτερικά με γούνα, το περιλαίμιό του είναι γυρισμένο προς τα έξω, έχει άνοιγμα στο ύψος των αγκώνων και διαθέτει εξαιρετικά μακριά μανίκια ως τον αστράγαλο, που κρέμονται άδεια στις πλευρές (βλ. Παρ.1 **εικ. 23**).

Ένας άλλος τύπος μανδύα που παρατηρούμε στις απεικονίσεις είναι αυτός που φορά ο Μανουήλ Λάσκαρης Χατζίκης († 1445) στο ταφικό πορτραίτο στο νότιο τοίχο του νάρθηκα στη Μονή Παντάνασσας του Μυστρά· πρόκειται για ένα φαρδύ και βαρύ χιτώνα, κοκκινο-καφέ χρώματος και επενδυμένο μάλλον με γούνα, διαθέτει

¹¹⁷ό.π. Parani M., *Reconstructing.....*, p. 58-60, Parani M., «Cultural Identity and Dress: The Case of Late Byzantine Ceremonial Costume», *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik* 57(2007), p. 106

φαρδιά μανίκια, που φαίνεται πως δεν είναι ραμμένα από τον αγκώνα έως το μανικέτι και είναι και αυτά επενδυμένα με γούνα, ο μανδύας αυτός φαίνεται να στερεώνεται κάτω μπροστά με σφαιρικά κουμπιά (βλ. Παρ.1 **εικ. 24**).

Σύμφωνα με την Parani M., οι παλαιολόγοι επίγονοι της γλαμούδας εμφανίζονται μόνο σε πορτραίτα υψηλόβαθμων αξιωματούχων ή συγγενών του αυτοκράτορα ως επιβίωση του τελετουργικού ενδύματος, κάτι που δεν αποτελεί έκπληξη δεδομένου του συντηρητισμού των επίσημων βυζαντινών εμβλημάτων.

Ο Ψευδο- Κωδινός, όπως διαπιστώσαμε, δε χρησιμοποιεί τον όρο “γλαμούδα”, αλλά τον όρο “ταμπάριο”, ένα είδος εξωτερικού ενδύματος ή μανδύα, που φορούσαν οι ανώτεροι αξιωματούχοι της αυλής (*δεσπότης, σεβαστοκράτωρ, πανυπερσέβαστος, καίσαρας*) (βλ. σελ. 22-23). Κάποιοι μελετητές δέχονται την ετυμολογική συγγένεια του όρου με τον ιταλικό “tabarro”, που χαρακτήριζε ένδυμα διαφορετικού σχεδίου από τη γλαμούδα, αλλά θεωρούν πιθανή τη χρήση της λέξης “ταμπάριο” ως γενικό όρο που δήλωνε το μανδύα. Για παράδειγμα, στην παράφραση της «Χρονογραφίας» του Νικήτα Χωνιάτη, κειμένου του 14^{ου} αιώνα, η λέξη “γλαμύς” αντικαθίσταται από τη λέξη “ταμπάριο”.¹¹⁸

Σημαντική αλλαγή στην ενδυμασία των Βυζαντινών αξιωματούχων από τη Μέση στην Ύστερη περίοδο αποτελεί η χρήση των καπέλων σε τελετουργικά πλαίσια. Ο Νικηφόρος Γρηγοράς¹¹⁹ (14^{ος} αιώνας) αναφέρει πως έως τη βασιλεία του Ανδρόνικου Β΄ Παλαιολόγου (1328- 1341) οι Βυζαντινοί αξιωματούχοι φορούσαν κάλυμμα κεφαλής σε σχήμα πυραμίδας, συχνά με μεταξωτό επικάλυμμα, ανάλογα με το αξίωμα που κατείχαν. Κάποιες φορές οι τριγωνικές κορυφές αυτών των καπέλων έφεραν διακοσμητικές ταινίες (βλ. Παρ.1 **εικ. 25**).

Ο Ψευδο- Κωδινός, όπως διαπιστώνουμε από τα παραπάνω, αφιερώνει μεγάλο μέρος από την περιγραφή της ενδυμασίας των αξιωματούχων στα καπέλα που φορούσαν. Υπήρχαν, σύμφωνα με τις περιγραφές του, δύο τύποι καλυμμάτων κεφαλής, το “σκιάδιο” και το “σκαράνικο”. Στην αρχή του έργου του, πριν ακόμα ξεκινήσει την περιγραφή της ενδυμασίας κάθε αξιωματούχου, ο συγγραφέας τους χωρίζει σε ομάδες σύμφωνα με το χρώμα των καπέλων τους (βλ. σελ. 21), κάτι που

¹¹⁸ό.π. Parani M., *Reconstructing.....*, p. 61-64

¹¹⁹*Gregoriae Nicephori Historiae Byzantinae*, vol. III, ed. I. Bekker, Bonn 1855, p.567

κάνει τους μελετητές να τα θεωρούν το πιο χαρακτηριστικό στοιχείο του επίσημου ενδύματος κατά την Παλαιολόγεια περίοδο και να αναγνωρίζουν τη μεγάλη σημασία που έχει το χρώμα τους στην αναγνώριση του αξιώματος του προσώπου που το φορούσε και στην ιεραρχία των αξιωμάτων.

Οι περισσότεροι αξιωματούχοι φορούσαν και τους δύο τύπους καπέλων, ο *σεβαστοκράτορας*, ο *πρωτασηκρήτης*, ο *λογοθέτης του δρόμου*, ο *μυστικός*, ο *λογοθέτης των οικιακών*, ο *μέγας λογαριαστής*, ο *επί των δεήσεων*, ο *λογοθέτης του στρατιωτικού* και ο *λογοθέτης των αγέλων* δε φορούσαν “σκαράνικο”. Αυτός ο τύπος καπέλου, όπως αναφέραμε και παραπάνω, ταυτίζεται με ένα κυλινδρικό κάλυμμα κεφαλής με στρογγυλή ή επίπεδη κορυφή, πάνω στο οποίο απεικονίζεται συνήθως ο αυτοκράτορας όρθιος, έφιππος ή καθισμένος στο θρόνο, συχνά το φορούσαν σε συνδυασμό με το “καββάδιο” (βλ. σελ. 22-24) (βλ. Παρ.1 **εικ. 26**).

Το “σκιάδιο” που φορούσαν όλα τα μέλη της αυλής¹²⁰ (βλ. σελ. 21-25) ταυτίζεται με ένα καπέλο με τριγωνική κορυφή και πλατύ χείλος, με το καπέλο που φορά ο Ιωάννης Η΄ Παλαιολόγος στο μετάλλιο Pisanello (βλ. Παρ.1 **εικ. 27**) και ο Μανουήλ Λάσκαρης Χατζίκης στο μοναστήρι της Παντάνασσας του Μυστρά (βλ. Παρ.1 **εικ. 28**).

Πέρα από αυτούς τους δύο τύπους καπέλων ο Ψευδο-Κωδινός αναφέρεται και σε ένα άλλο είδος καλύμματος κεφαλής γνωστό ήδη από τον 11^ο αιώνα, τη “φακεωλίδα”, την οποία φορούσαν ο αυτοκράτορας και οι ανώτεροι αξιωματούχοι (βλ. σελ. 24).¹²¹

Ένα άλλο χαρακτηριστικό στοιχείο της εμφάνισης είναι τα υποδήματα. Στις απεικονίσεις κατά κύριο λόγο διακρίνεται η μπροστινή πάνω όψη των υποδημάτων. Οι περισσότερες πληροφορίες που έχουμε για τα υποδήματα προέρχονται από γραπτές πηγές, όπου περιγράφονται ως αιχμηρά στην άκρη-μυτερά¹²². Ο Ευστάθιος Θεσσαλονίκης και ο Νικήτας Χωνιάτης¹²³ περιγράφουν τα υποδήματα του Δαυΐδ

¹²⁰Symeon of Thessalonike, *Patrologia cursus completus*, series Graeca, ed. J.-P. Migne, vol. 155, Paris 1857-1866, col. 396

¹²¹ό.π. Parani M., *Reconstructing*....., p. 69-70

¹²²*Poèmes prodromiques en grec vulgaire*, ed. D.-G. Hesselting and H. Pernot, Amsterdam 1910, poem IV, γρ. 6

¹²³Eustathios of Thessalonike, *Patrologia cursus completus*, series Graeca, ed. J.-P. Migne, vol. 136, Paris 1857-1866, col. 76, Nicetae Choniatae, *Historia*, ed. I. Bekker, Bonn 1835, p. σ. 298

Κομνηνού (1185) διακοσμημένα με χρυσό και έως τον αστράγαλο (βλ. Παρ.1 **εικ. 29**). Ήδη από τη Μέση, αλλά κυρίως στην Ύστερη περίοδο, τα υποδήματα αποτελούσαν εμβλήματα του αξιώματος, καθώς το χρώμα και η διακόσμησή τους διέκριναν τους κατόχους τους από τα άλλα μέλη της αυλής. Τα υποδήματα του *επάρχου* για παράδειγμα ήταν κίτρινα, του *καίσαρα* μπλε, όπως και του *σεβαστοκράτορα* με τη διαφορά πως του τελευταίου διακοσμούνταν με αετούς πάνω σε κόκκινο πεδίο, του *πρωτοβεστιάριου* πράσινα, του *πανυπερσέβαστου* κίτρινα και του *δεσπότη* κοκκινό-ασπρα με αετούς σχηματισμένους με μαργαριτάρια (βλ. σελ. 22-23).¹²⁴

Στο κείμενο του Ψευδο-Κωδινού χρησιμοποιείται και ο όρος ‘‘επιλούρικο’’, που αναφέρεται σε ένα εξωτερικό ένδυμα, ένα τύπο μανδύα που αποτελεί στοιχείο της αυλικής ενδυμασίας του αυτοκράτορα και κάποιων αξιωματούχων (*μέγας δομέστικος, πρωτοβεστιάριος, μέγας δουξ, πρωτοστράτωρ, μέγας λογοθέτης*) (βλ. σελ. 24), το φορούσαν πιθανώς πάνω από την πανοπλία, όπως και στη Μέση βυζαντινή περίοδο. Σε αυτό αποδίδεται ανατολική καταγωγή και συνδυαζόταν με τη φακεωλίδα. Ο Ψευδο-Κωδινός δεν περιγράφει το σχέδιο, ούτε τη διακόσμηση του παλαιολόγιου ‘‘επιλούρικού’’, ούτε σημειώνει πως ακριβώς το φορούσαν πάνω από την πανοπλία. Ένα άλλο ένδυμα που αναφέρει είναι το ‘‘επανωκλίβανο’’ που φαίνεται πως είχε την ίδια χρήση με το ‘‘επιλούρικο’’, αλλά δε μπορούμε να ανακαλύψουμε ποια ακριβώς ήταν η διαφορά του με αυτό, αφού δε διαθέτουμε λεπτομερή περιγραφή του, ούτε κάποια απεικόνιση.¹²⁵

Παρά το γεγονός πως στα κείμενα δε γίνεται καμία αναφορά σε κομβία (κουμπιά) όπως γίνεται σαφές από τις απεικονίσεις, θέσεις κομβίων εμφανίζονται από τον 11^ο αιώνα και πληθαίνουν κατά την Ύστερη Βυζαντινή περίοδο. Η αυξανόμενη χρήση τους συνδέεται με το γεγονός ότι από τον 11^ο αιώνα και μετά τα ενδύματα έγιναν πιο εφαρμοστά και τα κουμπιά χρησίμευαν για να κλείνουν οι χλαμύδες και κυρίως οι χιτώνες, για τους οποίους διαθέτουμε περισσότερες απεικονίσεις, μπροστά συνήθως σε όλο το ύψος ή από τη μέση και κάτω (βλ. σελ. 34). Κατά την

¹²⁴ό.π. Parani M., *Reconstructing*....., p. 71-72, *Georges Pachymèrès*, *Relations historiques*, ed. A. Failler, vol. IV, Paris 1984,1999,2000, p. 565

¹²⁵ό.π. Parani M., *Reconstructing*....., p. 119-120

Παλαιολόγια περίοδο οι μελετητές παρατηρούν τη χρήση κυρίως μικρών σφαιρικών κομβίων (βλ. Παρ.1 **εικ. 30**).¹²⁶

Τέλος, όπως και στη Μέση περίοδο, η πλειοψηφία των αξιωματούχων έφερε “δικανίκια”, δηλαδή, ράβδους του αξιώματος (βλ. σελ. 23,25-26). Στις προσωπογραφίες απεικονίζονται μόνο στα χέρια *δεσποτών*.¹²⁷

β) Η σημασία της ενδυμασίας από 10^ο έως 15^ο αιώνα: αλλαγές, επιρροές και συσχετισμός με την εποχή και τη θέση των αριστοκρατών

Οι πληροφορίες που παίρνουμε από τα κείμενα που μελετήσαμε παραπάνω και η δομή τους φανερώνουν τη μεγάλη σημασία που είχαν τα ενδύματα, αλλά και τα χρώματά τους στην ιεράρχηση των αξιωματούχων του Βυζαντίου και στην ταξινόμησή τους κατά τη διάρκεια των τελετών.

Όσον αφορά στη δομή, οι δύο συγγραφείς περιγράφουν εκτενέστερα την εμφάνιση των ανώτερων αξιωματούχων της αυλής, ενώ για τους κατώτερους κάνουν μια απλή αναφορά, κάτι που τονίζει τη διαφορά που υπήρχε μεταξύ τους στην ιεραρχία. Ο Κωνσταντίνος Ζ΄ Πορφυρογέννητος συνήθως περιγράφει την ενδυμασία των ανώτερων αξιωματούχων, όπως των *πατρικίων*, των *μαγίστρων*, των *πρωτοσπαθαρίων*, των *σπαθαρίων*, ενώ για τους κατώτερους αναφέρει γενικά “ο □λοιπο □παντες □ρχοντες” (βλ. σελ. 12) και ο Ψευδο-Κωδινός αναφέρεται στην ενδυμασία των κατώτερων αξιωματούχων χρησιμοποιώντας απλά τις λέξεις “ο □α” ή “□μοια τ □ν πρ □α □το □”.

Πέρα όμως από τη διαφορά στη δομή, σημαντικά για την κατανόηση, ως ένα σημείο, της ταξινόμησης των αξιωματούχων και της ιεραρχίας στην αυτοκρατορική αυλή είναι τα ίδια τα ενδύματα. Οι ανώτεροι αξιωματούχοι φορούσαν συνήθως πορφυρά φορέματα, πιο πλούσια σε διακόσμηση, κεντημένα με πολύτιμες πέτρες,

¹²⁶ό.π. Parani M., *Reconstructing.....*, p. 62, ό.π. Καλαμαρά Π., «Η αμφίεση.....», σ. 156-157, Παπανικόλα- Μπακιρτζή Δ., «Ενδυση και καλλωπισμός», *Καθημερινή ζωή στο Βυζάντιο, Αθήνα 15-17 Σεπτεμβρίου 1988*, Αθήνα 1989, σ. 378

¹²⁷ό.π. Parani M., *Reconstructing.....*, p. 67

χρυσά νήματα και μαργαριτάρια. Για παράδειγμα, όπως αναφέρει ο Κωνσταντίνος Ζ΄ Πορφυρογέννητος, όσοι φορούσαν χρυσούς λώρους προηγούνταν στην κατάταξη από όσους φορούσαν “χρυσόκλαβα χλανίδια” (βλ. σελ. 10). Σε άλλο σημείο αναφέρεται η διαφορά που υπήρχε ακόμα και ανάμεσα στους αξιωματούχους που κατείχαν το ίδιο αξίωμα, οι “ε□εδέστεροι” των *ανθυπάτων* φορούσαν πλουσιότερα ενδύματα από τους υπόλοιπους (βλ. σελ. 19). Το ίδιο μπορούμε να διαπιστώσουμε και από τις περιγραφές του Ψευδο- Κωδινού, καθώς κάποιοι τύποι ενδυμάτων, όπως το “ταμπάριο”, αποδίδονται μόνο σε ανώτερους αξιωματούχους (*δεσπότης, καίσαρας, πανυπερσέβαστος, πρωτοβεστιάριος*) (βλ.σελ.22-23). Γίνεται σαφές, λοιπόν, ότι μέσα στην ίδια την ηγετική τάξη, η ταξινόμηση κωδικοποιείται, όπως παρατηρεί η Parani M., με τη χρήση ενός ενδύματος, αλλά και εξαρτημάτων, διάφορων υλικών, τεχνικών κατασκευής και διακοσμητικών μοτίβων.¹²⁸

Την παραπάνω διαπίστωση ενισχύει και η άποψη της Muthesius A. πως οι δεσμοί πλούτου, κύρους και ιεραρχίας, ειδικά από τον 4^ο έως τον 10^ο αιώνα, δημιουργούνταν και αναδεικνύονταν μέσω της χρήσης, από το αυτοκρατορικό παλάτι, ακριβών υφασμάτων και ιδιαίτερα του μεταξιού. Το μετάξι είχε γίνει όργανο που βοηθούσε στην ταξινόμηση διοικητικών, αστικών, στρατιωτικών και εκκλησιαστικών συστημάτων. Το γεγονός αυτό κάνει την ενδυμασία χαρακτηριστικό που διέκρινε τα μέλη της αυτοκρατορικής αυλής, της αστικής και της στρατιωτικής υπηρεσίας και της επαγγελματικής ιεραρχίας. Τα μεταξωτά ενδύματα, λοιπόν, ήταν έμβλημα, αφού χορηγούνταν από τον αυτοκράτορα και φαίνεται πως συμβόλιζαν τη μεταφορά της δύναμης και της εξουσίας στα πρόσωπα που τιμούνταν με την παροχή του αξιώματος (βλ. σελ.15-18).¹²⁹

Στην περιγραφή των ενδυμάτων των αξιωματούχων κατά τη διάρκεια των τελετών από τον Κωνσταντίνο Ζ΄ Πορφυρογέννητο γίνεται σαφής ο σημαίνων ρόλος των χρωμάτων τους, αφού είναι ουσιαστικά το μόνο χαρακτηριστικό τους που σημειώνει ο συγγραφέας, ο οποίος, όπως αναφέραμε παραπάνω, δε μπαίνει σε λεπτομέρειες. Με παρόμοιο τρόπο περιγράφει και ο Ψευδο- Κωδινός την αμφίεση των αξιωματούχων της Ύστερης περιόδου, δίνοντας όμως μεγαλύτερη προσοχή στα

¹²⁸ό.π. Parani M., «Cultural Identity.....», p. 95

¹²⁹Muthesius A., «Textiles and Dress in Byzantium», *Material Culture and Well- Being in Byzantium (400- 1455)*, Cambridge, 8- 10 September 2001, ed. Grünbare M., Kislinger E., Muthesius A., Stathakopoulos D., p. 159

χρώματα που είχαν οι διάφοροι τύποι καπέλων, τα οποία αποτελούσαν το πιο διακριτικό στοιχείο της επίσημης ενδυμασίας την περίοδο αυτή. Από την αρχή του έργου, όπως ήδη αναφέραμε, γίνεται σαφές πως τα καπέλα και τα διαφορετικά χρώματα αποτελούσαν στοιχεία σύμφωνα με τα οποία ο συγγραφέας διαχωρίζει τους αξιωματούχους σε ομάδες, γεγονός που τα αναδεικνύει σε χαρακτηριστικά μέσω των οποίων αναγνώριζαν τα αξιώματα των προσώπων που τα φορούσαν, αλλά και την ιεραρχία. Η Muthesius A. τονίζει πως στο κείμενο του Ψευδο-Κωδινού φαίνεται καθαρά η μεγάλη σημασία του χρώματος, αφού κάθε αξίωμα προσδιορίζεται με “δικό του επιμέρους κώδικα χρώματος”.¹³⁰

Οι διάφοροι τύποι ενδυμάτων και καπέλων, τα πολυτελή υφάσματα, η πλούσια διακόσμηση και η ποικιλία των χρωμάτων δε βοηθούν μόνο στην κατανόηση της ταξινόμησης των αξιωματούχων στις τελετές και της ιεράρχησης στην ίδια την ηγετική τάξη, αλλά και στη βυζαντινή κοινωνία. Πρόκειται για μια κοινωνία στην οποία δεν υπήρχαν θεσμοθετημένες κοινωνικές τάξεις, οπότε η θέση και τα προνόμια των κοινωνικά και οικονομικά ανώτερων δεν ήταν νομικά κατοχυρωμένα και έπρεπε να επιβεβαιώνονται με οποιοδήποτε τρόπο και να αναδεικνύονται σε κάθε ευκαιρία.

Οι κοινωνικά και οικονομικά ανώτεροι, οι αριστοκράτες του Βυζαντίου, που αναφέρονται με τον όρο “δυνατοί” τη Μέση περίοδο, διακρίνονταν από δύο βασικά χαρακτηριστικά: την κατοχή ενός αξιώματος, το οποίο λάμβαναν είτε λόγω υπηρεσιών που προσέφεραν, είτε λόγω της συγγενειάς τους με τον αυτοκράτορα και την κατοχή γαιοκτησίας.

Η κατοχή ενός αξιώματος και ο γαιοκτητικός πλούτος προσέφεραν από τη μια διοικητική, στρατιωτική και οικονομική δύναμη, που βοηθούσε στην κοινωνική ανέλιξη και στην ανάπτυξη του κύρους και από την άλλη έδιναν το δικαίωμα και τη δυνατότητα ένταξης στην ανώτερη κοινωνική ομάδα.

Η συνεχής αύξηση της περιουσίας των αριστοκρατών, κυρίως μέσω δωρεών και προνομίων που τους παραχωρούσαν οι αυτοκράτορες, οδήγησε στο σχηματισμό μεγάλων γαιοκτησιών. Οι μεγάλοι γαιοκτήμονες, λαϊκοί ή εκκλησιαστικοί, έπαιξαν

¹³⁰ό. π. Muthesius A., «Textiles.....», p. 160

σημαντικό ρόλο στην πολιτική και κοινωνική ζωή της αυτοκρατορίας από τον 11^ο αιώνα και έπειτα, ιδιαίτερα κατά την Παλαιολόγεια περίοδο. Η ανάπτυξη του υλικού πλούτου των αριστοκρατικών οικογενειών βοηθούσε στην ενίσχυση του κοινωνικού κύρους τους, αύξανε την επιρροή που είχαν στον καθορισμό σημαντικών πολιτικών υποθέσεων και οδήγησε στην υλική- χρηματική εξάρτηση της αποδυναμωμένης αυτοκρατορίας από αυτούς.¹³¹

Η δημιουργία και των δύο αυτών έργων, που αφορούν τα τελετουργικά που λάμβαναν χώρα στο Βυζάντιο, είχε συγκεκριμένο σκοπό και φανερώνει κατά κάποιο τρόπο την ανάγκη των αριστοκρατών να εδραιώσουν και να ενισχύσουν τη θέση τους στην κοινωνία. Η συγγραφή του *De cerimoniis aulae byzantinae* τον 10^ο αιώνα συμπίπτει με την εμφάνιση των “δυνατών” και φαίνεται πως αποτελεί προσπάθεια εδραίωσης και νομιμοποίησης της νέας κοινωνικής πραγματικότητας, αφού αναδεικνύει το αυλικό τελετουργικό, την ιεραρχία και την ανωτερότητα των συμμετεχόντων σε αυτό “δυνατών”. Η πραγματεία του Ψευδο- Κωδινού δημιουργείται σε μια περίοδο που, όπως θα δούμε, υπήρχε η ανάγκη “επιβολής” της τάξης στα τελετουργικά της αυλής, αλλά και κωδικοποίησης των αλλαγών που είχαν συντελεστεί στην επίσημη ενδυμασία των αξιωματούχων· αναδεικνύει και αυτή την ιεραρχία, την ανωτερότητα των αριστοκρατών και τη λαμπρότητα του βυζαντινού τελετουργικού σε μια περίοδο που το Βυζάντιο ήταν σε παρακμή.

Όπως αναφέραμε και παραπάνω η αδυναμία των αξιωματούχων να κατοχυρώσουν νομοθετικά τη συμμετοχή τους στην ανώτερη- ηγετική κοινωνική ομάδα, τους ωθούσε στην ανεύρεση διάφορων τρόπων για να επιδεικνύουν την οικονομική δύναμη και την κοινωνική ισχύ που διέθεταν, μέσω των προνομίων που τους εξασφάλιζε η κατοχή του αξιώματος. Οι τρόποι που έβρισκαν ήταν ποικίλοι, όπως οι δωρεές για τη δημιουργία ή την ανακατασκευή εκκλησιών και παρεκκλησιών, η δημιουργία πλούσιων οικιών, αλλά και η πολυτελής ένδυση. Η

¹³¹Ostrogorsky G., «Observations on the Aristocracy in Byzantium», *Dumbarton Oaks Paper* 25 (1971), p. 3, 6-7,8, 18-19, 28-29, Beck H.-G., *Βυζαντινή Χιλιετία*, Αθήνα 2000, σ. 343-345, Haldon J., *Βυζάντιο. Μια Ιστορία*, Αθήνα 2007, σ. 195.197-198, Kazhdan A.P., Epstein A.W., *Αλλαγές στον Βυζαντινό πολιτισμό, κατά τον 11^ο και 12^ο αιώνα*, Αθήνα 1997, σ. 107-108,119

πλούσια ένδυση ήταν στοιχείο που τους βοηθούσε να δείχνουν διαφορετικοί και φυσικά ανώτεροι από τους υπόλοιπους· χρησίμευε, δηλαδή, ως διακριτικό στοιχείο της κοινωνικής και οικονομικής δύναμής τους. Δε δήλωνε μόνο το αξίωμα, αλλά και την ανώτερη κοινωνική θέση του κατόχου.¹³²

Όπως υποστηρίζει η Muthesius An. “στο Βυζάντιο σημαίνοντα συστήματα δομούνται γύρω από τύπους ρούχων και σχεδίων μόδας και αυτά τα συστήματα παίρνουν το ρόλο ιεραρχικών κοινωνικών σημαινόντων”. Η έκθεση των πολυτιμότερων υφασμάτων και ενδυμάτων σε τελετουργικό και θρησκευτικό πλαίσιο δημιουργούσαν μια “δημόσια αρένα”, στην οποία γινόταν σαφής ο διαχωρισμός μεταξύ των στελεχών του κράτους, δηλαδή των μελών της διοίκησης και της υπόλοιπης κοινωνίας. Τα πλουμιστά, δηλαδή, ενδύματα σε αυτό το πλαίσιο γίνονταν, όπως αναφέραμε και παραπάνω, εμβλήματα, αλλά και σύμβολα πλούτου, υλικού και πνευματικού.

Η λαμπρότητα των ενδυμάτων αυτών τονίζεται περισσότερο στις πηγές, γεγονός που κάνει σαφή τη διάθεση των κατόχων να αναδειχθούν σε κάτι ξεχωριστό, ανώτερο, κυρίως οικονομικά. Η επίδειξη αυτών των “στολιδιών”, όπως τα χαρακτηρίζει η Muthesius An., τονίζει την αντίθεση μεταξύ των κοινωνικά ανώτερων αξιωματούχων και των κατώτερων εμπόρων, της “μεσαίας” ομάδας της βυζαντινής κοινωνίας και με αυτόν τον τρόπο βοηθά στη διατήρηση της τάξης και της κοινωνικής ισορροπίας, αφού δηλώνει σαφώς την ιεράρχηση και την ανωτερότητα των αξιωματούχων.¹³³

Με τα παραπάνω συμφωνεί και η Parani M., η οποία θεωρεί πως το τελετουργικό ένδυμα των μελών της άρχουσας τάξης, σε μη ιεραρχημένες πολιτείες, γίνεται η “οπτική εκδήλωση της κοινωνικής θέσης τους”. Τα επίσημα εμβλήματα αναδεικνύουν τη διαφοροποίηση όσων τα χρησιμοποιούν από τον υπόλοιπο πληθυσμό. Η υπερβολική πολυτέλεια των ενδυμάτων κάνει σαφή τον πλούτο και τη δύναμη των κατόχων τους, δηλαδή, όσων σχετίζονται με την εξουσία και πιθανώς

¹³²Καλαμαρά Π., «Νέα στοιχεία στο βυζαντινό βεστιάριο του ενδεκάτου αιώνα», *Το Βυζάντιο ώριμο για αλλαγές. Επιλογές, εναισθησίες και τρόποι έκφρασης από τον 11^ο στον 15^ο αιώνα*, Αθήνα 2004, σ. 272, Κιουσοπούλου Τ., «Στοιχεία της Βυζαντινής ενδυμασίας κατά την Ύστερη εποχή. Τα καπέλα», *Το Βυζάντιο ώριμο για αλλαγές. Επιλογές, εναισθησίες και τρόποι έκφρασης από τον 11^ο στον 15^ο αιώνα*, Αθήνα 2004, σ. 188

¹³³ό. π. Muthesius A., «Textiles.....», p. 159,162

φανερώνει την προσπάθειά τους να προκαλέσουν το θαυμασμό όσων τους παρακολουθούσαν και φυσικά το σεβασμό προς το πρόσωπό τους.¹³⁴

Όλα τα παραπάνω στοιχεία, που αφορούν στο χαρακτήρα, το ρόλο και τη σημασία του επίσημου ενδύματος κάνουν σημαντική κάθε εξέλιξη και αλλαγή του και προσφέρουν ένα ιδιαίτερα ενδιαφέρον πεδίο για τη μελέτη των παραμέτρων που προκάλεσαν τις αλλαγές, τον τρόπο που αυτές συντελέστηκαν και την εικόνα που δίνουν οι επιρροές που αυτό δέχθηκε για την πολιτική και πολιτιστική αντίληψη της βυζαντινής κοινωνίας και ιδιαίτερα των μελών της ηγετικής ομάδας.

Για την Parani M. κατά την Ύστερη βυζαντινή περίοδο, η αλλαγή στο επίσημο ένδυμα σήμαινε και αλλαγή στο σύστημα αξιών της κοινωνίας και του κράτους.¹³⁵

Οι αλλαγές που συντελέστηκαν στην ενδυμασία των αξιωματούχων φανερώνουν τις επιρροές που δέχθηκαν από τις ενδυματολογικές συνήθειες των γειτόνων τους, Ανατολικών και Δυτικών. Όπως παρατηρούμε από τη μελέτη των πηγών από νωρίς εμφανίζονται στην επίσημη ενδυμασία κάποια ανατολικά στοιχεία, όπως η φακεωλίδα και το επιλούρικο, τα οποία συνέχισαν να χρησιμοποιούνται και κατά την Ύστερη περίοδο.

Στη διάρκεια της Ύστερης περιόδου γίνεται πιο έντονη η παρουσία ανατολίζουσας μόδας, αλλά και δυτικών ενδυματολογικών συνηθειών. Οι διάφορες ‘‘παραλλαγές’’ ενδυμάτων τύπου καφτανιού, όπως το καββάδιο και η λαπάτζα και τα ιδιαίτερος μακριά μανίκια που χαρακτηρίζουν τα ενδύματα αυτά, αποτελούν στοιχεία της ανατολικής μόδας και ο ίδιος ο Ψευδο- Κωδινός αποδίδει σε αυτά ανατολική καταγωγή. Η χρήση καπέλων σε τελετουργικά πλαίσια χαρακτηρίζεται από τους μελετητές ως ανατολική συνήθεια· επίσης και στους δύο βασικούς τύπους καλυμμάτων κεφαλής, το σκαράνικο και το σκιάδιο, οι μελετητές αποδίδουν ανατολική καταγωγή. Τα κομβία που χρησιμοποιούνται σε μανδύες ή χιτώνες και τα μυτερά υποδήματα, που παρατηρούνται σε απεικονίσεις αξιωματούχων κατά την

¹³⁴ ό.π. Parani M., «Cultural Identity.....», p. 95

¹³⁵ ό.π. Parani M., «Cultural Identity.....», p. 97

Ύστερη περίοδο, αποτελούσαν δυτικά ενδυματολογικά στοιχεία· ευρύτερης “κατανάλωσης” φαίνεται πως ήταν τα υφάσματα που εισάγονταν από τη Δύση..

Με βάση, λοιπόν, τα παραπάνω παρατηρούμε πως κατά τη Μέση βυζαντινή περίοδο η χρήση ξένων στοιχείων στην τελετουργική ενδυμασία των Βυζαντινών αξιωματούχων δεν ήταν ευρεία, σε αντίθεση με την Ύστερη, όπου εντοπίζονται πλήθος ανατολικών και κάποια δυτικά ενδυματολογικά στοιχεία.

Ενώ στη Μέση εποχή, τα βυζαντινά παραδοσιακά ενδύματα, δηλαδή τα ρωμαϊκής καταγωγής, όπως η γλαμύδα, συνέχιζαν να αποτελούν βασικά στοιχεία της τελετουργικής ενδυμασίας και να συνοδεύονται σε κάποιες περιπτώσεις από στοιχεία ανατολικής καταγωγής, όπως η φακεωλίδα, κατά την Ύστερη παρατηρείται η αντικατάστασή τους, κυρίως από ενδύματα ανατολικού τύπου.

Η Parani M. σημειώνει την ασυμφωνία μεταξύ αυτής της αλλαγής και των βασικών χαρακτηριστικών της πολιτιστικής ταυτότητας των Βυζαντινών γενικά και ειδικά των μελών της ηγετικής ομάδας. Τα βασικά αυτά χαρακτηριστικά ήταν πρώτον: η πίστη πως η αυτοκρατορία τους ήταν η συνέχεια, ο διάδοχος της Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, έτσι ο αυτοκράτοράς τους καλούνταν “αυτοκράτορας Ρωμαίων” και οι κάτοικοί της θεωρούσαν εαυτούς Ρωμαίους, δεύτερον: η πεποίθηση πως οι μη χριστιανοί ήταν βάρβαροι, δύο στοιχεία που διατηρήθηκαν έως και την πτώση της αυτοκρατορίας, τρίτον: η προσκόλληση στην παράδοση και η αντίδραση σε κάθε καινοτομία και τέταρτον: η έμφαση που έδιναν από τον 13^ο αιώνα και μετά στο Ορθόδοξο και Ελληνικό στοιχείο της ταυτότητάς τους, καθώς παρουσιάστηκε η ανάγκη να ξεχωρίσουν από τους Δυτικούς, λόγω των αξιώσεων του Παπισμού και των Λατινικών κρατών στην Ανατολή· επικράτησε, λοιπόν, η άποψη πως ήταν σε πλεονεκτική θέση σε σχέση με τους υπόλοιπους όσον αφορά στον αρχαίο ελληνικό πολιτισμό.¹³⁶

Η ασυμφωνία έγκειται στο γεγονός πως ενώ τα παραπάνω βασικά χαρακτηριστικά παρέμειναν ίδια, οι συνθήκες, πολιτικές και στρατιωτικές, που επικρατούσαν κατά την Ύστερη περίοδο επηρέασαν και προκάλεσαν αλλαγή στη συλλογική συνείδηση των Βυζαντινών. Η αλλαγή αυτή εκφράζεται και μέσα από τις

¹³⁶ό.π. Parani M., «Cultural Identity.....», p. 110-112

αλλαγές που υφίσταται το τελετουργικό ένδυμα την περίοδο αυτή, αφού λειτουργεί ως “σημαίνον” πολιτικών και πολιτιστικών αξιών των κοινωνικών ομάδων.

Η Parani M. παρατηρεί πως οι Βυζαντινοί αξιωματούχοι της Ύστερης περιόδου προφανώς δεν είχαν συνείδηση της αντίφασης μεταξύ του “σημαίνοντος”, του τελετουργικού δηλαδή ενδύματος και της σημασίας του, της αίσθησης δηλαδή της Ρωμαϊκής ταυτότητας που υποτίθεται πως αυτό έφερε. Ενδύονταν, δηλαδή, φορέματα και καλύμματα κεφαλής ανατολικής προελεύσεως και συμμετείχαν σε τελετουργικά της αυτοκρατορικής αυλής ως “Ρωμαίοι” και υποτελείς του “αυτοκράτορα των Ρωμαίων”.¹³⁷

Οι παραπάνω παρατηρήσεις και αλλαγές πιθανόν σχετίζονταν με την εγκατάλειψη της παραδοσιακής πολιτικής ιδεολογίας με τις οικουμενικές διεκδικήσεις και φαίνεται πως προβάλλουν μια ριζική αλλαγή στην αντίληψη που είχε για τον εαυτό της η βυζαντινή ελίτ και στην επίσημη εικόνα που ήθελε να προβάλλει.¹³⁸

Οι επιρροές που δεχόταν ο βυζαντινός πολιτισμός από τον ανατολικό δεν ήταν πρωτοφανείς ούτε περίεργες, καθώς η γεωγραφική εγγύτητα, η ανάπτυξη διπλωματικών σχέσεων, αλλά και εμπορικών ανταλλαγών ευνοούσαν την επαφή των δύο αυτών πολιτισμών από πολύ νωρίς. Όσα στοιχεία της Ισλαμικής κουλτούρας γίνονταν αποδεκτά από τη βυζαντινή δε θεωρούνταν επικίνδυνα για τον Ορθόδοξο Χριστιανισμό και την πολιτιστική ανωτερότητα που θεωρούσαν πως είχαν οι Βυζαντινοί. Στοιχεία, δηλαδή, που δεν απειλούσαν τις “ιδεολογικές υποδομές” της βυζαντινής ταυτότητας και ήταν κατάλληλα για αφομοίωση, αφού προσέδιδαν κύρος και θεωρούνταν πρακτικά χρήσιμα και αισθητικά όμορφα.

Με παρόμοιο τρόπο γίνονταν αποδεκτές από τους Βυζαντινούς και οι ενδυματολογικές επιρροές από τη Δύση. Η συνύπαρξη με τους Σταυροφόρους και τους Φράγκους κατακτητές σε κάποιες περιοχές, οι εμπορικές δραστηριότητες των Δυτικών, ειδικά των Βενετών εμπόρων στην Ανατολική Μεσόγειο, αλλά και η πολιτική και θρησκευτική προσέγγιση των Δυτικών κατά την Παλαιολόγεια περίοδο έφεραν σε επαφή τους Βυζαντινούς με τις δυτικές ενδυματολογικές συνήθειες. Όπως

¹³⁷ό.π. Parani M., «Cultural Identity.....», p. 110-114

¹³⁸ό.π. Parani M., «Cultural Identity.....», p. 111

διαπιστώσαμε οι επιρροές αυτές ήταν ελάχιστες σε σχέση με τις ανατολικές, για αυτό και δεν έπαιξαν πολύ σημαντικό ρόλο στην εξέλιξη και τη σημασία της επίσημης ενδυμασίας.¹³⁹

Για την υιοθέτηση ανατολικών στοιχείων διαθέτουμε πληροφορίες κυρίως για την ηγετική ομάδα της βυζαντινής κοινωνίας, όπου και η διαδικασία φαίνεται πως ήταν πιο εύκολη εξαιτίας των κοινών χαρακτηριστικών που εντοπίζονται μεταξύ της βυζαντινής και της μουσουλμανικής αυλής. Οι ομοιότητες έχουν να κάνουν με τις κύριες τελετουργικές πρακτικές, όπως η σημασία που έδιναν στην ενδυμασία των αξιωματούχων, ο θαυμασμός στην καλλιτεχνία και σε συγκεκριμένες κατηγορίες πολυτελών αντικειμένων, όπως τα πλούσια υφάσματα.¹⁴⁰

Το σημαντικότερο στοιχείο από όσα αναφέραμε είναι το γεγονός πως κατά την Ύστερη περίοδο οι Βυζαντινοί δεν ακολουθούσαν απλά τη μόδα, αλλά υιοθετούσαν σχέδια, τα οποία έκαναν μέρος του επίσημου τελετουργικού ενδύματος. Έχοντας υπόψη όλα τα παραπάνω, το γεγονός αυτό “μπορούσε να προκληθεί μόνο από δραματική ρήξη στην παράδοση”. Η ρήξη αυτή σημειώθηκε στις αρχές του 13^{ου} αιώνα, το 1204, με την Δ΄ Σταυροφορία που οργάνωσαν οι δυτικές δυνάμεις με αρχικό σκοπό την κατάληψη των Αγίων Τόπων, η οποία όμως είχε ως αποτέλεσμα την κατάλυση, τον κατακερματισμό και τη διανομή των εδαφών της Βυζαντινής αυτοκρατορίας.

Για τους Βυζαντινούς, δηλαδή, του 13^{ου} αιώνα οι σημαντικότεροι και πιο επικίνδυνοι εχθροί ήταν ο Πάπας και τα χριστιανικά κράτη της Δύσης για πολιτικούς και θρησκευτικούς λόγους. Οι Σταυροφορίες και ιδιαίτερα η Δ΄, έφεραν στην επιφάνεια τις βλέψεις των Δυτικών στην Ανατολική Μεσόγειο και οι απόψεις των Καθολικών για το Τριαδικό Δόγμα αποτελούσαν για πολλά χρόνια λόγους διένεξης με τους Ορθόδοξους Βυζαντινούς.

Το 1204 μ. Χ., όπως ήδη αναφέραμε, με την Δ΄ Σταυροφορία καταλύθηκε η Βυζαντινή αυτοκρατορία και παρήκμασε το διοικητικό σύστημα, οπότε τα μέλη της ηγετικής τάξης έχασαν τις θέσεις που παραδοσιακά τους προσέδιδαν δύναμη,

¹³⁹Mouriki D., «Palaeologan Mistra and the West», *Βυζάντιο και Ευρώπη, Α΄ Διεθνής Βυζαντινολογική Συνάντηση. Δελφοί, 20-24 Ιουλίου 1985*, Αθήνα 1987, σ. 210

¹⁴⁰ό.π. Parani M., «Cultural Identity.....», p. 114-115

οικονομική και κοινωνική. Αποτέλεσμα αυτής της κατάλυσης ήταν η δημιουργία τριών κρατιδίων στα οποία βρήκαν “καταφύγιο” και οι Βυζαντινοί αριστοκράτες, αυτά ήταν η Αυτοκρατορία της Νίκαιας, η Αυτοκρατορία της Τραπεζούντας και το Δεσποτάτο της Ηπείρου.

Το μεγαλύτερο και σημαντικότερο ήταν αυτό της Νίκαιας, στη Μικρά Ασία, όπου οι Λασκαρίδες δημιούργησαν ένα σύστημα, το οποίο μας πληροφορεί για τον αντίκτυπο που είχε η καταστροφή του 1204 στην αυλική ζωή. Η Parani M. παρατηρεί πως είχαν δημιουργήσει ένα διοικητικό σύστημα που αποτελούνταν από μικρό αριθμό αξιωματούχων και περιορισμένη σειρά τίτλων, που καταλάμβαναν κατά κύριο λόγο μέλη της αυτοκρατορικής οικογένειας· σταμάτησε, δηλαδή, να υπάρχει ο μεγάλος αριθμός αξιωματούχων, γραφειοκρατών και τίτλων της προηγούμενης περιόδου. Η μείωση αυτή επηρέαζε σημαντικά τα τελετουργικά της αυλής. Αυτή η χαλάρωση στο πρωτόκολλο δικαιολογείται τόσο από την έλλειψη παραδοσιακών στοιχείων, όπως τα χαρακτηρίζει η Parani M., όπως το αυτοκρατορικό παλάτι και η πόλη της Κωνσταντινούπολης, όσο και από το βάρος που είχαν δώσει οι Λασκαρίδες στην προσπάθεια ανάκτησης της πρωτεύουσας, με συνεχείς εκστρατείες στη Μικρά Ασία και τον Ελλαδικό χώρο, που δεν τους άφηναν περιθώρια συνεχούς ενασχόλησης με τα τεκταινόμενα της αυλής.

Τα παραπάνω δε μαρτυρούν την αδιαφορία των Λασκαριδών αυτοκρατόρων για τις τελετουργίες, αλλά τη χρησιμοποίησή τους “ως όργανο της αυτοκρατορικής διπλωματίας, παρά ως τελετουργικές επιβεβαιώσεις της αυλικής ιεραρχίας ή της εξύμνησης της αυτοκρατορικής εξουσίας για εσωτερική κατανάλωση”, όπως συνέβαινε πριν το 1204. Αυτό, δηλαδή, που έχει αλλάξει σύμφωνα με τους μελετητές ήταν η χρήση των τελετουργιών, αφού δεν εξυπηρετούσαν πλέον τις εσωτερικές ανάγκες για ιεραρχική ταξινόμηση και εξύμνηση της εξουσίας του αυτοκράτορα, αλλά ήταν ο τρόπος που οι Βυζαντινοί αυτοκράτορες και αξιωματούχοι εντυπωσίαζαν τους ξένους πρεσβευτές. Τα λαμπρά μεταξωτά και χρυσοκέντητα ενδύματα, τα μεγαλοπρεπή καφτάνια και τα εντυπωσιακά, στολισμένα καλύμματα κεφαλής μπορούσαν να προκαλέσουν το θαυμασμό όσων τα έβλεπαν.

Η εισροή νέων στοιχείων στην ενδυμασία πριν τον 13^ο αιώνα κατακρινόταν από συντηρητικούς ιεράρχες, που μιλούσαν για άγνοια των “Ρωμαϊκών εθίμων”,

αλλά και από τους αυτοκράτορες που λάμβαναν μέτρα με σκοπό να διασώσουν την παράδοση. Οι αυτοκράτορες της Νίκαιας δε συνέχισαν αυτήν την πρακτική, καθώς όπως αναφέραμε είχαν άλλες πολιτικές προτεραιότητες. Ακόμα και ο νόμος του Ιωάννη Γ΄ Βατάτζη (1221- 1254) που αφορούσε την απαγόρευση της αγοράς υφασμάτων από τη Μέση Ανατολή και την Ιταλία φαίνεται πως δεν είχε σκοπό την προστασία της βυζαντινής παράδοσης, όπως γινόταν στο παρελθόν, αλλά τον έλεγχο της εκροής χρημάτων που ξοδεύονταν για απόκτηση πολυτελών αντικειμένων.¹⁴¹

Οι πολιτικές συνθήκες του 13^{ου} αιώνα επέτρεπαν τις διπλωματικές σχέσεις και τις εμπορικές συναλλαγές με τους Σελτζούκους Ρουμ της Μικράς Ασίας, τους Μαμελούκους της Αιγύπτου και τους Μογγόλους και ευνοούσαν τις ανταλλαγές πολιτιστικών στοιχείων. Μεταξύ αυτών των στοιχείων και τα ενδυματολογικά που, όπως είδαμε, ενσωματώθηκαν στην επίσημη ενδυμασία, κάτι που δεν επηρεάστηκε ούτε από την ανατροπή των Λασκαρίδων το 1259 από τον Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγο, ούτε από την ανάκτηση της Κωνσταντινούπολης το 1261 και την επιστροφή της έδρας της αυτοκρατορίας εκεί.

Οι πρώτοι Παλαιολόγοι αυτοκράτορες στην Κωνσταντινούπολη προσπάθησαν να ανασυστήσουν τα κύρια στοιχεία του βυζαντινού τελετουργικού, όπως αυτά ήταν πριν το 12^ο αιώνα. Βασικός στόχος τους ήταν να δώσουν στη νέα δυναστεία τη νομιμότητα που χρειαζόταν μέσω της δημιουργίας δεσμών με το αυτοκρατορικό παρελθόν. Αυτή η προσπάθεια δεν επικεντρώθηκε στην ανασύσταση του επίσημου τελετουργικού ενδύματος, όπως ήταν πριν το 1204 μ.Χ.. Εξαίρεση φαίνεται να αποτελεί η εισαγωγή ενός διαδόχου της γλαμύδας, του ‘‘ταμπάριου’’, που όπως έχουμε αναφέρει, αποδίδεται μόνο σε υψηλόβαθμους αξιωματούχους του κράτους. Η χρήση του από ελάχιστους, αλλά ανώτατους στην ιεραρχία αξιωματούχους και ο νέος όρος φανερώνουν κυρίως την προσπάθεια για αναγέννηση παρά για επιβίωση του τελετουργικού ενδύματος.¹⁴²

Η Parani M. παρατηρεί πως τα ανατολικά σχέδια ήταν συγγενικά με τα βυζαντινά και πιθανόν η αισθητική τους ποιότητα ήταν ένας από τους λόγους που τα μιμήθηκαν. Όπως είδαμε, το βυζαντινό τελετουργικό ένδυμα υιοθέτησε κάποια από

¹⁴¹ό.π. Parani M., «Cultural Identity.....», p. 116-119

¹⁴²ό.π. Parani M., «Cultural Identity.....», p. 115, 119-120

τα κύρια χαρακτηριστικά του ανατολικού ενδύματος, όπως τα πολύ μακριά μανίκια και τα ιδιαίτερα ψηλά καλύμματα κεφαλής. Η υιοθέτηση αυτών των στοιχείων δηλώνει τη σημασία που είχαν, καθώς φαίνεται πως αποτελούσαν σύμβολα κύρους στις αυλές, άρα και στις κοινωνίες της Ανατολής. Παρόμοια λειτουργία φαίνεται να είχαν και στη βυζαντινή αυλή κατά την Ύστερη περίοδο, γεγονός που βοήθησε στην ενσωμάτωση αυτών των στοιχείων στην επίσημη ενδυμασία και στην απόκτηση ενός “συνόλου συσχετισμών” καθαρά βυζαντινών, που τους επέτρεπε να αναπτυχθούν σε αυτό το νέο πλαίσιο, ανεξάρτητα από την καταγωγή τους.

Τα χρώματα, η διακόσμηση των ανατολιζόντων αυτών ενδυμάτων και καλυμμάτων κεφαλής, η ενσωμάτωση των εμβλημάτων του αξιώματος στα σχέδιά τους, ο τρόπος με τον οποίο τα φορούσαν και η επιλογή των ενδυμάτων και των εξαρτημάτων με τα οποία συνδυάζονταν ορίζονταν από το βυζαντινό αυλικό πρωτόκολλο και αντανάκλασαν την τάξη και την ιεραρχία της περιόδου.

Η παραπάνω διαδικασία προκάλούσε τον “εκβυζαντινισμό” ή “εκρωμαϊσμό” των ξένων στοιχείων και η λειτουργία που επιτελούσαν ήταν ιδιαίτερα σαφής στα “σκαράνικα”, τα ανατολικής καταγωγής καλύμματα κεφαλής στα οποία ενσωματώθηκε το πορτραίτο του Βυζαντινού αυτοκράτορα και τα φορούσαν οι υψηλόβαθμοι αξιωματούχοι της αυλής. Η χρήση του πορτραίτου του αυτοκράτορα ήταν στοιχείο που διέκρινε σαφώς ένα Βυζαντινό αξιωματούχο από οποιονδήποτε άλλο, ακόμα και αν ντυνόταν με ανατολικής καταγωγής καφτάνια.

Η Parani M. διακρίνει δύο στάδια “εκβυζαντινισμού” των νέων ενδυματολογικών στοιχείων· το πρώτο στάδιο φαίνεται πως ολοκληρώνεται κατά τον ύστερο 13^ο και πρώιμο 14^ο αιώνα, όπου εντοπίζονται τα πρώτα σωζόμενα πορτραίτα Βυζαντινών αξιωματούχων με νέα σχέδια, όπως το καββάδιο και το σκαράνικο. Τα πρώτα βήματα για τη συστηματοποίηση της αλλαγής έγιναν μετά το 1261 και την επανασύσταση της αυτοκρατορίας με κέντρο την Κωνσταντινούπολη, στα χρόνια των πρώτων Παλαιολόγων αυτοκρατόρων, Μιχαήλ Η΄ (1259- 1282) και Ανδρονίκου Β΄ (1282- 1328). Σύμφωνα με τον Ψευδο- Κωδινό, ο οποίος είχε πρόσβαση σε επίσημα αρχεία, οι δύο αυτοκράτορες έδωσαν μεγάλη προσοχή στο αυλικό τελετουργικό και σύστησαν έναν αριθμό τελετουργικών πρακτικών που ακολουθούνταν στα μέσα του 14^{ου} αιώνα, όπου γράφει.

Η σημασία που δόθηκε από τους πρώτους Παλαιολόγους αυτοκράτορες στο τελετουργικό ήταν φυσιολογική, καθώς, όπως έχουμε αναφέρει, αποτελούσε σημαντικό μέσο για τη νομιμοποίηση της εξουσίας της νέας δυναστείας και προσέφερε το πεδίο στο οποίο εκδηλώνονταν και ενδυναμώνονταν οι δεσμοί εξάρτησης μεταξύ του αυτοκράτορα και των μελών της ηγετικής ομάδας. Το τελευταίο ήταν απαραίτητο στον Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγο, ο οποίος συγκέντρωσε γύρω του συγγενείς του και μέλη ισχυρών αριστοκρατικών οικογενειών της Κωνσταντινούπολης, δηλαδή πρόσωπα με κοινωνική και οικονομική δύναμη, που μπορούσαν να απειλήσουν τη νέα αυτοκρατορική εξουσία.

Οι αυλικές τελετές ήταν η “σκηνή” στην οποία ανέβαιναν αυτά τα πρόσωπα και τους έδινε τη δυνατότητα συμμετοχής σε αυτό που θεωρούσαν “εσωτερικό κύκλο δύναμης”, αλλά και η “σκηνή” στην οποία προβαλλόταν η αυτοκρατορική γενναιοδωρία μέσω της προσφοράς των ανώτερων τίτλων, των προνομίων και του πλούτου. Είναι σαφές πως σημαντικό μέρος όλης αυτής της διαδικασίας ήταν το επίσημο- τελετουργικό ένδυμα, αφού δήλωνε το βαθμό και το κύρος του κατόχου του.

Το δεύτερο στάδιο “εκρωμαϊσμού” των νέων ενδυματολογικών σχεδίων τοποθετείται στα μέσα του 14^{ου} αιώνα, όπου υπάρχουν παρόμοιες ιστορικές περιστάσεις. Βασικό χαρακτηριστικό αυτού του σταδίου με βάση τις πληροφορίες που παίρνουμε από το Ψευδο-Κωδινό, είναι η απόδοση μιας φανταστικής ρωμαϊκής καταγωγής στα ενδύματα. Σύμφωνα με τον συγγραφέα λοιπόν του έργου *Πραγματεία για τα αξιώματα και τις υπηρεσίες* το σκαράνικο, το καββάδιο και η γρανάτζα-λαπάτζα ήταν Ασσυριακής καταγωγής, υιοθετήθηκαν από τον Πέρση βασιλιά Κύρο το Μεγάλο όταν κατέλαβε την αυτοκρατορία των Ασσυρίων, ο οποίος υιοθέτησε επίσης το επιλούρικο και τη φακεωλίδα από τους Μήδες, αφού τους κατέκτησε. Η Περσική αυτοκρατορία του Κύρου κατακτήθηκε από το Μέγα Αλέξανδρο, το κράτος του οποίου πέρασε στον έλεγχο των Ρωμαίων, άρα κάποια από τα στοιχεία του πέρασαν στους Βυζαντινούς, οι οποίοι ήταν διάδοχοι της Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας και έως και την πτώση του Βυζαντίου αποκαλούσαν εαυτούς “Ρωμαίους” (βλ. σελ. 36 και Παρ.2 σελ. 98).¹⁴³

¹⁴³ό.π. Parani M., «Cultural Identity.....», p. 120-122

Η παραπάνω αναφορά του συγγραφέα δεν έχει σκοπό την παραπλάνηση των αναγνωστών, αλλά αποτελεί την άποψη των Βυζαντινών χρονογράφων και ιστορικών για την ιστορία και το τέλος του κόσμου με βάση τη διαδοχή των αυτοκρατοριών. Η αντίληψη αυτή φαίνεται στην ερμηνεία της □*ποκάλυψης* του Ιωάννη από τον Ανδρέα, επίσκοπο Καισαρείας (6^{ος}-7^{ος} αιώνας). Σύμφωνα με αυτό το κείμενο οι επτά αυτοκρατορίες που θα κυριαρχήσουν στον κόσμο έως τη συντέλειά του είναι οι εξής: των Ασσυρίων, των Μήδων, των Χαλδαίων, των Περσών, των Μακεδόνων, των Ρωμαίων και της Νέας (Χριστιανικής) Ρώμης. Από την πρώτη, λοιπόν, εποχή εμφανίζεται αυτή η αντίληψη και συνεχίζει να υφίσταται με κάποιες παραλλαγές έως την ύστερη. Ο Ψευδο-Κωδινός την αναφέρει αρχίζοντας με αυτή των Ασσυρίων, ακολουθώντας αυτές των Περσών, του Μεγάλου Αλεξάνδρου και των Ρωμαίων, η οποία συνεχιζόταν ακόμα με την Κωνσταντινούπολη ως κέντρο και το ‘Ρωμαίο’ αυτοκράτορα ως κεφαλή.¹⁴⁴

Οι Βυζαντινοί, ακολουθώντας αυτή τη θεωρία, εκλάμβαναν την υιοθέτηση νέων ενδυματολογικών στοιχείων ως επιστροφή στις ‘Ρωμαϊκές’ ρίζες και όχι ως καινοτομία, αφού μέσω μιας αδιάκοπης διαδοχής το τελετουργικό ένδυμα έφτασε στο Ψευδο-Κωδινό και τους συγχρόνους του. Η αίσθηση της συνέχειας με το Ρωμαϊκό παρελθόν που προσφέρει αυτή η αντίληψη, παρουσιάζει αναλλοίωτη την πολιτική και πολιτιστική ταυτότητα των Βυζαντινών. Για την Parani M. η μακροχρόνια χρήση του καββαδίου, του σκαράνικου και της φακεωλίδας τα έκαναν να φαίνονται ως ‘αρχαία’ στα μάτια των Βυζαντινών της Ύστερης περιόδου.

Πέρα από τα όσα μπορούμε να αντλήσουμε μέσα από το κείμενο του Ψευδο-Κωδινού για τις αντιλήψεις των Βυζαντινών σχετικά με τα νέα ενδύματα, όπως ήδη αναφέραμε, η σύνθεση μιας πραγματείας αυτού του είδους την περίοδο αυτή φαίνεται πως είχε συγκεκριμένο σκοπό. Η πραγματεία δημιουργείται μετά από μια περίοδο χαλάρωσης στο αυλικό τελετουργικό και αποτελεί, προφανώς, μια προσπάθεια κωδικοποίησης της αλλαγής στο ύστερο τελετουργικό ένδυμα. Ο Νικηφόρος Γρηγοράς (14^{ος} αιώνας)¹⁴⁵ αναφέρει πως ο Ανδρόνικος Γ΄ (1328- 1341) αντίθετα με τους προκατόχους του δεν έδειξε μεγάλο ενδιαφέρον για το πρωτόκολλο και τα μέλη

¹⁴⁴ Μουστάκας Κ., «Μαμάμι: συμβολή στη μελέτη της χρησμολογικής παράδοσης κατά την εποχή της Άλωσης», *Αριάδνη* 14(2008), σ. 125-126

¹⁴⁵ *Gregoriae Nicephori Historiae Byzantinae*, vol. II, ed. L. Schopen, Bonn 1829,1830, p. 13-568,8

της αυλής του ήταν σχεδόν αφρόντιστα και φορούσαν ότι τους άρεσε (ιταλική, σερβική, βουλγαρική, συριακή μόδα). Η αταξία αυτή έθετε σε κίνδυνο τις τελετές και τα επίσημα ενδύματα, για αυτό και προκάλεσε την αντίδραση κάποιων μελών της κοινωνίας που εξέφραζαν τους φόβους τους για το μέλλον του κράτους, των εθίμων και των θεσμών, φόβοι που έγιναν εντονότεροι με τον εμφύλιο πόλεμο μεταξύ των διαδόχων του Ανδρόνικου Γ'.¹⁴⁶

Η δημιουργία της *Πραγματείας για τα αξιώματα και τις υπηρεσίες* στα μέσα του 14^{ου} αιώνα, κατά τη βασιλεία του Ιωάννη ΣΤ' Καντακουζηνού (1347- 1354), μαρτυρά την πρόθεση που εμφανίστηκε την περίοδο αυτή για επαναφορά της τάξης μετά από μια περίοδο αδιαφορίας. Φανερώνει, λοιπόν το ενδιαφέρον του νέου αυτοκράτορα για το τελετουργικό και με βάση την αντίληψη που υπήρχε για την ιστορία του κόσμου, η παρουσίασή του ως "φύλακα της Ρωμαϊκής παράδοσης".

Ο Γρηγοράς¹⁴⁷ αναφερόμενος στα χρόνια της βασιλείας του Ιωάννη ΣΤ' Καντακουζηνού κατακρίνει τους υποστηρικτές της νέας πολιτικής εγκαθίδρυσης που συνοδεύεται με την εγκατάλειψη κοινών ενδυματολογικών τύπων και την υιοθέτηση ανατολικών και δυτικών στοιχείων ένδυσης, που προκαλούν σύγχυση, αφού δε βοηθούν στη διάκριση των "Ρωμαίων" από τους άλλους.

Για την Κιουσοπούλου Τ. "η υιοθέτηση ξένων ενδυματολογικών στοιχείων δείχνει την προσπάθεια των μελών της ανώτερης ομάδας να ορίσουν την ταυτότητά τους με σκοπό να επιβιώσουν σε μια περίοδο στέρησης και αβεβαιότητας".¹⁴⁸ Η κατάληψη της Κωνσταντινούπολης το 1204 προκάλεσε, όπως ήδη αναφέραμε, την απομάκρυνση των μελών της ηγετικής ομάδας από τις θέσεις που τους προσέφεραν οικονομική δύναμη και κοινωνικό κύρος. Το παραπάνω γεγονός οδήγησε στη διατάραξη της κοινωνικής ισορροπίας που έως τότε είχαν καταφέρει, με διάφορους τρόπους, να δημιουργήσουν οι αριστοκράτες. Μετά το 1261 και την ανακατάληψη της πρωτεύουσας τα μέλη της αριστοκρατίας έπρεπε να ισχυροποιήσουν την εξουσία τους και να επιβεβαιώσουν την ανώτερη θέση τους. Η άποψη της Κιουσοπούλου Τ. επιβεβαιώνεται από το γεγονός πως τα υπέρλαμπρα τελετουργικά ενδύματα ήταν ένας από τους τρόπους που χρησιμοποιούσαν για να καταφέρουν τα παραπάνω, καθώς

¹⁴⁶ό.π. Parani M., «Cultural Identity.....», p. 122-124

¹⁴⁷*Gregoriae Nicephori Historiae Byzantinae*, vol. II, ed. L. Schopen, Bonn 1829,1830, p. 554,29-556,7

¹⁴⁸ό.π. Κιουσοπούλου Τ., «Στοιχεία της Βυζαντινής ενδυμασίας.....», σ. 195-196

επιβεβαίωναν την οικονομική δύναμη που είχαν οι κάτοχοί τους και τους προσέδιδαν την απαραίτητη κοινωνική δύναμη, αφού τα νέα στοιχεία που ενσωματώθηκαν σε αυτά αποτελούσαν σύμβολα κύρους στις γειτονικές αυλές και κοινωνίες.

Αυτό που είναι σαφές με όλα τα παραπάνω είναι το ότι οι Βυζαντινοί όσον αφορά στην επίσημη- τελετουργική ενδυμασία προσπάθησαν έως το τέλος να διατηρήσουν ή να δημιουργήσουν έστω και ένα φανταστικό δεσμό με το παρελθόν, όπου και τοποθετείται ο πυρήνας της παραδοσιακής συλλογικής ταυτότητάς τους και τα κατάφεραν αν αναλογιστούμε την έκπληξη που προκαλεί σε Δυτικούς συγγραφείς, όπως ο Ισπανός ουμανιστής Vespasiano da Bisticci, που γράφει στις τελευταίες δεκαετίες του 15^{ου} αιώνα, το γεγονός πως το βυζαντινό ένδυμα δεν είχε μεταβληθεί για πάνω από 150 χρόνια¹⁴⁹.

Η επίδραση που είχε το ένδυμα των Βυζαντινών στη δυτική φαντασία μαρτυρείται στα έργα Ιταλών καλλιτεχνών του 15^{ου} αιώνα, που χρησιμοποιούσαν βυζαντινά ενδύματα και καλύμματα κεφαλής στις απεικονίσεις ύστερων αρχαίων αυτοκρατόρων. Για παράδειγμα μετά το 1453 ο Κωνσταντίνος Α΄ (324- 337) απεικονίζεται με το διακριτικό καπέλο, το σκιάδιο, που φορά ο Ιωάννης Η΄ Παλαιολόγος (1425- 1448) στο μετάλλιο του Pisanello (βλ. Παρ.2 **εικ. 27**). Η Μ. Parani πιστεύει πως αυτό αποτελεί φόρο τιμής στην αφοσίωση που έδειχναν οι Βυζαντινοί στην παραδοσιακή αίσθηση της ταυτότητας για περισσότερο από 1000 χρόνια.¹⁵⁰

3. Επίλογος

Η ενδυμασία αποτελεί στοιχείο του πολιτισμού κάθε κοινωνίας, αλλά και καθρέπτη της πολιτισμικής ταυτότητας των μελών της. Πέρα από την πρακτική χρησιμότητα για την κάλυψη και την προστασία του σώματος, αλλά και το αισθητικό αποτέλεσμα που προσφέρει, η επιλογή συγκεκριμένων ενδυμάτων φανερώνει τις

¹⁴⁹*The Vespasiano Memoirs Lives of Illustrious Men of the XVth Century*, trans. George W., Warti E., intr. Gilmore M.P., Toronto 1997, p. 25-26

¹⁵⁰ό.π. Parani M., «Cultural Identity.....», p. 124- 126

ανάγκες, τις επιρροές, το χαρακτήρα, αλλά και το επάγγελμα, το αξίωμα και την κοινωνική θέση αυτού που τα φορά.

Η Καλαμαρά Π. και άλλοι μελετητές πιστεύουν πως το ένδυμα αποτελεί φορέα μηνύματος, “κώδικα επικοινωνίας των μελών της κοινωνίας που το δημιούργησε και το χρησιμοποιεί”. Η παραπάνω άποψη προϋποθέτει το γεγονός πως τα μέλη της εκάστοτε κοινωνίας αναγνωρίζουν το μήνυμα που φέρει η χρήση κάποιου ενδύματος και επιλέγουν, συνειδητά προφανώς, αυτό που θεωρούν κατάλληλο για τους ίδιους ή την ομάδα στην οποία ανήκουν· το ένδυμα, δηλαδή, που μπορεί να δηλώσει σαφέστερα στους υπόλοιπους τα χαρακτηριστικά στοιχεία της κοινωνικής, πολιτικής, πνευματικής ή επαγγελματικής τους ομάδας.¹⁵¹

Στο Βυζάντιο, οι λειτουργίες του ενδύματος συνδυάζονταν και εξυπηρετούσαν τις ανάγκες της ανώτερης κοινωνικής ομάδας. Η εκθαμβωτική ενδυμασία, με την περίτεχνη διακόσμηση, τα χρυσοκέντητα σχέδια, τα μεταλλικά εξαρτήματα, τα μαργαριτάρια και τους πολύτιμους λίθους, τα περίτεχνα και ογκώδη καπέλα δεν αφήνει καμιά αμφιβολία στους θεατές και τους αναγνώστες ότι ο κάτοχός τους ήταν ανώτερης οικονομικής και κοινωνικής κλίμακας.

Από την εμφάνιση της αριστοκρατίας, τον 10^ο αιώνα έως και την πτώση του Βυζαντίου, τα μέλη της μέσω της υπέρλαμπρης ενδυμασίας τους δήλωναν την κοινωνική και οικονομική ανωτερότητά τους, καλύπτοντας την ανάγκη που είχαν για την κατοχύρωση, θεωρητικά τουλάχιστον, της συμμετοχής τους στην ηγετική ομάδα του Βυζαντίου. Στη διάρκεια αυτών των αιώνων, ενώ ο σκοπός παρέμενε ίδιος, η επίσημη- τελετουργική ενδυμασία άλλαζε, δεχόταν ξένες επιρροές, οι οποίες βέβαια αφομοιώνονταν με τρόπο που εξυπηρετούσε τις ανάγκες των αριστοκρατών κάθε περιόδου και αφορούσαν κυρίως ζητήματα κοινωνικού κύρους.

Οι αλλαγές της επίσημης ενδυμασίας σχετίζονταν με την κοινωνική, πολιτική και πολιτισμική κατάσταση της εκάστοτε περιόδου και φανερώνουν τις αλλαγές στη συλλογική συνείδηση των Βυζαντινών, στην αυτό- αντίληψη της βυζαντινής αριστοκρατίας και στο σύστημα αξιών της κοινωνίας και του κράτους.

¹⁵¹ό.π. Καλαμαρά Π., «Ένδυμα: η ταυτότητα...», σ. 33

Η χρησιμοποίηση, λοιπόν και η παρουσίαση κάθε ενδύματος στην τελετουργική “σκηνή” του Βυζαντίου δεν ήταν τυχαία, αποτελούσε συνειδητή επιλογή της ανώτερης κοινωνικής ομάδας και έπαιξε πρωταγωνιστικό ρόλο στον αντίκτυπο που αυτό είχε στα μέλη της βυζαντινής κοινωνίας και στους ξένους παρατηρητές. Όριζε την ιεραρχία και την κοινωνική ισορροπία, όπως την κατανοούσαν τα μέλη της αριστοκρατίας και έδινε την ευκαιρία στους ξένους παρατηρητές και τους αναγνώστες να θαυμάσουν τη μεγαλοπρέπεια του Βυζαντίου, ακόμα και όταν αυτό ήταν αποδυναμωμένο.

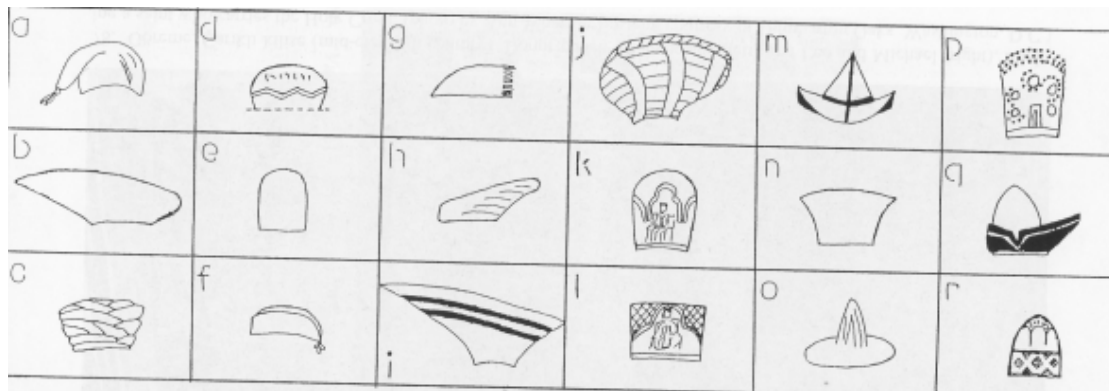
Παράρτημα 1

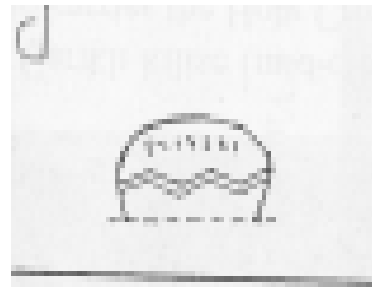
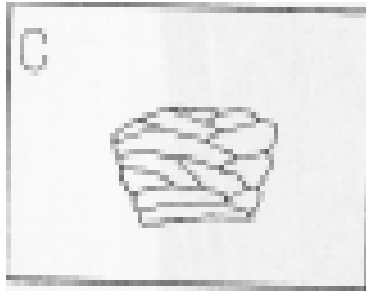
Εικ. 1

Dionysiou 61, f.28v, φοροεισπράκτορας Ιουλιανός, β' μισό 11^{ου} αι., (από Parani M., *Reconstructing the Reality of Images. Byzantine Material Culture and Religious Iconography (11th - 15th Centuries)*, Boston 2003, εικ. 65)

Εικ. 2

Ανδρικά καλύμματα κεφαλής Μέσης και Ύστερης βυζαντινής περιόδου (από Parani M., *Reconstructing.....*, εικ. 77)

Εικ. 3

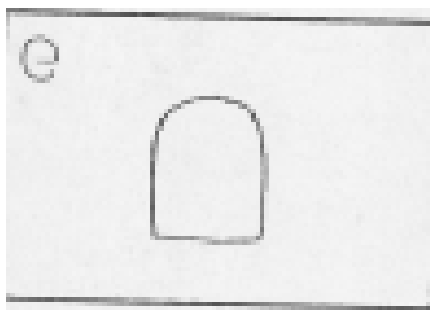
Πορταίτο δωρητών, Greme, Parikli Kilise, μέσα 11^{ου} αι. (από Parani M., *Reconstructing.....*, εικ.78)

Εικ. 4

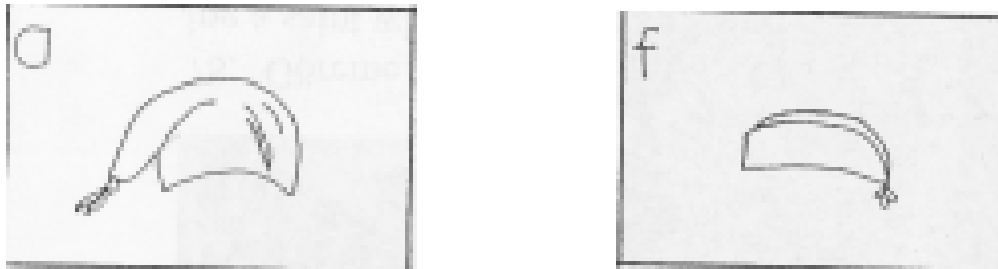
Coislin 79, f.2r (1071-1081), ο Μιχαήλ Ζ΄ Δούκας (1071-1078) ενθρονισμένος, περιτριγυρισμένος από τέσσερις αξιωματούχους (από αριστερά προς δεξιά): ο πρόεδρος και επί του κανικλείου, ο πρωτοπρόεδρος και πρωτοβεστιάριος με λευκά καπέλα, ο πρόεδρος και δεκάνος και ο πρόεδρος και μέγας πριμικήριος (από Parani M., *Reconstructing.....*, εικ. 11)

Εικ. 5

Λευκό κάλυμμα κεφαλής (από Parani M., *Reconstructing.....*, εικ. 77)

Εικ. 6

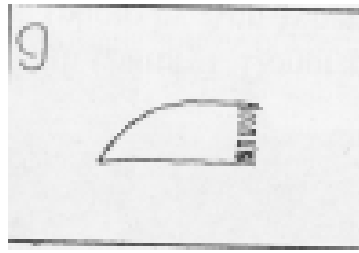
Καλύμματα κεφαλής με φούντα (από Parani M., *Reconstructing.....*, εικ.77)

Εικ. 7

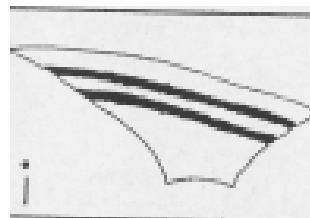
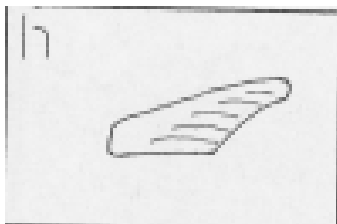
Madrid, Biblioteca Nacional cod. Vitr. 26-2 (*Madrid Skylitzes*), t. 42v (μέσα 12^{ου} αι.), αναγόρευση του Θεόφιλου (από Parani M., *Reconstructing.....*, εικ. 64)

Εικ. 8

Κάλυμμα κεφαλής με τριχωτή επιφάνεια (από Parani M., *Reconstructing.....*, εικ.77)

Εικ. 9

α)Καλύμματα κεφαλής σε σχήμα πυραμίδας (από Parani M., *Reconstructing.....*, εικ.77)

β) Vat.gr. 1851, f. 21v(διακοσμημένο επιθαλάμιο του 1179) άφιξη ενός απεσταλμένου στην Κωνσταντινούπολη (από Parani M., *Reconstructing.....*, εκκ.79)

Εικ. 10

Χρυσό νόμισμα του Κωνσταντίνου Ζ΄ Πορφυρογέννητου (945 μ. Χ.) (από Parani M., *Reconstructing.....*, εκκ.15)

Εικ. 11

Κωνσταντίνος Θ΄ Μονομάχος (1042-1055), νότια στοά Αγίας Σοφίας Κωνσταντινουπόλεως

Εικ. 12

Στέμμα του Κωνσταντίνου Θ΄ Μονομάχου (1042-1055) (από Parani Μ., *Reconstructing.....*, εικ. 29)

Εικ. 13

Αυτοκράτορας Θεόφιλος και έπαρχος της Κωνσταντινούπολης, μέσα 12^ο αι., Madrid, Biblioteca Nacional, cod. Vitr. 26-2 (Madrid Skylitzes) f.43r(a) (από Parani M., *Reconstructing.....*, εικ. 91)

Εικ. 14

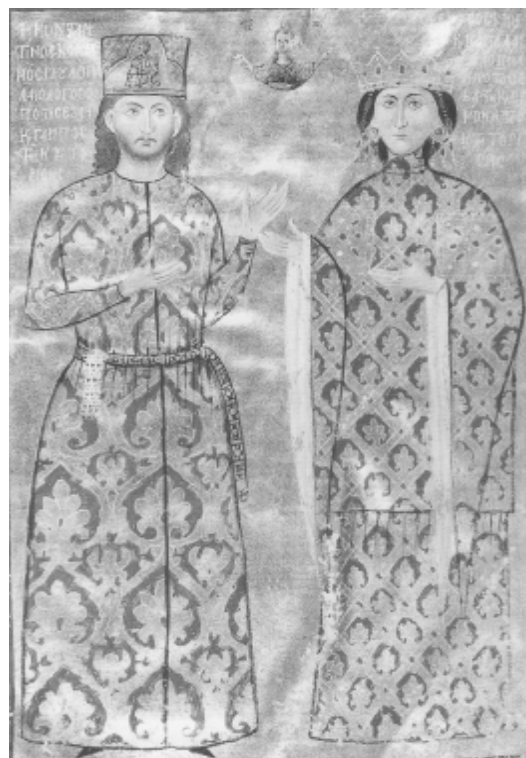

α) Μνιιατούρα από χρυσόβουλλο του Ανδρόνικου Β΄ Παλαιολόγου (1301), Athens, Byzantine and Christian Museum, Ms 80, XAE 3570 (από Parani M., *Reconstructing.....*, εικ. 23)

β) Par. Gr. 1242, f.5v (ολοκληρωμένο το 1375), Ιωάννης ΣΤ΄ Καντακουζηνός (1347-1354) στην Εκκλησιαστική Σύνοδο του 1351 (από Parani M., *Reconstructing.....*, εικ. 24)

Εικ. 15

α) Πρωτοσέβαστος Κωνσταντίνος Ραούλ Παλατολόγος και Ευφροσύνη, Oxford, Lincoln College, ms. gr. 35 (Lincoln Tyrikon) f.6r (1327- 1342) (από Parani M., *Reconstructing.....*, εικ. 67)

β) Μέγας Δούκας Αλέξιος Απόκαυκος μετά το 1334), Par. gr. 2144, f. 1r (από Parani M., *Reconstructing.....*, εκκ. 68)

γ) Πορτραίτο δωρητή, Άγιοι Ανάργυροι Καστοριάς, 13^{ος}- 14^{ος} αι. (από Parani M., *Reconstructing.....*, εκκ. 70)

Εικ. 16

α) Πορταίτο δωρητή: Κωνσταντίνος Ακροπολίτης σε ασημένια διακόσμηση σε εικόνα Οδηγήτριας, τέλος 13^{ου}- αρχές 14^{ου} αι., Moscow, Tretjakov Gallery (από Parani M., *Reconstructing.....*, εικ. 76)

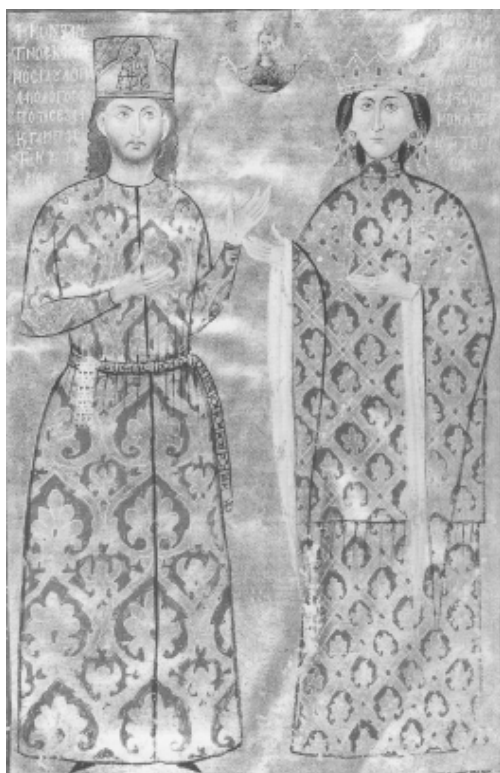
β) πορταίτο ζεύγους δωρητών, β' μισό 14^{ου} αι., Μυστράς, Περίβλεπτος (από *Η πολιτεία του Μυστρά...*, εικ.164, σ.144)

Εικ. 17

Λεπτομέρεια από πορταίτο δωρητών: Θεόδωρος Λεμνιώτης, Άγιοι Ανάργυροι Καστοριάς, (1180), (από Parani M., *Reconstructing.....*, εικ. 66)

Εικ. 18

Απεικονίσεις καφτανιών (από Parani M., *Reconstructing.....*, εικ. 67,68,76)

Εικ. 19

Λεπτομέρεια από πορταίτο δωρητή: λογοθέτης του γενικού Θεόδωρος Μετοχίτης, Μονή Χώρας, Κωνσταντινούπολη (από Parani M., *Reconstructing.....*, εικ. 69)

Εικ. 20

Πορτραίτο βυζαντινού αξιωματούχου και συζύγου του, κτητορικό τυπικό της Μονής της Θεοτόκου της Βεβαίας Ελπίδος Κωνσταντινούπολης, 14^{ος} αι. (από *Η πολιτεία του Μυστρά...*, εικ.169, σ.147)

Εικ. 21

Πορτραίτο πιθανόν δωρητή στο νοτιο- ανατολικό παρεκκλήσι της Μονής Βροντοχίου, Άγ. Θεόδωροι Μυστρά

Εικ. 22

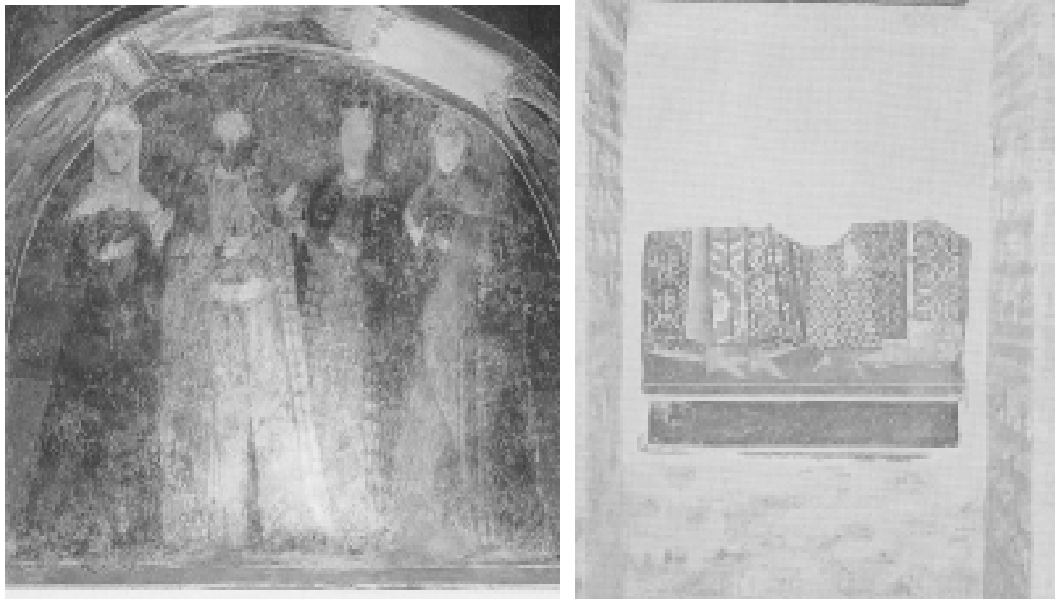

α) Ταφικό πορτραίτο στον πίσω τοίχο του arcosolium στη Μονή της Χώρας στην Κωνσταντινούπολη, Τάφος C και F, 14^{ος} αι. (από Parani M., *Reconstructing.....*, εικ. 71)

β) Oxford, Lincoln College, ms.gr. 35 (*Lincoln Tyrikon*), f. 1v (1327-1342), σεβαστοκράτωρ Κωνσταντίνος Κομνηνός Παλαιολόγος και Ειρήνη (από Parani M., *Reconstructing.....*, εικ. 74)

Εικ. 23

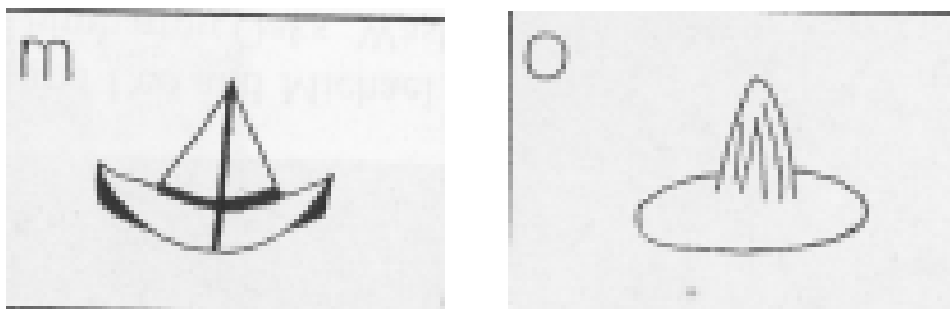
Ταφικά πορträίτα στον πίσω τοίχο του arcossolium στη Μονή της Χώρας στην Κωνσταντινούπολη, Τάφος C και F, 14^{ος} αι. (από Parani M., *Reconstructing.....*, εικ. 71,72)

Εικ. 24

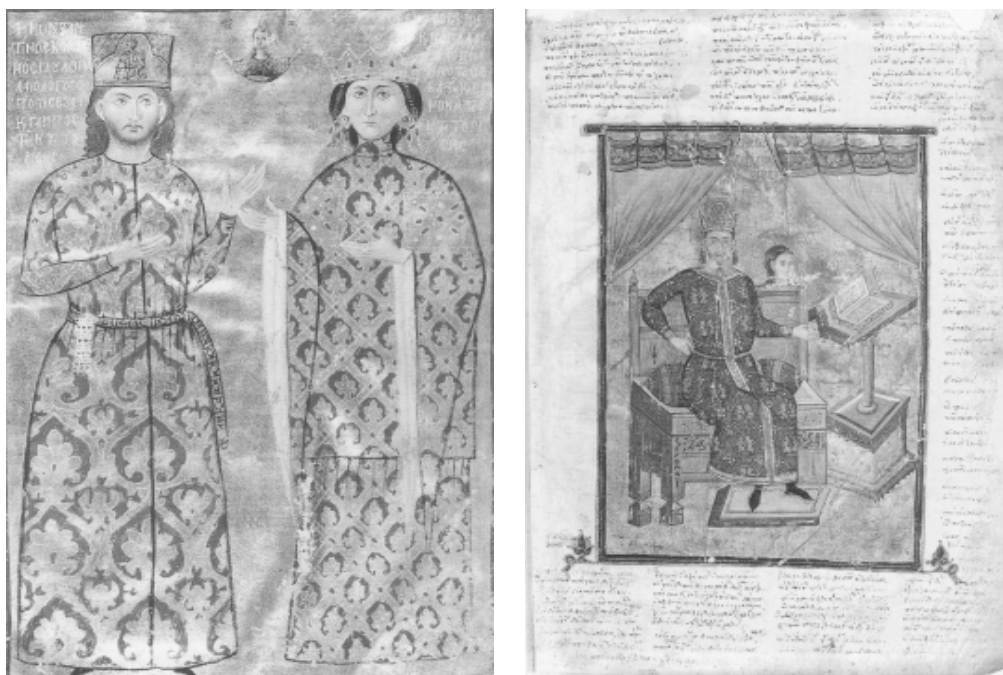
Ταφικό πορträίτο του Μανουήλ Λάσκαρη Χατζίκη (†1445), Μυστράς, Παντάνασσα

Εικ. 25

Απεικονίσεις καλύμματος κεφαλής (από Parani M., *Reconstructing.....*, εικ. 77)

Εικ. 26

Απεικονίσεις καλύμματος κεφαλής: σκαράνικο (από Parani M., *Reconstructing.....*, εικ. 67,68,76,77)

Εικ. 27

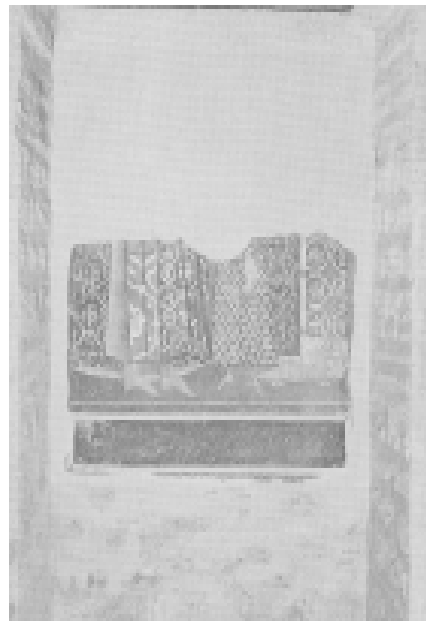
Μετάλλιο του Ιωάννη Β΄ Παλαιολόγου (1425-1448) από το Pisanello, London, The British Museum (από Parani M., *Reconstructing.....*, εικ. 9)

Εικ. 28

Απεικονίσεις καλύμματος κεφαλής: σκιάδιο (από Parani M., *Reconstructing.....*, εικ. 73,77q)

Εικ. 29

Απεικονίσεις υποδημάτων (από Parani M., *Reconstructing.....*, εικ. 68,72)

Εικ. 30

α) Κομβία (από *Η πολιτεία του Μυστρά...*, σ.156-157)

β) Απεικονίσεις καφτανιών με κομβία: Μανουήλ Λάσκαρης Χατζίκης (από Parani M., *Reconstructing.....*, εικ. 73) και σκουτέριος Κανιώτης, λεπτομέρεια από ταφικό πορτραίτο, β' μισό 14^{ου} αι., Μονή Βροντοχίου, Οδηγήτριας Μυστρά (από *Η πολιτεία του Μυστρά...*, εικ. 163, σ. 143)

διὰ τῆς τιμῆς μετὰ τῶν κερῶν προσκυρήτους τῷ Θεῷ ἐ-
 χειρομήναντες καὶ τὰ τούτων διηγήματα ἀλλήλας, ἐκδι-
 αψέντως, ἐκτιμῶντες καὶ τὴν εὐδοκίαν ἀκούσαντες ἐν-
 λογτο τὰς ταύτων φλαυμίας, καὶ ἐξόντων αὐτῶν ἕξου τοῦ
 δεῖστα προσημαίνον βῆλον, δεξάμενο τούτους ὅτι τὸ μέγιστον
 καὶ παύσιον, καὶ τῆς εὐδοκίας τιξέως διημιλοθεύσης, κα-
 τίουν αἰ διαπόται διὰ τῶν μεγάλων κοχλῶν. ἔν δὲ τῷ τῶ-
 θῶρι τῆς ἀνωματίας ἐκαλήρας εἰς τὴν ὠρεσίαν ἤλθην ἐδέξατο
 αὐτοὺς ὁ ἰσοφύριος μετὰ τῆς ἐκαλοποιότητος αὐτοῦς τιξέως, το
 καὶ ἄ κατὰ τὴν εὐδοκίαν τῶν ἰσοδοκίαντες, καὶ τῶν ἰσῶς
 διημιλοθῶντων κατὰ τὰς λοιπὰς ημελείαις, ἀπὸ τῶντο ὅτι
 θροῦται βασιλεὺς μετὰ τῆς ἀνωματίας, ἀπὸ τῶντο ὅτι
 ζῶντος ἀνωματίας μετὰ τῆς ἀνωματίας, ἀπὸ τῶντο ὅτι
 Δροῦ κίονος τοῦ κερῶν, ἐως ἐτελεύθη παρὰ τῶν ἡγεμονῶν-15
 τῶν τῶν τῆς χειροποιίας, καὶ ἐν' οὗτος διὰ τοῦ δεξῶν με-
 ρῶν, ἔν δὲ καὶ ἡ ἀνωματία ἐλήνται ἰσοφύριος, καὶ διὰ τῆς
 τῆσῶς μετὰ τῶν κερῶν ἰσοφύριος ἀνωματίας, ἀπὸ τῶντο ὅτι
 τῶ θροῦ καὶ τὸν πατριάρχην ἀνωματίας ἀνωματίας ἀνωματίας
 τῶ κοχλῶν τοῦ πρὸς τὸ μέγιστον ἀνωματίας, ἀπὸ τῶντο ὅτι
 πρὸς ἀνωματίας δεξῶς μετὰ τῶν κατηχομένων ἐκαλομένων
 τὴν τοῦ ἁγίου ἐκαλομένων ἀνωματίας.

43.15.1 τῶν τῆς χειροποιίας, καὶ ἐν' οὗτος διὰ τοῦ δεξῶν με-

est, in extrachumalia magnum ecclesiarum, exhibebant pro, ut nos
 dicebant in extrachumalia. Et omnia, quae erant legitima, con-
 tinentur ibi, admodum homini inducunt extrachumalia, con-
 tempit ipse extra velum ibi suspensum excipiebant ventosus ma-
 gnam condidit. Ordine consueto iudicium, descendebant homini per
 stas, excipiebant eos in porta formosa electus una cum toto ordine
 ecclesiastico; ingressique sacrificiorum secretum consecrationis ritum,
 omniisque ex ordine peractis, quae in ceteris processionalibus sunt,
 incipiebant Deo exiti metropolitae sacrum ordinationem archiepisco-
 pi. Astantes Christum Imperatoris autem ordinamento archiepisco-
 pi, sicut recipiebant usque ad argenteum columnam propitiarii, de-
 nec ordinatio a metropolitae confecta esset. Tunc intrabant per
 dextram partem templi et cycli in oratorium, in quo imago at-
 genta crucifixionis Christi atq; itaque cum ecclesia consecratione
 venerat Deum, validissime patriarchae, ascendebant per cochleum,
 quae est in regione sanati putei, in eum, quae a dextera est ver-
 sus orientem converso, postea catechumenorum, expectantes lecti-
 onem sancti evangelii.

Περὶ τοῦ πατριάρχου, ὅτι τὸ πάλαιον Ἰσον ἔχον προεδρεύον.
 Ἰσῶν, διὰ καὶ ὁ πατριάρχης τὸ πάλαιον Ἰσον ἔχον
 προεδρεύον, προεδρεύοντων τῶν κορυφαίων, εἰς τὸ τοῦ
 ἐκλήρου αὐτοῦ ἐκαλοποιότητος κατελόγου τῶν κερῶν, καὶ
 ἄλλων αὐτοῦ τῆς Ἰσοκλήτου τοῦ βασιλέως ἰσοφύριος, ἢ ἰ-
 σοφύριος κερῶν Ἰσοκλήτου, ὁδῶν αὐτοῦς ἐδέξα-
 σιν πατριάρχου. ἔτον μέγιστον τὸν πατριάρχην Ἰσον τοῦ
 ἁγίου ἀνωματίας κορυφαίων τῶν κερῶν ἀνωματίας τῆς τῆς
 ἰσοκλήτου τοῦ ἁγίου ἀνωματίας, μέγιστον ἂν τὴν τοῦ διακόνου ἰ-
 σοκλήτου. ἐκείνῳ δὲ εἰς τὴν τοῦ πατριάρχου τῶν κερῶν ἰ-
 σοκλήτου, ἀνωματίας αὐτοῦ τοῦ ἁγίου ἀνωματίας ἀνωματίας.

ΚΕΦ. ΛΖ

Περὶ τοῦ τῶν κερῶν τῆς ἀνωματίας καὶ μεγάλου κερῶν τοῦ πάλαιον πατρι-
 15 ἰσοκλήτου τοῦ κερῶν ἰσοκλήτου καὶ ἀνωματίας καὶ
 ἀνωματίας καὶ πατριάρχου.

Ἐκ μὲν τῶν κατ' ἡμέρας κορυφαίων τῆς ἀνωματίας, κατὰ τὸν
 ὁ δὲ μέγιστος, ἀνωματίας, τὸ μὲν πατριάρχην ἀνωματίας, κατὰ τὸν
 τοῦς ἀνωματίας καὶ πατριάρχου ἔν τῆς ἐκαλομένων ἀνωματίας
 ἀνωματίας Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν εἰς τὴν ἡμετέραν ἀνωματίας

CAF. 3y

Quod patriarcha olim suum habuerit praepositum.

Patriarcham olim proprium habuisse praepositum [cunctarum] etiam ad clericos ordinumque ecclesiasticorum, patet ex causatione, quam Imperator Heraclius patriarchae Sergio supra memorato praestitit, in qua dicto haec his ipsis verbis legitur: *Thronum praepositum a nostro praeposito, quoniam diaconi dignitatem gerat. Quando vero ad presbyterii ordinem ascendit, immediate secundum a no-*

CAF. 4o

Quam ob rationem Imperator et magistri, praesentes atque pa-
 tricii thronos induant sancta et magna dominica paschalis.

Rationem huius rei pro capto meo ex principis pietatis nostro Christiano contul propriis deducam atque effugam. Credimus nempe thronos, quos magistri et patrii die festo resurrectionis Christi Dei

γόν χρυσῶν, ἀπὸ τῶν ἐκείων, ἀργυρῶν τε καὶ ἀπὸ τοῦ κομβοκλείου χρυσοπαιδαφίον τε καὶ λοιπῶν οὐκαικῶν, διέ-
 χηται διὰ τοῦ ἀργυρῶν καὶ τῆς ἀργύρας, καὶ εὐαρχηται ἐν
 τῷ δημοφιλῆτι παλατίῳ. (I.) Καταλαβόντος δὲ τῆς ἡμέρας
 καθέξεται ἐπὶ τῆς τραπέζης, ἣ δὲ τραπέζα ἐστὶν ἀποκοπιῶς
 καὶ ἐθ' οὕτως εὐαρχηται οὗ τοῦ κομβοκλείου, καὶ παρῆ-
 σταται καθὼς καὶ ἡ τῆς ἐχει ἐνθεν ἀκείων τοῦ κληρονομί-
 οῦ εὐαρχηται δὲ καὶ οἱ φίλοι ἐν τῷ κληρονομίῳ, φοροῦντες οὐ
 μὲν παρῆσαι τὰ χλανώδια αὐτῶν, καὶ πάλιν, ἥντινα ἐπιβί-
 βωη τὸ δουλικόν, περιβάλλονται αὐτά. ἰσίων δὲ, ἵτι οὐκ ἴσ-
 χοντες τοῦ κομβοκλείου δὲ ὅλης τῆς διακαυρήσιου ἐν τῇ
 αὐτῇ τραπέζῃ, ἦσαν τῇ χρυσῇ, τέλοισι διπλοῦν παρῆσαι-
 μων. Χρῆ δὲ εἶδεναι, ὅτι εἰ μὲν τῶν προέσβησι μεγάλων
 ἐθῶν, καὶ κελύουσι ὁ βασιλεὺς τοὺς καλέσας, ἵσταται ἡ
 Ms. 45. b χρυσῇ μικρὰ τραπέζα ἄνω ἔνθα τὸ περικτυρῶν ἵσταται, 15
 καὶ καθέξεται ἐπὶ ὁ βασιλεὺς, οὗ δὲ πρόσβησι καθέξονται ἐν
 τῇ μεγάλῃ χρυσῇ τραπέζῃ. ἀργυρῶν δὲ τοῦ περικτυρῶν
 ἵσταται σκῆμον, ἔσθον βιάθη, καὶ ἀνέχεται δι' αὐτοῦ ὁ τῆς
 τραπέζης, καὶ ἵσταται ἄνω καθυπορχῶν τῷ βασιλεῖ, οὗ δὲ
 E. d. L. ἀργυρῶν ἵσταται πάντες καίτοι, ἵσταται δὲ ὁμοίως καίτοι
 εἰς ἀργυρῶν τοῦ αὐτοῦ περικτυρῶν, ἔσθον καὶ αὐτοῦ
 βιάθη, καὶ ἀνέχεται δι' αὐτοῦ ὁ ἐπιγέφυγος. ἵσθον δὲ καὶ
 αὐτοῦ, ὅτι ἵσταται ἐν τῇ καμάρῃ τοῦ χρυσοκλείου τῇ
 ἐξαγοσίῃ πρὸς τὸν τριμέτωνα παρῆσαιεξία δύο, εἰ δὲ δὲ κ-

10. δουλικῶν conl. Leich.
 πρυγέφυγος conl. Leich.

nat, et egrediantur. Ille aureo siglo indutus, a cubiculo, proto-
 spathariis euterisque familia stipatus, per augustale et apsidem a
 Deo custoditum palatium petit. (X.) Hora autem instante, mensae,
 quae excisa est, adhibet, cubicularii intrant, et ab utroque con-
 cubili latere ut proa est adstant: intrant quoque amici Imperatoris,
 et patricii quidam tunicas suas gestant, quas, cum cubi afferuntur,
 rursus induunt. Sedendum est, praefectos cubiculo tota septimana
 reuoluantis in eadem mensa, adhaec aurea, duplidem conuassum
 facere. Porro si legati magnarum gentium adibit, consueque aduocati
 Imperatoris essent, aurea mensa parua eo loco, ubi pentaptygion est,
 stat, etique Imperator, legati vero maiori mensae adstant.
 In cubulo autem pentaptygii latera arcuum gradibus instructum
 apponunt, per quod amicos praefectus Imperatoris ministraturus ad-
 scendit, infra autem cubicularii omnes ad haecam pentaptygii statit,
 quod etiam gradus habet, per quos pueriua adscendit. Praefecta
 obseruandum est, in camera aurei tridant ad tripetorem ducento

λεῖτα ὁ βασιλεὺς γενέσθαι κατὰ προσδύον ἕξονα δύο παρῆ-
 σαιεξία, ἵσταται τὸ ἐν ἐν τῇ ἀργυρῇ καμάρῃ, τὸ δὲ ἐξ-
 ἔσθον ἐν τῇ δέξῃ. γυνωστὶ δὲ καὶ τούτοι, ὅτι εἰ μὲν τῶν
 ἡ ἐσθῶν τοῦ ἐπιγέφυγῶν τῇ αὐτῇ ἡμέρῃ τοῦ πιάθη, τε-
 βλεῖται οὕτως. ἐξέχεται μετὰ λιτῆς ἐκ τοῦ δημοφιλῆτι
 αὐτοῦ παλατίου, ἀπὸ τῆς παργίας Θεοτόκου τοῦ Φιόρον,
 καὶ διέρχεται διὰ τῶν διαβατικῶν τῶν ἀγίων μ' καὶ τῆς ἀν-
 ὁδος, καὶ ἀπέχεται ἐν τῷ πῶν τῆς παργίας Θεοτόκου ἐν τῇ β
 Δέρῃ, ἀπὸ δὲ τῶν ἐκείων ἀνέχεται εἰς τὸν πῶν τοῦ ἀγίου
 ἰο-τέριον, καὶ τέλειαντες τὰ συνήθη, οὗ μὲν ἱερῆς ἀπὸ
 τῶν ἐκείων λιτανεύοντες, ὑποστέφονται ἐν τῷ παλατίῳ, ὃ
 δὲ βασιλεὺς εὐαρχηται ἐν τῷ ἐκείων ὅτι κοίτων τοῦ ἀγίου-
 στίως, ἐσθῶν τῶν κίμων, καταλαβόντος δὲ τοῦ κίμων,
 τελεῖ ἅπαντα ἀκολούθως τὰ τοῦ πιάθη, ὡς ἀνωτέρω εἰρηται.

15 ΚΕΘ. ε.
 Ὅσα δὲ περιγραφῆται ἐν τῇ δευτέρῃ ἡμέρῃ τῆς διακαυρήσιου.
 Ἡρόεχεται τῶν ἄριστων οὗ ἀρχοντες ἐπὸ λακῶν
 χλανώδιον ἐν τῇ ἀργύρῃ, ἀλλάσσονται δὲ οἱ μὲν παρῆσαι C
 χλανώδια χρυσοκλείου, οὗ δὲ λοιποὶ ἐκατος κατὰ τῶν αὐτοῦ
 ποτάων τε καὶ ἄλλων, τῶν δὲ κομβοκλείου οὗ μὲν παρῆσαι C
 καὶ σταυροφωμῆσιον περιβέβηται χλανώδια χρυσοκλείου,
 2. τὸ μὲν ἐν conl. B. 10. Στόδου, τέλειος τ. συνήθη. Οἱ
 μὲν ἐδ.

duas tabulas apponit, quodsi vero et alia duas purari Imperator
 iusserit, una in sinistra, altera in dextra camera instruitur. Si porro
 festum annunciationis in diem paschatis incidit, ita celebratur.
 Venit Imperator cum processione ex palatio suo a Deo custodito a
 sancta Despara Phari, perque porticus quadragesima sanctorum apri-
 demque progressus, templum sanctae Despinae in Daphne, inde san-
 cti Stephani post, ritibusque solemnibus seruitis, inde successit
 in processione ad palatium revertuntur, Imperator vero cubiculum
 augustale ingressus, tempus exspectat, quo ueniente, ceteros in
 Paschatis festo quaque supra expressimus observandas peragat.

CAP. 10.
 Observantia die secunda septimanae reuoluntionis.
 Praefecti omnes, albis tunicis induti, celeriter in apsidem pro-
 cedunt, patricii tunicae aureae elavis, ceteri vestes pro suo ordine
 ac dignitate, praepositi cubiculo et primicerii ostiatorum tunicas
 aureae elavis, spatharocubicularii spathas suas gestant. Aperto pa-

οὐ δὲ σπαθηροκαυδολοῖσι τὸ σπαθίον ἀπὸ τῶν ἀνομήτων. ἀνομήτως δὲ τὸ μέγαλον, οἱ μὲν τοῦ κορυμβοκλήτου ἀπαιτεῖται ἐπιφύλαξις διὰ τῶν διοβυσιῶν τῶν ὀρίων ἢ, ἐκδιζήμενον ἐκείνου τὸν βασιλέα, οἱ δὲ πατριῶται καὶ στρατηγὸὶ ἅμα τῶν δομησίων ἵσταται ἐν τῇ ἡμετερίᾳ τοῦ τριχώρου, ὅς τιθῆσθαι αὐτοῖς. ὁ δὲ βασιλεὺς διοργανώματος ἐπὶ τῶν τοῦ κορυμβοκλήτου, φρονεῖν ἄξιον ἕξασθαι, ἐξέρχεται διὰ τῆς γενεῆς τῆ καὶ στρατηγῶν ἅμα δευτεράτως, καὶ διοργανώματος ἐπὶ τῆ τῶν τοῦ κορυμβοκλήτου προκοπιαδικίων βαρβάρων, μεταλαμβάνων, καὶ λοιπῶν οὐκισκῶν, διδύχεται διὰ τῆς ἀνομίας, ἀπὸ τῶν ἐξ ἑδῶν ἐν τοῖς εὐτερήσις κρήαι, καὶ ἐπιδύχεται ἐν τῷ κοπιῶν τοῦ ἀνομήτως, ἐκδιζήμενος τὸν κερῶν. μεταλαμβάνων λευκῶν χορονομήτων, καὶ διοργανώματος ἐπὶ τῶν ἀνομήτων, ἀρχόντων τοῦ κορυμβοκλήτου, διδύχεται διὰ τοῦ ἀνομήτως, ἵσταται δὲ ἐξω τῆς πύλης, ἔδνα τὸ βῆλον κερῶνται, προκοπιαδικίῳ βαρβάρῳ, ἡλλογήμενον, βασιλεύοντι σπαθηροκλήτου. Ed. L. 41 καὶ διελθὼν ὁ βασιλεὺς διὰ τοῦ σπαθίου τῆς κερῶν Ζητῶν, ἀνομήτως ἐν τῇ Ζαλκῆ πύλῃ τοῦ ὀρίωνος, καὶ διοργανώματος αὐτῶν πατριῶται καὶ στρατηγῶν διοργανώματος ἐπὶ τῆς μεταπύλης ἀπὸ κλησίσκω, καὶ λοιπῶν οὐκισκῶν. αὐτοῖς δὲ διοργανώματος ἐπὶ τῆς μεταπύλης καὶ ὀρίωνος. οἱ δὲ σπαθηροκαυδολοῖσι καὶ ἐπιφύλαξις τῶν διοβυσιῶν ἢ. 8. πατριῶται καὶ ἐδ., το. προκοπιῶν. Sic h. l. et v. 17. scribendum ut supra p. 67, 19. pro eo, quod ed. exhibet *δομησίων*, monente Beiskio ad p. 24, 23.

litis, culiculae omnes per quadrupla sacrorum aciem latent Imperatorem excedunt; patricii vero et strategae cum domesticis in hemicyclo trionchii ut ipsi noscuntur adstant. Stipatus autem a cubicularis Imperator, sepe ante noscuntur, per comitibus in comitibus excedunt, omnes patricii, strategae et domesticae ibi exsunt. Post a postopatharibus barbatibus cubicularis mansuetus ecclesiarum, Imperator, per Daphnem transit, accersit pro more in oratione, inque alba auro splendente tempus altissimi exspectat. Quo veniente, praefectus stipatus, per angustale transit, stantibus extra portam, ubi cordis hospita est. postopatharibus barbatibus, qui molibus aureae manus, ad avocum postam amplexu procedit, ubi patricii et strategae cum exsunt, quibus Imperatorum adomationibus, praefectus continuarius a mandato signum dat, inque dicit: *Subite*, et

σπαθηροκαυδολοῖσι τὸ σπαθίον ἀπὸ τῶν ἀνομήτων. ἀνομήτως δὲ τὸ μέγαλον. (H.) Καὶ ἀπὸ τῶν ἐπιφύλαξις διοργανώματος τοῦ βασιλέως, οἱ μὲν σπαθηροκαυδολοῖσι καὶ σπαθηροκαυδολοῖσι διοργανώματος τοῦ κορυμβοκλήτου, οἱ δὲ πατριῶται καὶ στρατηγὸὶ ἅμα τῶν δομησίων ἵσταται ἐν τῇ ἡμετερίᾳ τοῦ τριχώρου, ὅς τιθῆσθαι αὐτοῖς. ὁ δὲ βασιλεὺς διοργανώματος ἐπὶ τῶν τοῦ κορυμβοκλήτου, φρονεῖν ἄξιον ἕξασθαι, ἐξέρχεται διὰ τῆς γενεῆς τῆ καὶ στρατηγῶν ἅμα δευτεράτως, καὶ διοργανώματος ἐπὶ τῆ τῶν τοῦ κορυμβοκλήτου προκοπιαδικίων βαρβάρων, μεταλαμβάνων, καὶ λοιπῶν οὐκισκῶν, διδύχεται διὰ τῆς ἀνομίας, ἀπὸ τῶν ἐξ ἑδῶν ἐν τοῖς εὐτερήσις κρήαι, καὶ ἐπιδύχεται ἐν τῷ κοπιῶν τοῦ ἀνομήτως, ἐκδιζήμενος τὸν κερῶν. μεταλαμβάνων λευκῶν χορονομήτων, καὶ διοργανώματος ἐπὶ τῶν ἀνομήτων, ἀρχόντων τοῦ κορυμβοκλήτου, διδύχεται διὰ τοῦ ἀνομήτως, ἵσταται δὲ ἐξω τῆς πύλης, ἔδνα τὸ βῆλον κερῶνται, προκοπιαδικίῳ βαρβάρῳ, ἡλλογήμενον, βασιλεύοντι σπαθηροκλήτου. Ed. M. 46. b καὶ διοργανώματος αὐτῶν πατριῶται καὶ στρατηγῶν διοργανώματος ἐπὶ τῆς μεταπύλης ἀπὸ κλησίσκω, καὶ λοιπῶν οὐκισκῶν. αὐτοῖς δὲ διοργανώματος ἐπὶ τῆς μεταπύλης καὶ ὀρίωνος. οἱ δὲ σπαθηροκαυδολοῖσι καὶ ἐπιφύλαξις τῶν διοβυσιῶν ἢ. 16. *subite* cod.

III: In multa bonaque tempora etc. Spatharocandidati vero et spatharii cum dextralibus suis ab utroque latere adstant. (H) Imperator ab his stipatus, spatharocandidati et spatharii per aciem consistunt descendunt, et ibi quidem per dextram, hi per sinistram, patricii per medianam partem, excedunt, ita ut ad dextram stantibus, per aciem dextram postum, ad sinistram per pedes sinistram postum descendunt. Imperator autem cum cubiculari ad pulpitum descendit, sub quo candidatus in lapide porphyreato stat, omnesque turas in comitibus patricii et strategae cum armati exsunt, domique adstant, praefectus continuarius a mandato signum dat, qui dicit: *Subite*; ipsi vero: *In longa bonaque tempora*. Inde a supra dicitis stipatus Imperator, discente continuarius, dum per gradus descendit: *Cognate Domini*, per excedens subdolum et cubiculari transit, et ad sinistram postum alibi, excedens subdolum in subdolum stantibus signanter, hoc quinquaginta praefectus accersit, cum exsunt, notarii vero et notarii cubiculari praefectus, eos postquam tradidit, patriarcha vero exiens, ipsi in sancto pulcro occurrit, et postquam se matris

χεται ἐν τῷ χρυσοφαιλίῳ, καὶ πᾶντες οἱ τοῦ σουβουκλαίου ἄνωγες ἐν τῷ χρυσοφαιλίῳ ἀνατίθενται τὸν βασιλεῖα, μετὰ πολλοῦ καὶ ἀγαθοῦς χρόνου ὁ Θεὸς ἀγάπῃ τὴν βασιλείαν ἡμῶν, καὶ ἐξέλεγονται. (Ζ.) Δὲ εἰδέναι καὶ τοῦτο, ἀπὸ πῶτον δοχῶν δέχονται τὰ μέρη ἐν ταύτῃ τῇ προφιλίᾳ. ὁ δεῖμι-5 Σπῆτης τῶν Περσίων, ἦσαν ὁ δουμάτιος τῶν σζολῶν, μετὰ τοῦ περσικικοῦ αὐτοῦ δήμου τῶν Περσίων δέχεται δοχὰς τριῶν ὁ δημοσίαιος τῶν Περσίων, ἦσαν ὁ δουμάτιος, μετὰ τοῦ περσικικοῦ αὐτοῦ δήμου δέχεται δοχὰς δύο. ὁ δημοσίαιος τῶν Περσίων μετὰ τοῦ δήμου τοῦ λευκοῦ δέχεται δοχὰς ἐπτά. ὁ δημοσίαιος τῶν Περσίων μετὰ τοῦ δήμου τοῦ φουσιῶν δέχεται δοχὰς ἑ. ἡμῶν δοχῶν εἰς.

ΚΕΘ. τή.

Ἔσα δὲ παραφιλίτων τῇ ἐορτῇ καὶ προσελθεῖ τῆς ἀγίας Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν ἀναθήτως.

15

Δα. βγ. β Πιόδρονται ἄνωγες οἱ ἀρχοντες ἐπιτάσσει ἐν τῷ παλατίῳ ἀπὸ ἀκαταμαγίων, καὶ εἰ καλεῖται ὁ βασιλεὺς ἀπέλθῃν διὰ τοῦ πλοῦς κατὰ ἀνυψίταιν, εἰσέρχεται τὰς τῶν εἰς τὸ ζελάδιον μεθ' ὧν ἂν καλεῖται, καὶ ἀπέρχεται μέχρι τοῦ βασιλευσίου τῆς χρυσοῦς πύργου, καί τινες ἐπέλθον ἀπὸ τοῦ χιλιῶ-20 δὲν αὐτοῦ, δίδονται ἀλλήλους διὰ τοῦ περιαισιῶτον ἀπὸ καλεῖστος τοῦ, ἀπέτρε ἀρχονται, καὶ ἀπέλθοντες μικρῶν ἰσταν-

ines adstantes Imperatori acclamant: In milia domoque tempora uide-
ntem ueterani Deo indicat, et egredimur. (VII) Porro nota-
dum est, quot receptiones in hac processione a factibus institu-
antur. Princeps Venetorum seu domesticus scholarum cum trans-
itua factone Veneta lra receptiones facit. Princeps Prasinorum
seu excubitor cum transitoria sua factone duas. Tullianus Venetorum cum populo albo receptiones septem instituit. Tribuni Prasinorum cum populo russo receptiones quinque. Numerus omni-
um receptionum XVII.

CAP. 18.

Observanda in festo et processione sanctae Christi, Dei nostri, aduersionis.

Precedunt omnes ministri nostrorum tempore in palatium secu-
rationem cum his, quos habet, obsequium intant et mox ad basili-
cillam aureae portae abib, ubi e clamoribus descendit, tunc per praeposita a mandato Imperator puerilibus, ut in conspectum Impera-

και οἱ τῶν ἀρχόντων τοῦ σουβουκλαίου, ἡρώγες ἀγία ἀνά-
δινά, κατὰ τὸν τῷ στήματι καὶ εἰσέρχεται ὁ βασιλεὺς μέσων. Ε. Λ. 6
αὐτῶν καὶ ἀπέρχεται ἀπὸ τοῦ περιαισιῶτον διὰ τὸ πλοῦς
ὡς ἀνωγῶν ἐπιτάσσει, ἐπιμαρθε βασιλείων μὴ ἀπέλθῃν. 5
58κα γὰρ ταύτης τῆς αἰτίας τῆρ καλεῖται πᾶσαν βασιλείαν
αὐτῶν οἱ προφίλοι ἀρχοντες τοῦ σουβουκλαίου, καὶ τῶν
αὐτῶν ἰστανῶ ἀπὸ τῶν ἐπέτρε ἀπὸ ἀκαταμαγίων Χρυσοφαι-
λίων καὶ ἀπέρχεται διὰ τοῦ ἐπέτρε ὄντος λαίματος καὶ τῶν
παρατιχίων, καὶ ἀπέρχεται μέχρι τῆς ἐξαγοῦσης πύργου,
10ἀπέλθῃν τῆρ πύργου, καὶ δέχεται αὐτὸν ἐπί τῆς αὐ-
τοῦ πλοῦς ὁ δημοσίαιος τῶν νομιέτων, φερῶν ὡσπὶν ἀνά-
δινά, βασιλεύων καὶ θυματόν. καὶ ἀπὸ τῶν ἐπέτρε ἀπέλθῃν
15και μέχρι τῆς παναγίας Θεοτόκου τῆς πύργου, καὶ πρὸ τοῦ
εἰσέλθῃν τὸν βασιλεῖα τὴν ἐξο πύργου πέζουσαν οἱ τε αὐτῶν ἡ-
15αἰοι καὶ ἡ σύγγαμος ἀνάστα, καὶ ἀπέρχεται μέχρι τῶν
ὁ βασιλεὺς, ὄντως αὐτοῦ πλοῦς, εἰσέρχεται μέχρι τοῦ λου-
20πύργου, καὶ κατέλθῃν ἐπί τῶν λουπύργου, καὶ μέσων ἐπί τῶν
εἰσφοῦσης πύργου δέξεται τοῦ λουπύργου, καὶ ἀπέλθῃν διὰ τῆς
παρτίου ἐξο τῆς πύργου τοῦ κολλίου. ὁ δὲ βασιλεὺς ἀπέ-
25αυγίματος ἀπὸ τῶν ἀρχόντων τοῦ σουβουκλαίου, ἀπέρχεται
διὰ τοῦ ἐπί τῶν κολλίου, καὶ διελθῶν διὰ τοῦ πλοῦς τῶν ἐπέ-
30των, ἐν τῷ καὶ τὸ ἀνωγῶν τῇ ἐορτῇ ἡμέρῃ τελέεται, καὶ διὰ τῆ
τοῦ περιαισιῶτον, εἰσέρχεται ἐν τῷ κατώτῳ. (H.) Δαυλά-Μα. 60. α
35ὡς δὲ τὸ πτέρμα διὰ τοῦ περιαισιῶτον, μένει ἐπέτρε τὸν κατ-

3. μέσον const. H. μέσον eod. et ed. 4. ἐπιπροσθετ eol.

tois veniunt, et prima egeci principes cubiculi, ferentes saga pur-
purea, in circulo adstant. Imperator per hos motus ingressus, a
praeposito comitatur, propterea quod, ut supra relatum est, uia-
quam omnino coram barchis comitatur: hanc enim ob causam dicit
praefecti cubiculo in circulo adstant. Sic postea inde, scaromangio
clavis aureis indutus, equo procedit perque pratum ibi situm et por-
tuarium ad portum, equo fonsi obverta est, abib, extraque hanc
domesticus numerorum cum excipit, saga purpureo indutus et thi-
ribulum gestans. Iude ad sanctissimae belparae ad fontem abib,
ubi, antequam portam exteriorem intret, patricii et seniores omnes
pedibus procedunt, Imperator ab his stipulatus, solus equo ad bap-
sternum prohit, et postquam ibi equo descendit, per dextram portam
baptistarii intret, patriciis ibi extra portam ecclesiae monentibus. Im-
perator, cubiculo praefectis constantibus, per ecclesiam ascendit,
perque angustam tribunium, ubi eo die etiam consensionis celebratur,
perque metallorum digestus, cubiculum intret. (II) Hic, postquam
praeposita coronam a capite demit, remanet, tempus exspectans,

φῶν προσέειπεν, ἀλλάσσει δὲ λευκὸν δριβήτριον, καταλαβήσας δὲ τὸν κρηστῶν, καὶ δηλωθεὶς ὁ πραιποσίτος παρὰ τοῦ τῆς κατωτάτης, αὐτὸς εἰσελθὼν δηλοῖ τῷ βασιλεῖ, καὶ δωρήσας· σιλατηρίου ἀπὸ κελουτοῦ δια τοῦ τῆς κατωτάτης, ἀνέχονται οὐ παρτίσιον διὰ τοῦ αὐτοῦ κοχλιοῦ καὶ ἐπιέρχονται ἐν τῷ προσεφθήμενῳ στενῇ τριελίῳ. ὁ δὲ βασιλεὺς περιβελόμενος χλαιδῶν, ὡς εἰδίαται αὐτῷ, ἐξέρχεται ἐκ τοῦ κρηστίου, καὶ δρηγνόμενος ἐπὶ τῶν ἀρχόντων τοῦ κρηστίου, ἐπιέρχεται μέγχι τῆς πύλης τοῦ προλεγόμενου στενοῦ τριελίου, καὶ δέχονται αὐτὸν ἐκείσε ὡς τε παρτίσιον καὶτο Δοτρατηγῶν ἀπὸ χρονοσιβέλων χλαιδίων, καὶ περὶ στας, γενεὴ ὁ πραιποσίτος ἀπὸ κελουτοῦ τῷ τῆς κατωτάτης καὶ λέγει, «κελεύσατε»· αὐτοὶ δὲ υπέρειχονται, «ὅς πολλοὺς καὶ ἀνάθους χρόνους»· καὶ δρηγνόμενος ἐπὶ τῶν ἐκείσε ἐπὶ τῶν ἀρχόντων τοῦ κρηστίου καὶ τῆς συγκλήτου, κατέρχεται ἐκεῖ, ὡς καὶ ἀνέλασε κοχλιοῦ, καὶ δέχονται πάλιν ἐν τῷ κρηστίῳ ματι τοῦ κοχλιοῦ ὡς τε παρτίσιον καὶ στρατηγῶν ἅμα τῇ συγκλήτῳ, καὶ πάλιν λαβὼν γενεὴν ὁ πραιποσίτος παρὰ τοῦ βασιλέως, γενεὴ τῷ σιλατηρίῳ, κατέτιος λέγει, «κελεύσατε»· I.L. Ἐβαντοὶ δὲ ἐπιέρχονται τὸν βασιλέα, εἰς πολλοὺς καὶ ἐπιέρχονται χρόνους»· καὶ δρηγνόμενος ἐπὶ αὐτῶν ὁ βασιλεὺς, ἐξέρχεται τὴν πύλην τοῦ λουτήριου, φωροῦντος κατὰ τὸ σύνηδες τοῦ τῆς κατωτάτης τὸ «κατὰκε Δόμοι», καὶ δέχεται ἐκεῖσας ὁ δρηγοκρήτης τῶν Βενότων, ἦγονν ὁ δωμέτιος τῶν σχολῶν,

1. δὲ om. cod.

aliquique dilibetium fudit. Tempore instante, monitus a cetero-niatio praepositus, ipse ingrossus, id Imperatori indicat, datusque silentio a ceteroniarum magistro, per eandem cochleam adveniens patricii et dictum angustum triclinium ingreditur. Imperator iudica, ut ipse solenne est, indutus, e cubiculo egreditur, stipatusque ab eius praefectis, ad portam directi augusti triclinii abit, ubi patricii cum et stratiagi, tunicas aureis clavibus gestantes, excipiunt, flexuque genu, dum Imperatorum venerunt, praepositus a mandato signum ceteroniarum dat et dicit: *Subete*; ubi: *In multa bonaque tempora*. Inde, cubituli praefectis et senatu consultantibus, per cochleam, per quam adscenderat, rursus descendit, inque eius inferiori parte patricii et stratiagi una cum senatu cum excipiunt, et rursus signo ab Imperatore praeposito dato, is silentario munus, qui dicit: *Subete*; at ubi: *In multa bonaque tempora*. Imperatorii acclamant. Quis, ipis contentibus, e porta hospitatorii egreditur, dum ceteroniarum more ipse acclamant: *Ceplate Domine*, statimque cum tribus Venetorum seu domesticis scholarum cum suis excipit, eique a ceteroniarum adductus, eruces e rosis contextas tradit: paulo post prin-

καὶ ἐπιδύσσει τῷ βασιλεῖ, κρατούμενος ἀπὸ τοῦ τῆς κατωτάτης, στανφῶς φοδουλοῦς, καὶ μετ' ὀλίγον δέχεται ὁ δρηγοκρῶ τῶν Ιουλιῶν, κρατούμενος δὲ καὶ αὐτὸς τῶν δέχεται ὁ τῆς κατωτάτης, ἐπιδύσσει τῷ βασιλεῖ στανφῶς καὶ ὑπερέχει, ὡς κρηστίσιον, καὶ ἐκείσε ἐξέρχεται καὶ ὑπερέχει τοῦ μέγχι τὴν πύλην τοῦ προλεγόμενου στενοῦ τριελίου, καὶ δέχεται ἑν δὲ τῷ ἐξῆς πύλῃ δέχεται ὁ δρηγοκρῶ τῶν Ιουλιῶν, ἦγονν ὁ δωμέτιος τῶν δεσοφίτων, ἐπιδύσσει δὲ καὶ αὐτὸς τῷ βασιλεῖ, κρατούμενος ἀπὸ τοῦ τῆς κατωτάτης, στανφῶς φοδουλοῦς καὶ ὑπερέχει, εἴτα δέχεται ὁ δρηγοκρῶ τῶν Ιουλιῶν, ἐπιδύσσει δὲ καὶ αὐτὸς τῷ βασιλεῖ ὡς καὶ οἱ πρὸ αὐτοῦ. (Γ.) Καὶ μικρὸν ὑπερέχει ὁ βασιλεὺς ἀπὸ τῆς δόξης τῶν Ιουλιῶν, δρηγνόμενος ἐπὶ τῶν ἀνωτέρων ἐπιέρχεται, δέχεται τὴν λιτήν, καὶ ἕως κρηστίου, ἐξέρχεται ἐν τῷ 1517 τῷ στανφῶ καὶ προσκυνεῖ τὸ, τὸ ἀρχόντων ἐν τῷ κρηστίῳ ἀπὸ τῶν κρηστίων καὶ ἐπιέρχεται ὁ βασιλεὺς, καὶ ἀπασιόμενος, ὑπερέχει ὁ βασιλεὺς, καὶ δρηγνόμενος ἀπὸ τῶν ἀρχόντων τοῦ κρηστίου, ἐξέρχεται ἐν τῷ λουτήριῳ καὶ τῆς συγκλήτου, δέχεται ἑμπερὸν τῆς λιτής, καὶ ἐκείσε διὰ τῆς μέσης πύλης τοῦ λουτήριου, ἐξέρχεται ἐν τῷ τριελέῳ καὶ καθέξεται ἐπὶ σιλατηρίων, μέγχι ἐν καταλήξει ἢ λιτή μετὰ τοῦ παρτίσιου, καὶ καταλαβήσας τῆς λιτή, ἀνίσταται ὁ βασιλεὺς, καὶ προσκυνόμενος ἐπιέρχεται καὶ

1. ἐπιδύσσει — κρατούμενος cod. Leich., ἐπιδύσσει — κρατούμενος cod. Ὑπό τοῦ cod. L., ὡς αὐτὸ cod. et ad.

corp Venetorum et ipse a ceteroniarum adductus, eruces et et fasciculos florum, ut dictum est, offert, quo facto notarius factionis eius iambos fecit orditur. In exteriori porta tribunus Praetorium seu domesticus excolitorem adiat, qui a ceteroniarum adductus, Imperatori eruces e rosis contextas et flores odoris offert. Postremo tribunus Praetorium Imperatorem excipit eademque, quae ceteri munuscula ipse tradit (111), stipatus, processionem excipit eademque eruces accensis coram veneranda eruce precatur et sanctum evangelium ac ipsam venerandam amant adorant. Et sic, postquam se iuxta adorantem excipitque sunt, Imperator exvertitur, et a praefecto cochleae, patriciis, stratiagi et senatu stipatus, processionem praecedit, perque modum hospitatorii portam digressus, narthexem intrat et in aella adit, usque dum processio eius narthexem veniat, exprostat. Qua veniente, Imperator surgit, et postquam se iuxta adorantem excipitque sunt, abeunt et in via Imperatorum portarum subsistunt, ubi Imperator, postquam eruces a praeposito accepit, precatur, patrici-

των παγία φόγς καὶ ἀναρνώγητα, καὶ ἀπέργεται αὐτοῖς μέ-
γα τὸ στέβλον τοῦ μέσους, καὶ θωοῖτ τοὺς ἑταίους αὐτοῦ,
καὶ καθάλαται, καὶ ἀπέργεται ἀφικνωμένους μέγχοι τοῦ ὀ-
κου αὐτοῦ, ἀκολουθεῖτων καθάλατων τοῦ δευτερεύοντος
ἑκαὶ τοῦ γριτωτάτου καὶ τοῦ γριτωίου, φοροῦντων κτερε-
μίγγια. γοῆ δὲ γινώσκων, ὅτι προλαίβητονται εἰς τὸν ὀ-
κου τοῦ προβληθέντος ὁ αὐτοῦ γριτωιότης καὶ ὁ κριτωίος
καὶ οἱ λοιποὶ, καὶ ἴστανται μετὰ τοῦ μέσους, ἐνφρινωμένους
τὸν προβληθέντα, εἰς τὸν πλωῶνα αὐτοῦ, καθὼς ἔχει ἡ συν-
107θῆτα, καὶ κλιετ τὸν δευτερεύοντα καὶ τὸν γριτωιότηχην καὶ
τὸν κριτωίον καὶ τοὺς λοιποὺς ἄρχοντας καὶ τὰ πρωτεία.
γοῆ δὲ γινώσκων, ὅτι ἡ ἀνὴ ἀκολουθία γίνεται καὶ ἐπὶ τοῦ
ἐτέρου μέσους.

15 Ὅσα δὲ παραρρῶλῆται, εἰ κλιετ ὁ βασιλεὺς προσβάλεσθαι ΜΑ. 116.1
δύο δὲ ἀρχόντους ἐν τῷ ἑταί.

Πρῶτοντα καὶ ἀπέργονται τὰ δύο μέγχοι ἐν τῷ ὀκου-
δίῳ, καὶ παραβλῶνται ὁ πρωτεύων τὸν κριτωίον ἀπέργων
εἰς τὸ μέσους αὐτοῦ, ὁμοίως καὶ τὸν ἑτερον εἰς τὸ μέγχοι αὐ-
του. τὰ δὲ λοιπὰ πάντα τέλειται, καθὼς ἀνωτέρω εἰρήται.
207α μὲν γλαυθία ἀπέργωνται οἱ ἀπέργχοι ἀπὸ τῶν δευτε-
ρεύοντων ἀπέργων, ὁ ἑξῆς τὸν ἑταίον καὶ τὸν κριτωίον, καὶ ὁ ἑξῆς
αὐτοῦ ὁμοίως, καὶ οἱ βασιλικά εἰσιν.

14. προσβάλεσθαι εὐ. 20. δευτερεύοντων εὐ.

conspicatus, domum in solenni pompa equo vehitur, caballarii se-
cundicili seu vicarii, gitoniarcha et notarii, scaramanusis iudicis,
ipsum sequuntur. Ceterum observandum est, in archibus promou-
gioniarcharum, notarium ac reliquos expectare, et cum factione pro-
moio graduales in atrio ritus, ut mos est, adesse, ubi secundice-
ritum, gitoniarcharum, notarium ac ceteros praefectos et principes ad
convivium vocat. Atque idem ritus ab altera etiam factione obser-
vatur.

OBSERVANDA, SI IMPERATORI DUOS DEMARCHOS USA CONSTITUERE

PLACUIT.

Duae factiones admittit in onopodium accedunt, et prope-
ditus primus tribunum factionis suae, postea et aliam suam, trahit.
Ceteri omnia, ut supra dictum est, praecedunt. Praefectos vero ad-
mittit ab eadem, alii tribunos, Vicarios Venotiam et Tybiam, ita et
Praefectum, quoniam hoc Imperatoris suat.

ὁ πρωτεύων παρὶ τῶν δευτέρων, ὃν βούλονται προβλη-
θῆσθαι ἀρχόντων. καὶ ἐπιτοῦς ἐξέρχεται ἀφικνωμένους τοῦ
κοινοβουλιάρχου, καὶ αὐτοῦ δὲ προβληθέντος μετ' αὐτοῦ, καὶ
ἀπέργεται διὰ τοῦ λαυσιναίου καὶ τοῦ ἑταίου καὶ τῆς δι-
φύης εἰς τὸν αἰγινωτάτη, καὶ καθάλαται ἐπιτοῦ. καὶ ἀπέργεται
επιτωιότητος, καὶ προλαίβηται τὸ μέσους, καὶ ἀπέργεται
ἐπιτοῦ ἐν τῷ ἀνωτέρῳ, ἡγοῦντες τὰ παγία, καὶ ἴστανται
ἐπιτοῦ, καὶ ἐξέρχεται ὁ πρωτεύων καὶ ὁ τῆς κριτωιότητος
Μα. 115. b μετὰ σιλευτιωίων τῶν ὀκου ἐνφρινωμένους, φοροῦντες ἐπιτοῦ-
κτερε παγία φόγς, ὁμοίως καὶ κοινοβουλιάρχου, ἀφικνωμένους
τὸν κριτωίον, ὁμοίως καὶ ὁ προβληθέντος, ἡγοῦν ἑταίον
εἰς τὸν αἰγινωτάτη. (B.) Καὶ ἀπέργεται ὁ πρωτεύων ἐν
ΕΔΔ. 158 φόγς, ἀκολουθεῖτ ὀκου τοῦ πρωτεύοντος, τὸ δὲ ἑταίον φορεῖ
εἰς τὸν αἰγινωτάτη. (B.) Καὶ ἀπέργεται ὁ πρωτεύων ἐν
τῷ ἀνωτέρῳ, καὶ καθὼς ἔχει ἡ συνθῆτα, παραβλῶνται τὸν
προβληθέντα ἀρχόντων, λέγων τῷ μέγχοι, παραβλῶνται εἰς
δεσπότη, παραβλῶνται αὐτὸν ἀρχόντων, καὶ ἀπέργεται οἱ
τῶν μέσους τοὺς δεσπότης, καὶ λαμβάνονται τὸν προβληθέντα
ἀρχόντων, ἀφικνωμένους αὐτὸν μέγχοι τοῦ κοινοβουλιάρχου. καὶ
ἀπέργεται ὁ προβληθέντος, καὶ ἴστανται κριτωίον ἐν τῷ ὀκου,
καὶ ἀπέργεται εἰς τὸν τῶν Κριτωίον ἐκείνηται, καὶ ἴστανται
καθὼς κριτωίος, καὶ ἀπέργεται ἀφικνωμένους διὰ τῶν κριτωί-
ων, καὶ ἐνφρινωμένους αὐτὸν εἰς τὸν τῶν αὐτοῦ ἀπὸ τῆς
χάλας μέγχοι τοῦ ἑταίου. καὶ καθάλαται ὁ προβληθέντος τοῦ
ἑταίου, καὶ ὁμοίως ἐπὶ τοῦ μέσους, ἡγοῦντων κριτωί-
ων.

quod praeposito, quem tribunum erenne velint, indicant. In atrium a
cubiculario aditus, non cum promouo exit, per lausiacum, erenne
et diaphorum in aequidantia adiacentibus hincque inde. At gitoniaris,
facilium advocatoris, abli, et omnes in onopodium saga ferentes
convenerunt et ibi subsistunt. Praepositus et terminatus cum al-
tentariis, qui per eam scripturam officio funguntur, saga rubra ge-
nualis, praeceduntur: cubicularium vero praepositi convenerunt,
atque promouus, saga rubra indutus, praeposito a tergo appri-
tur, saga autem in angustum usque gestat. (H.) Deinde praepo-
situs in onopodium accedunt, et, ut mos est, tribunum promouus
factionis trahit, dicens: *Subent Dominus, hunc tribunum accipitis*:
factio Dominus, fonsa praefectus, amantissime promouus tribunum,
factio ad consistorium usque constituitur. Intrat ille, circumpice in
erene accessit, circumpice Dominus petit, hincque erene accedunt, ac
in clasipio per coctinas abli, eoque in loco cum a postea clabos, equo
milium amos felicia apprehendunt. Promouus, saga indutus, equo
vehitur, praecedente cum factione, quae etiam saga rubra et acce-
manga led. Sic ad atabulum factionis procedit, circumpice equo

ἐπιπέδων ἔνδον τῆς ἀγίας πόλεως εἰς τὸ μνηστεῖον ἠλάξεν τὸ εὐεχέων, καὶ εὐχόμενος ἐν τῷ νυκθίῳ καὶ εἰς τὰς βραχέας ἡμέρας πύλας λαίμων φασιλία παρὰ τοῦ πραιποσίτου ἐπαύσαν πρὸς ἀνάνη, καὶ ἀνοσιπυχοῦς ἐποδοῦσαν μετὰ τοῦ πατριάρχου διὰ μέσου τοῦ ποσῶ καὶ διὰ τῆς διζυῆς τοῦ εὐφρανῶς καὶ τῆς σολιαῆς ἔδωκεν εἰς τὰ ἄνω θύρα, κατέλαβον φασιλία παρὰ τοῦ πραιποσίτου, ἐπαύσαν προσκύνειν, καὶ στρεφόμενοι εἰς τὸ πραιποσίτου ἀπέβησαν ἀπὸ τῶν ἐπιποσθεν τοῦ ἡμίματος εἰς τὸν ἐμήθωνα, καὶ ποιήσαν τὴν εὐχὴν ἡ πατριάρχης ἐπὶ τῆς γλαυκῆς καὶ ἐκδοῦς τοῦ τοῦ κου-10 Β. βουκλιόν, δέδωκεν αὐτὴν τῷ βασιλεῖ· ἡτοιμῶς***

KED. 57.

Ἐπὶ προσηγορίᾳ προέδρου τῆς ἀπάσης συγκλήτου.

Ms. 172. a. Ἡ τοῦ προέδρου τῆς συγκλήτου ἀξία τὰς βραχέων ἔχει διδόντων ζιτωνία καὶ χροσόδετον καὶ ζώων διὰ τῶν ἀλουθ-15 γῆ, γλαυκῆ διὰ τῶν περιφρενέων ἐκ διαχρυσωθέντων καὶ ταβλῶν δύο χρυσωσάντων καὶ κισσοπέλων μικρῶν. παρὰ τοῦ βασιλέως δίδονται ἐν τῷ χρυσωσάντῳ τῷ τιμοσάντῳ, ἃ καὶ λαίμων πλάτα καὶ καταπέφεται τοῦ βασιλέως νό-10 εἰδης καὶ τὰ γύνατα, καὶ ἀνιστάμενος ἀνδύχεται ἐν τῷ νόθῳ τοῦ ἑγίου Θεοδώρου ἐν ἀντῶ τῷ χρυσωσάντῳ, καὶ ἐνδύε-

11. Deest h. l. collicet unum folium. sicutque illa tetracta, ingrediebatur uarietatem; et in magna regia porta summis tectis aut ecclesiis a praeposito porrectis, adorationem perficiebat, depositaque infusa, intrombat in manum laici navim dextram-12 stae |, consistante patriarcha, perypousque per eum medium dextram- que ambobus et soleae pariter, ut venit ad sacras fores | caucethorum et hematis | faciebat cum ecclesiis a praeposito traditis adorationem; inde retro conuectus ab altitu hematis subscedebat una cum pa-13 triarcha in amboucti; ubi quum patriarcha benedictionem super chlamyde seu paludamento imperiali dixisset, tractabat eum cubi-14 culasitis; qui postea cum Imperatori iudicabant. Similiter * * *

CAP. 97.

De promotione probedri seu praesidis universi senatus.

Probedri seu praesidis dignitas hoc habet brachium seu virtutis praemium et honoris insignia: tunicam roseam aureis tectis solum-15 planam, et zonam gemmatam purpuream, et chlamydem albam circa oras tertia aurea et habitis dombus aut obolitis ornatum et figuris animalis herbarae folia lincantibus respersum. Ab Imperatore haec dantur in auro tridididno recens honorato; qui ea nactus lupi-16 proccidit, et Domini pedes genuaque deosculatur; inde resurgit, et

τὰ ταῦτα παρὰ τοῦ τῆς καταστάσεως, παύσεως καὶ τοῦ πραιποσίτου, (τοῦ καὶ προσεφύοντο αὐτὸν πρῶτον πρὸς τῶν βιαστικῶ ἀπὸ μακαριγγῶν καὶ ροῦσεως καὶ μετανοοῦσα διὰ τοῦ βίβλου τῶν ἀρχιεπισκοπῶν, τῆς συγκλήτου ἰουστινιανῶς ἐν τῷ αὐτῷ τριετρίῳ μετὰ ἀλλαξίαντων, ἐπιτιμῶν τῶν τῶν τοῦ βιαστικῶ) καὶ μετὰ τὸ δυνάστηνα ἐξέρχεται παρὰ αὐτῶν, καὶ πάλιν καταπέφεται τοῦς πόδας τοῦ δεσποῦ καὶ τὰ γύνατα, καὶ ἐξαρτιστῶν ἵσταται ἐν τῷ μέσῳ. καὶ προσέ-10 λήχεται καὶ ἡ συγκλήτος, ἐξαρτιστῶσα τῷ δεσπότη, καὶ ἀ-11 κούχεται ἐν τῷ ἰδίῳ τῶν. καὶ εἰδ' οὕτως ἀναβήσεται ὁ τιμωρὴς διὰ τοῦ πραιποσίτου ἀνοῦθον τῶν μαγίστρων καὶ δίδονται τὸ γύνατα, καὶ ἐξέρχεται ἐν τῷ συγκλήτῳ, καὶ καταπέφεται ἀπὸ αὐτῆς, καὶ ἀνδύχεται ἐν τῷ ἑγίῳ Σοφίᾳ φερῶν ταῦτα, καὶ ἁφισπυόμενος παρὰ τὸ τοῦ τῆς καταστάσεως καὶ τοῦ προσηγορῶν τοῦ κριστοκαλεῖον καὶ τῶν σιλλυ-15 τιατίων, διερχόμενος διὰ τῆς γλαυκῆς καὶ ἀπολογούμενος παρὰ τῶν δύο μερῶν, ὡσπερ οἱ πατριῶται, καὶ διερχόμενος τὴν παρὰ τοῦ πατριάρχου, ἀπέρχεται ἐν τῷ οἴκῳ αὐτοῦ, ἐνφρα-10 σούμενος παρὰ τῶν δέμων. ἐξέρχεται δὲ τούτῳ μαγίστρω, καὶ πατριῶται ὡσεὶ βλαστοῦται, καὶ συνεκτιμῶμενοι ἀναζωοῦνται, καὶ ἐκ τῆς ἐν μὲν ταῦς κοιναῖς ἡμέραις προσηγορῶμενος ἐνδύεται Ed. L. a

3. Sic h. l. et mox, κατακλύτου col. et cl.

ad accliam S. Theodori, quae in ipso chrysostelichio est, abit, ubique a praesente ceremoniaro et praeposito dictis modis vestibus honoris induitur. (III ipsi, ceremoniaro et praepositi, cum au-15 tea ad Imperatorem addiderunt, sacramentis indutum et torpue et catacollo seu ventrali, per velum argenteae portae, cenati in coedem trichio in multitudine astante, Imperator autem stans in iustulam gerente.) Ab illis ipsis, iam brachio suo indutus, e S. Theodoro educitur honoratus, et praesentatur Domino, cuius pedes et genua iterum osculatur, dictaque gratiarum actione, medio in imposito sibi capite, illisque peractis, rursus ad eum stationem re-10 dit. Tum productur honoratus a praeposito et in capite magister-11 rum collatur, datusque Imperatori notis, et ipse et alius armata eorum praesentibus consulunt; ille vero porro ad aedes S. Sophiae in novo suo ornatu abit, consulibus ceremoniaro et primicerio culenti et silentiaris. Illic pergens dum transit per chalcem, ex-15 cipitur faustis acclamationibus ambarum factionum ibidem, quibus patrii solent excipit; tandem in ipsa magna ecclesia accipit a patriarcha benedictionem, et abit deorsum in domum suam sub factis vestibus et elogis factionum. Sequuntur cum magistri et patrii, quibus libet, et convitio ab eo excepti rursus abeunt. Ex eo tem-

φι από μηδένος καὶ διεδουλοβάνου. Ιστὸν, οὐτὲ μετὰ τῷ
εἰσέλθῃν τὰ βῆλα ἐν τῷ μεγάλῳ φιλίῳ τῆς μαντιρίας
κατηράνη ὅλος ὁ τριτάτος ἀπὸ ἄλλου. Ιστὸν, οὐτὲ ἐν τῷ
Ε. L. L. 330 ὄλο ἐλάσει τὸν ἀναδιδουβάνον καὶ τὸν ἀνέγνωτας πολελίον

εἰς τὸν μετακλίανον ἠλωδῶθαι ἀλλόθαια πῆρσαι πολὺ-5
τιμα. Ιστὸν, οὐτὲ αἱ μαντιρίας καὶ αἱ ἐπιτέταται τῶν ἀ-
μα. 194. b ὁμοίων ἐρήματα τοῦς λῶσις. ἀεπταίας δὲ ἢ ἀνδρα-
κίας οὐκ ἐβλατήσαν. αἱ λοιπαὶ ἀρθετακοὶ καὶ πιαρῶσι ἐ-
ρήματα τὰ ἐκτὸν καρία καὶ τὰ χουαὶ φιλία χλαινία.
αἱ δ' ἐνυῆχοι προσημαδίαται μετὰ τὰ ἐκτὸν σιζάρια καὶ το
σαβάνια καὶ χουαὶ μαντιρία ἐλάτταν τὰ χουαὶ διέλιθα
σπαρβέλιαι. αἱ λοιπαὶ ἐνυῆχοι προσημαδίαται ἐρήματα

ἢ τὰ ἐκτὸν σιζάρια καὶ μαντιρία. αἱ ἠμικάρησι ἐρήματα
τῶς ἐκτὸν σιζάρια ἀρεν χλαινίω. αἱ μαντιρίας, ὡς ἠο-
ρῶσαι τοῦς λῶσις, διόλασαν τὰ ἐκτὸν σιζάρια τοῦς 15
ἢ ἔχουσι ἠμικάρησι εἰνα σιζάρια. αἱ οὐτιῶσι ἐκτὸν
τῶν καριῶν ἐρήματα τὰ χουαὶ παρσινάδια καὶ βῆρα-
σαν τὰ χουαὶ διέλιθα βεργία. αἱ λοιπαὶ οὐτιῶσι αἱ μῶ
ἐχουσι χουαὶ παρσινάδια ἐρήματα ἐκτὸν τῶν καριῶν τὰ
ἐκτὸν χλαινία. αἱ σπαρβουβουλοβάνια ἐρήματα ἐκτὸν το
τῶν καριῶν ἐκτὸν χουαὶ παρσινάδια καὶ τὰ χουαὶ σπα
σπαδία τῶν ἀεπταίων. αἱ λοιπαὶ σπαρβουβουλοβάνια αἱ
ἢ ἔχουσι χουαὶ παρσινάδια ἐρήματα τὰ ἐκτὸν καρία

Dominisque frequentatione nycto et rosarino consuetas etiam; et
post latrocinium velorum in meopona talitum maguorae consuege-
bant id ipsum totum vasis. Tota quoque hominis viciarii et pul-
piti seu pavlorul excelsioris, per quae in meopona modo dictum
tefidinum intratur, constructa erat turpibus Persici magui valois.
Quantum ad habitum processum atinet, magistri quidem et procon-
sulium maxime spectosi gestabant toros, absque tamen scipionibus
aut monopidis; reliqui autem proconsules et patricii camisia sua ge-
stabant et tunicae cum aureis fimbriis, tumuli protospatharii quoque
praeter aristotora sua et sabandia vel linica et aureos torques ges-
tabant quoque aurea genuis obrita spathobordia seu cotlos in scutum
lata complacae penetratos]. Ceteri emicubi protospatharii sua stri-
ctora et torques tantummodo gestabant. Primicerii gestabant stri-
ctora sua absque tunica; et, si qui eorum praepositi non habebant
aristora, induebant illa magistratum, utpote toros gerentium.
Quidam super camisia gestabant aurea parpaudia virgaque aureae
gemmata. Sed si qui formam aurea parpaudia non habebant, illi
super camisia sua gestabant aurea tunicas. Spathoculicubarii ge-
stabant super camisia sua aurea parpaudia et spatha honoratorum
aureo-manubata inductas. Qui autem eorum aurea parpaudia non

καὶ σπαδία. αἱ κορβακυλῆραι πῆρτες, ἐρήματα τὰ ἐκτὸν C
καρία. καὶ αἱ μῶν 15 αἰτῶν ἐρήματα τῶν ἐκτὸν τὰ
χουαὶ φιλία χλαινία τὰ φουδία, ἤγον τῶν παρσινάδια
αἱ δὲ τὰ ἐξεργαστήρια χλαινία καὶ τὰ ἀνεργαστήρια
δουρομάνια καὶ τὰ ὄξια κοπιμάνια. αἱ προσημαδίαται
αἱ ὀργαμάνια ἐρήματα τὰ ἐκτὸν καρία καὶ τὰ φουδι-
α τῶν ἐκτὸν χλαινία, ἤγον τῶν μαντιρίας. αἱ τὰ χου-
σπαρβέλιον προσημαδίαται ἐρήματα τὰ χουαὶ σιζάρια καὶ
χουαὶ μαντιρία. οὗτοι δὲ σιζάρια οὐκ εἴχον, ἐρήματα ἠκα-
τορημάνια καὶ σιζάρια 10.

οὗτοι δὲ σιζάρια οὐκ εἴχον, ἐρήματα ἠκα-
τορημάνια καὶ σιζάρια 10. αἱ τῶν σιζάρων χουαὶ φιλία
καὶ τῶν σιζάρων ἐρήματα τὰ ἐκτὸν καρία καὶ τὰ ἐκτὸν 10
καὶ ἀνεργαστήρια καὶ τὰ ἠκατορημάνια τῶν ἀνεργαστήρων καὶ ἐκτὸν 10
τὰ χλαινία τῶν ἐκτῶν, ἤγον τὰ ἐκτὸν ὄξια τῆς 15
15 ἠκατορημάνια τῶν φουδίων ἤγον εἰδῆν ἀκατόρη, ἤτοι δέξια καὶ
ἀριστερά, εἰσῆσαν τὰ ἠκατορημάνια σιζάρια καὶ τῆς 15
λοπὰ χουαὶ σιζάρια, κρατῶμενα ἐκτὸν τῶν καριῶν, ὃς 20. ἢ 15. 2
λοπὰ χουαὶ σιζάρια, κρατῶμενα ἐκτὸν τῶν καριῶν καὶ ὄξια ἐκτὸν
καὶ σιζάρια. αἱ τῶν ἐκτῶν τῶν παρσινάδιων τὰ ἐκτὸν
καὶ τῶν ἐκτῶν τῶν παρσινάδιων τὰ ἐκτὸν καρία καὶ τὰ ἐκτὸν 15
καὶ τῶν ἐκτῶν τῶν παρσινάδιων τὰ ἐκτὸν καρία καὶ τὰ ἐκτὸν 15
καὶ τῶν ἐκτῶν τῶν παρσινάδιων τὰ ἐκτὸν καρία καὶ τὰ ἐκτὸν 15

habebant, illi gestabant sua camisia et spathas suas. Culicubarii
autem gestabant sua candida, et pars quidem procon-
sulibus factis gestare solent, tunicae aureis fimbriis instructas, illas fun-
datis patriarcharum nuncupae proprias; pars autem totius seu augustae
pictas et similia consuetas et purpurea consuetas seu augustae
reliant sua candida et fundatas fimbrias tunicas magistratum proprias.
Protospatharii chrysochalcium gestabant specie aurea et aureos tor-
ques. Qui autem eorum non habebant specie, gestabant illi aurea
camisia sua et saga purpurea. Aliterque et nodarii associatarum et
reliqui secutiis emissa sua, et praeterea fundatas festas tunicas,
illius nuncupae, quae tabula purpureae habent, gestabant. Prope tho-
momani imperii signa ad dextram et sinistram summa scripta,
reliqua aurea scripta seu vexilla, quae omnia candidati tenebant, et
gestabant aramantia et alia dextra candidati seu vestis candidati,
sua. Reliqua autem vasa, candidioria, falcata, virga stabant
infra praedicta instrumenta, et tenebantur a vicariis primum ab-
boni gestantibus fundata tegumentorum multata. Extra vasa

*Ἐπὶ τοῦ κανονισμοῦ ἔν τῳ συμ-
πέθετος τοῦ βραυδέου ὁ Νυβάνος
καὶ ὄφρα εἰς παραστάσιν ἐπιβή,
Β βίβλου, ὄφρα εἰς ἀναγνώσιν παρατί-
θῃ νεο· δὲ καὶ ἔν τῳ ὁ τόπος ὄφρα
ἀναγνώστας. Κατέτιξε δὲ δικανί-
κων ἔλλου λέτων.

*Ομοκίτος καὶ ὁ τοῦ μεγάλου
βασιλέου τόπος ἀναγνώστας ἔν.

‡ Νυβάνος : Ζολάρος BN | ἄκαμαλός : ἀκαμαλός GK.

Le co-beau-père¹ de l'empereur, Choumnos, était épi tou kaniklieiou et il ne s'est jamais trouvé présent à la cérémonie de la réception², ni n'est venu à la cérémonie du baiser³; c'est pourquoi sa place était inconnue. Il avait un balon en bois lisse.

De même, la place du grand baloutos était inconnue.

(1) Le terme *sympanthetos* déduit la situation l'un par rapport à l'autre de deux personnages dont les rôles ont contracté mariage. Ainsi Choumnos est *sympanthetos* d'Andronik II, car sa fille Irène a épousé le despote Jean fils de cet empereur. Le terme est parfois employé en un sens plus large. Théodore Métochite, dans la fille lettre avait épousé Jean le pathyrenésbaste, neveu d'Andronik II, est aussi dit *sympanthetos* de l'empereur (M.M., II, p. 104). Andronik Cantouzenos *sympanthetos* d'Andronik II (M.M., III, p. 104) est aussi dit ainsi comme *sympanthetos* de son successeur Andronik III (A. Galliois, *Les archives de Saint-Jean-Prodrome sur le mont Méliké*, Paris 1955, p. 83 et 85).

(2) Παζιτζαζος, selon Sophocles, *Greek Lexicon*, citing in référence le *Traité des Offices*, signifierait notaire. Ce serait un équivalent de μαγαζιτζαζος que l'abbé Vogt (*Commentaire*, I, pp. 102-103), à la suite de J. Ebersolt, *Mémoires d'histoire et d'archéologie égyptiennes*, Paris 1917, p. 26, prenant par extension dans le sens d'audience, réception. Au sens propre, il s'agit de la place protocolaire occupée lorsque l'empereur reçoit l'ensemble des dignitaires et archontes : chacun d'eux, selon le *Traité*, se tient debout (cf. p. ex. p. 214, l. 4-6). Ce sens, comme l'a noté Sevčenko, *Paléontique*, p. 157 n. 3, est attesté également chez Zosimos XXII, Bonn, p. 227, l. 3-13, et, Green, p. 283, l. 22-28. Dans le *Traité des Offices*, le mot désigne cette cérémonie de la réception, décrite en détail en un passage (*infra*, pp. 120-124). L'ensemble des dignitaires et archontes, reçus par l'empereur, et même la salle où se tient la cérémonie (*infra*, p. 220, l. 25).

(3) L'usage de l'étrétylos, est décrit en détail dans le *Traité* (cf. pp. 231-232). Les dignitaires baissent successivement le pied droit, la main gauche et la joue droite de l'empereur. On ne peut about traduire aisément, par bois-émin comme l'a fait Sevčenko, *Paléontique*, p. 157, n. 4 en s'appuyant sur deux passages de Zosimos XXII, Bonn p. 227, l. 2-3 et l. 29 et, Green, p. 283, l. 16-19 et l. 21, où évidemment il est précisé que les dignitaires baissent la main de soutien. Il y a sur ce point, divergence entre les usages byzantins et roms.

B'

Ἡπερ τῶν φορεμάτων ἐκείνου τῶν
καὶ ἀξιωματῶν καὶ ὀφραίων.

Τὸ σκιδῶν τοῦ δεσπότη ὄφρα-
κόφραρον, ὁ ἀπὸ αὐτοῦ ἔχει ὄφρα-

S 3-4 Το — ὄφρατα : Liste anépigrapha-
phic en vers, *infra*, p. 333 v. 20^a-20^b.

II

SUR L'UNIFORME DE CHACUN DES
DIGNITÉS ET DE CHACUN DES
OFFICES

Le skidion¹ du despote est
entièrement couvert de perles, sur

Hoc capitulum om. LR || B' : om. BCDHEIKMNP καὶ δ. § Γ κεφάλαιον γ' ed. | Γ σφ. Π σφ. καὶ : om. D | Γ-3 Titulum : om. B | Γ τῶν : om. F | 3-4 Το — ὄφραίων : Το μακαρίον καὶ τῶν κεφαλῆ τῶν δεσπότη τὸ καλόφραρον ed. | ὄφρατα : ὄφρα GK.

(1) Le terme *skidion* désigne un couvre-chef. Étymologiquement, le mot évoque une coiffure devant protéger du soleil. Ainsi certains pensent qu'il s'agit d'un chapeau à bord, p. ex. G. Soteriou, "Ἡ ἑσπερίκη μαζοκά τῶν ἀρχιεπέδων", I, s. IIa), III, 1919, p. 267 et B. Stépanski, "Ἡ τῶν ἀρχιεπισκοπῶν ἐκείνων τῶν ἑσπερίων ἐσθήταις, Οὐλογία XXI (1956), pp. 19-25, et, p. 21. Toutefois, les planches de l'Éthnologie de Gour (p. 156) et de la *Turogostia* de Martin Crusio (Constantinople 1881, in-8°, pp. 265 et 286) à l'appui de son opinion n'indiquent pas que le chapeau de type carolinien représenté soit appelé skidion. Crusius, p. 188, l'identifie avec un kamplion, ce qui ne correspond pas à la représentation décrite, et Gour, p. 186, avec un kamplion. En réalité, il s'agit d'un mot technique qui désigne le couvre-chef de l'empereur comme celui des dignitaires laïcs et ecclésiastiques. Symeon de Thessalonique parlant du costume du lecteur écrit en effet : Ἰστέον μὲν οὖν τὸ ἕλκισμα σκιδῶν καὶ, ἐξ ἁπάντων, ἐκ βραυδέος ὄφρατος, εἰς τοῦτο τῶν ἐπισκόπων : ἔτι καὶ ἀρχιεπισκοπῶν καὶ ἐπίσκοπων καὶ τῶν ἐκείνων καὶ ἐκείνων, καὶ ἐκείνων (P. G. LXX, 306 B), et poursuit à propos des diacres et des prêtres : τοῦτοι οὐ δέουσι τὸ καὶ ἐκείνων ἵσταναι τῶν ἐκείνων ἐσθῆτων ἐπίσκοπων καὶ ἐπί, κεφαλῆς τῶν ἐκείνων, καὶ ἑκατὸν ὄφρατος, ὄφρα καὶ ἐπί τῶν ἐκείνων (id., 306 BC). Mentionner, décrivant les costumes des dignitaires byzantins, et en particulier ceux du grand ois et du ebas, en pleine le terme capit = chapeau (cf. *Crónica de Ramon Montaner*, TERC I notes par E. B., Barcelone 1927-1931, in-8°, t. II, vol. VI, pp. 31 et 41-42).

On notera que le *Traité des Offices* ainsi que la liste de l'appendice à l'Éparchie d'Herméopolis (cf. *infra*, p. 302), textes techniques, utilisent toujours le terme skidion. Par contre, les textes des chroniques ou des listes versifiées (cf. *infra*, pp. 311 et suiv.) ne montrent pas la même rigueur. La liste du noble Mathieu, c'est-à-dire Stathos Blastares, emploie pour désigner le couvre-chef des dignitaires soit ἀσπίδος, soit σκιδῶν, soit σκιδῶνα, soit σκιδῶνα (cf. *infra*, pp. 312-320). Le poème anépigraphé utilise également le mot σκιδῶνα au lieu de σκιδῶν (cf. *infra*, p. 334, l. 34-35). La comparaison des passages en cause avec ceux du *Traité des*

ἢ τῶν φρασίτων· ἀνά χρυσίδα-
δραχὰ σφραγίστα. Τὰ πάλιν ἄλλοι
τοιοῦ ἐπισημαίνουσιν ἐν βιβλίοις.

S 12 τὸν ἄλλοι : Liste anépigraphe
en vers, *ibid.*, p. 333 v., 202-20 v.

1-2 χρυσίδαδραχὰ : χρυσὸν ἀργυρὸν ἐστὶ σφραγίστα· σφραγίστων ἐστ.

le mot χρυσίδα qui est employé au lieu du terme technique χρυσίδιον. Cette équivalence permet de donner sa pleine valeur au passage précité du Grégoire décrivant la coiffure du grand logothète Mouzalon, coiffure rouge et or, dont Pachymère, dans le texte signalé, précise que cette coiffure des grands dignitaires (μεγαρίται) titulaires d'offices supérieurs à celui de grand logothète lui a été accordée en marque d'honneur (ἡ Μεγαλίαν... τιμήναι καὶ τῶ τῶν μεγαρίτων χρυσίδαδραχὰ καλύπτει καὶ παρὰ τὴν τῶν ἀργυρῶν ἀνά χρυσίδα τῶν). Selon Grégoire, ce couvre-chef avait une calotte de forme pyramidale (1-2) ἄνω καὶ πρὸς τῷ παραπέδι τῆς ἐπιφανείας ἤμιστος et un rebord lisse (... τῶν κέντρων καὶ τοῦ ἐπιπέδου ... ἄνω τῶν ὀφθαλμῶν).

Le skiaion paraît donc bien être, en définitive, un chapeau à bord et ne doit pas être identifié avec les bonnets de forme ovoïde représentés sur les fresques et les miniatures comme on l'a fait souvent (p. ex. Eberholz, *Les arts byzantins*, p. 136). Ces représentations sont en réalité celles du skranikon (cf. *ibid.*, p. 145, n. 1).

(1) Le terme ἀγέ est d'une interprétation délicate. Du Jon, Greiser et Gour dans les notes de leurs éditions et Du Cange dans son *Glossarium* (s. v. ἐμάδιον et ἀγέ) ont pensé que le mot désignait le bord ou le bec d'un chapeau. La description de la coiffure de Mouzalon chez Grégoire alléguée par Du Cange, n'implique pas l'équivalence ἀγέ, ἐπιπέδου = ἀγέ. Il me semble plus probable que l'ἀγέ soit un voile — peut-être couvert de laque —, comme le propose M. Guillaud dans sa *Traduction* (p. 219). Ce sens se retrouve dans l'utilisation du terme pour désigner le voile liturgique qui recouvrait le sacre. Enfin, le terme ἀγέ s'applique aussi au fond d'une étoffe (cf. Ph. Koukoulas, Βυζαντινῶν Βίαι, II, p. 31, citant Michel Atliariates), sens qui se rencontre dans le *Traité des Offices* (cf. p. 148, l. 6).

(2) Les χρυσίδαδραχὰ sont vraisemblablement des broderies d'or, le terme étant sans doute un doublet de χρυσίδαδραχὰ qui désigne des broderies d'or aux fils entrelacés (sur celles-ci cf. Angélique Chatzimichali, Τὰ χρυσίδαδραχὰ, pp. 452-453). S'il s'agissait d'un terme différent, on pourrait en s'en tenant à la racine χρυσί, (même, bronche) voir dans les χρυσίδαδραχὰ de fines lamelles d'or enroulées sur l'étoffe. L'inventaire de Sainte-Sophie de 1397 publié in *M.M.*, t. II, pp. 566-570, donne la même forme que le *Traité des Offices* (cf. p. 568).

(3) Les σφραγίστα sont les brevettes faites en fils de métal précieux, d'or le plus souvent (cf. Angélique Chatzimichali, Τὰ χρυσίδαδραχὰ, pp. 457-460). Georges Metropoulos (ed. Helsenberg, t. I, p. 173) confirme, comme l'a bien vu Du Cange (*Glossarium*, s. v.) que σφραγίστα est synonyme de χρυσίδαδραχὰ : καὶ χρυσίδαδραχὰ ἀργυρῶν, écrit-il, en décrivant le costume du sébastokrator, là où le *Traité des Offices* porte ἀνά χρυσίδα σφραγίστα (p. 148, l. 5). L'inventaire du trésor de

καὶ τὰ βασιλικὰ, πάλιν τοῦ κόμιστος
καὶ τῶν γυναικῶν. Τὰ κόμιστων
ἐμάδιον ἄνω, ὡς καὶ καὶ τὸ
βασιλικόν, μετὰ βέζων, ἔστω τῶν
ἐπισημαίνουσιν. Τὰ σφραγίστων
ἀνά χρυσίδα κόμιστων. Τὰ δ' ἄνω-
καὶ κόμιστων κόμιστων.

S 17 καὶ - ἐπισημαίνουσα : Liste anépi-
graphée en vers, *ibid.*, p. 333 v.
203-20 v.

1 κόμιστων : κόμιστων ἐστὶ γυναικῶν ΜΝΡ ed.; 2 βέζων : τῶν βέζων EF ; 3 σφραγίστων : σφραγίστων EF ; 4 κόμιστων : κόμιστων G.

Chatzimichali, στίχια ἀδελφῆ τοῦ III de méta) (Τὰ χρυσίδαδραχὰ, pp. 457-459) ; opinion différente (fils de lin entourés d'un boyau doré) de W. Heyd, *Histoire de Commerce du Levant au Moyen Age*, éd. 1re par Farcy-Baynaud, 2e vol. in-8°, t. II, pp. 677-678.

(1) C'est du moins le sens donné à cette dénomination (ed. Bonn, p. 222).

(2) Sur la signification de βέζων cf. Greiser (ed. Bonn, p. 223) et Du Cange, *Glossarium* s. v. Grusius, *Termyologia*, p. 188, traduit par tunique. Il s'agit certainement d'un vêtement d'intérieur du genre robe ou tunique. J'ai retenu ce dernier terme.

(3) Sur les βέζαι, cf. Ph. Koukoulas, Βυζαντινῶν Βίαι, t. II, p. 45 et surtout Angélique Chatzimichali, Τὰ χρυσίδαδραχὰ, pp. 491-498. Il s'agit de certaines variétés de points — analogues à nos points de cordonnnet droit ou oblique et au point d'Alger — utilisées pour diverses parties des représentations figurées exécutées en broderies sur les étoffes de prix, dont l'épigraphos de Thessalonique est un exemple. Selon l'inventaire du trésor de Sainte-Sophie (*M.M.*, t. II, p. 566), ces broderies pouvaient être exécutées en perles.

(4) Les commentateurs anciens s'accordent pour voir (ed. Bonn, p. 224, Du Cange, *Glossarium*, s. v.) dans le λωρίων un manteau. Faute de renseignements, il n'est pas possible de préciser davantage. Le terme n'est sans doute pas sans rapport avec l'italien labarro.

(5) Sur les χρυσίδαδραχὰ, cf. les notes de Gour et Greiser, ed. Bonn pp. 224-225. Du Cange, *Glossarium*, s. v. et G. Sôlirion, *Η Εξορτισμὸς τοῦ χρυσίδαδραχὰ*, p. 5. Hab., III, 1919, p. 360 n. 4 ; il s'agit d'ornements tissés ou brodés portant les extrémités d'un vêtement, d'une manière plus ou moins riche (certains sont brodés au fil d'or, *ibid.*, p. 162, l. 12, p. 206, l. 16), auxquels le terme génou proposé déjà par M. Guillaud paraît convenir (*Traduction*, p. 219) ;

δέματα αὐτοῦ διδολέα, χρώματος ὀξέος καὶ λευκοῦ, ἔχοντα ἀετούς μαργαριτερέθους ἐκ πλαγίων τε καὶ ἐπὶ τῶν τασσῶν, ἥτοι ἐπάνω ἡτῶν τῶν ὑποδημάτων μουζακίων.

5 Τὰ σίδηρα τῶν περιστερηλιῶν αὐτοῦ ὅλα καὶ τὰ βασιλικά, τὰ δὲ περιστερηλιῶρα διδολέα. Ἡ σέλλα τοῦ ἀλόγου αὐτοῦ διδολέα Β 14] ὁσάντως, μετὰ ἀετῶν μαργαριτερέθων ἐμπροσθεν τε καὶ ὀπισθεν καὶ εἰς τὰ τέσσαρα μέρη τῶν ἰδρομαχίων· ἔχουσα καὶ μαργαρίτων ἐμπροσθεν καὶ ὀπισθεν, ὡς

S 1-14 αὐτοῦ — ὡς : Liste anépigraphé en vers, *infra*, p. 333, v. 20^g.

4 καὶ : om. C || 5 τῶν : om. VBFGRHK ed. || μουζακίων : τῶν μουζακίων ed. || 6 περιστερηλιῶν : ἐκπερηλιῶν in marg. corr. περιστερηλιῶν P || 8 περιστερηλιῶρα : λωρία NP περιστερηλιῶρα ed. || 12-14 καὶ — ὡς καὶ : om. NP || 14 καὶ : τε καὶ GHKNMP.

(1) L'épithète δέξυς désignait aux IXe-Xe siècles une des nuances de la couleur pourpre. Les Byzantins avaient en la matière une palette très variée. Trois termes : ἀλθινά, πορφυρά et δέξυς reviennent dans le *Libre des Cérémonies* de Constantin VII Porphyrogénète et dans le *Libre du Préfet* (éd. par J. Nicole, *Le Libre du Préfet ou l'Edit de l'empereur Léon le Sage sur les corporations de Constantinople*, Genève 1893, in-4e, trad. fr^e par le même, Genève 1894, et russe par M. Ja. Sjuzjumov, Kniga Eparcha, Sverdlovsk 1949, avec notes). Ἀλθινά : *Libre des Cérémonies*, ed. Vogt, I, p. 73, l. 30; 92, l. 9; 101, l. 13; 155, l. 19, 30, 32; *Libre du Préfet*, ed. Nicole, p. 36, l. 15; — πορφυρά : *Libre des Cérémonies*, ed. Vogt, p. 107, l. 5; 176, l. 16; 177, l. 7, 20, 24, 29, 31; *Libre du Préfet*, ed. Nicole, p. 27, l. 5; — δέξυς : *Libre des Cérémonies*, ed. Vogt, I, p. 132, l. 23; 177, l. 14; *Libre du Préfet*, ed. Nicole, p. 27, l. 4, l. 17. Vogt traduit ἀλθινά par pourpre, Nicole par pourpre véritable et Sjuzjumov (p. 71) par non mélangé. Selon Ph. Koukoulés, Βυζαντινὸν Βίος VI, p. 281, n. 1, et pp. 541-542, c'est l'équivalent de κόκκινον : rouge. Πορφυρά est traduit par pourpre chez les uns et les autres. Quant à δέξυς, Vogt le rend par pourpre foncée, Nicole par rouge et Sjuzjumov (p. 56) par violet. Selon le témoignage de Martin Crusius, *Turogracia*, p. 188, δέξυς correspondait au XVIe siècle à la couleur violette. C'est ce sens que retient également Du Cange (*Glossarium*, s. v.).

(2) Le mot formé d'une manière analogue à *συρραφέθους* doit désigner des ornements en broderies de perles par opposition aux perles de plus grosse taille, cousues ou montées sur les

καὶ ἡ βασιλική. Ὁὐ μὴν καὶ μετὰ μαργάρων τὸ κορυφίον διδολέον. Αἱ δὲ σκέλαι ὅσαι καὶ αἱ βασιλικαί. Ἐπὶ τοῦ μετώπου τῆς κεφαλῆς τοῦ χάλινου, διδολέας καὶ αὐτῆς ὀδύτης, ἀπὸ ὀφθαλμοῦνα μετὰ φονικίων, ὅλα καὶ ἐπὶ τοῦ βασιλικίου, οὐ μὴν δὲ καὶ κόμπασα. Τὸ δὲ τῆς σέλλας ἐτα- νιστέπιν ἀσπρος κάμπρος μετὰ ἀετῶν κοκκίων μικρῶν. Ὡσαύτως καὶ ἡ τένα αὐτοῦ ἀσπρη, ἀετό- πουλα γέμουσα κόκκινα. Πεζεῖται δὲ ὁ δεσπότης ἐν φῶ ἀν τόπω

10 προστάξοι, τοῦτον ὁ βασιλεύς. Ἐπὶ κεφαλῆς ἔτι νέος μὲν ὂν ὁ δεσπότης φορεῖ ἐν τῷ παλατίῳ οὐδέν, ἀλλ' ἐν οὐτως ἀνεκτής. Ὅταν δὲ καθάλαμει, φορεῖ ὅλον προε- πομέν σκιάδιον. Εἰς ἐρήθου δὲ χρόνον καταντήσας φορεῖ καὶ ἐν τῷ παλατίῳ τὸ δηλωθὲν σκιάδιον. Κατὰ δὲ τὰς ἐορτάς σκαρ- νικον χρυσοχοικόν, λιθάρια καὶ

15 20

S 1-12 καὶ — καὶ : Liste anépigraphé en vers, *infra*, p. 333, v. 20^g.

1-24 καὶ ἡ βασιλική — καὶ : om. D || 2 κορυφίον NP κορυφίον ed. || 6 ὀδύτης om. ed. || ἀπὸ ὀφθαλμοῦνα : ἀπὸ ὀφθαλμοῦνα AGHK || 7 φονικία : ποῦρα ed. || ὅλα : ὅλα || 9 κόμπασα : κόμπασα AGHK ed. κόμπασα M ἐπὶ κόμπασα NP || 10 ἀσπρος κάμπρος : λευκὸς κάμπρος ἦος πέδιλον ed. ἀσπρον ἔχει τὸ κάμπρον NP || 12 ἀσπρη : λευκή NP ed. || 13 κόκκινα : ἐρυθρά ed. || 16 μὲν : om. GHK || ὂν : post δεσπότης in E om. F || 18 ἀλλ' ἔτι : ἀλλ' ἔστιν NP || 19-20 φορεῖ — σκιάδιον : φορεῖ τὸ σκιάδιον ὅπου προέπιμεν NP || 24-1 p. s. λιθάρια καὶ μαργαριτερία : λίθους καὶ μαργάρους NP.

(1) Le terme ἀνεκτής s'applique normalement, dans le *Traité*, à des personnages de grande famille, apparentés à l'empereur, en tout cas appelés à occuper un rang élevé, mais qui, étant

- ρα δέδοικε φραγὴν ἀνόθεν, ταπεινά-
ρα καὶ κέλεις, οἷα καὶ οἱ
δεσπόται. Τὰ ὑποδήματα ἀνόθεν
φέραντα, ἔργονα ἀνόθεν σφρα-
γίσματα ἐπὶ ἀκρα κόκκινα, ἐπ' ὧν
ἐφάρτα πέπλον τῶν τοῦ δεσπότου.
Ὁμοίως ἤ τε σέλλα καὶ τὸ
κομπιτόφιον φέραντα· αἱ σέλλαι
ἐλάλα ἐπανοσσεύειον ἡφάντα καὶ
γινόμεν, ἢ πέπλον ἀνόθεν σφραγί-
σμον. ἢ πέπλον ἀνόθεν σφραγί-
σμον χαρτίονα κατὰ ἐργον
φέραντα. ἢ πέπλον δὲ καὶ ὄρθον·
ἐν τῇ τοῦ ποταμοῦ ἀπᾶς ἐπὶ τὸ
ταπεινόφιον· ἄγρον δὲ τοῦτο δὲ
τὸ τοῦ πέπλου ταπεινῆκα. Τοῦ
ποταμοῦ δ' ἐν ἄλλο τόπῳ ἐφάρ-
τα σφραγίσματα κατ' ἀνάλογον
20 κάκκιον τοῦ πέπλου τοῦ ταπει-
νόφου.

Τὸ τοῦ κατὰστος σκιάδον
σφραγίστον, χρυσοκόκκινον, οἷον
F 3-4 Τὰ — σφραγίστον : Akro-
polite § 82, ed. Heis. I, p. 173,
l. 12-14. Pachymère *De Mich.*
Pal. II, 13, l. p. 108, l. 9-12.
Nic. Grégoras IV, I, p. 79, l. 21-
22.
S 22-23 Τὰ — οἷον : Liste anépi-
graphie en vers, *infra*, p. 333 vv.
22-23-24*

F 3-4 δέδοικε — οἷον : om. D | 1 δέδοικε φραγὴν ἀνόθεν : δέδοικε ἀνόθεν φραγὴν C δέδοικεν ἀνόθεν φραγὴν NP ed. | 1-4 δέδοικε — κέλεις : om. E | 2 κέλεις : κελίεις M | 5 ἐπ' : ἐπ' F | 7-9 Ὁμοίως — δεσπόται : om. K | 8 κομπιτόφιον : κομπιτόφιον FNP κομπιτόφιον ed. | 8-11 αἱ σέλλαι — ταπεινόφιον : om. F | 12-14 ἢ ἐπὶ — κέλεις : om. F | 12 δεσπῆν : δεσπῆν ed. | 13 ἐφάρτα : ἐφάρτα MNP | 17 τῶν : ἡστ. M | 20 τῶν : om. ed. | post. l. 21 subdit. *hast.* NP κατὰ τὸν ἐπιπέπλον τῶν

- τὸ τοῦ σεβαστοκράτορος. Ὁ ἀπὸ
καὶ τὰ πάντα οἷα τὰ αὐτοῦ. Καὶ τὸ
βύθιον ὀσάντος οἷον τὸ ἐκάνου.
10 Τὸ δὲ ταπεινόφιον καὶ τοῦτο
ἴδιον ἔφάρτα. Ὁμοίως καὶ ἡ
σέλλα τὰ τε τοῦ κομπιτόφιου καὶ
τοῦ ἐπανοσσεύειου καὶ ἡ πέπλον
ἀνόθεν οἷα καὶ ἡ τοῦ ταπεινόφου
15 ἄγρον, κατὰ χρυσοκόκκινον
φέραντα. ἢ πέπλον δὲ καὶ ὄρθον
ἐπὶ τῇ τοῦ ποταμοῦ ἀπᾶς
ἐλάλα ἐπὶ τὸν ποταμόν· ἄγρον
κατὰστος.

Τὸν πέπλον διαπέπλον ἐφάρτασθον
τοῦ βασιλέως καλλίστην ὄρθον
ἀπᾶς, ἢ δεσποτῶν μου ἢ, καὶ ἢ ἡ
βασιλέως σου ἢ τῶν δὲ σεβασ-
τοκράτων

S 1-11 τὸ — δεσπῶν : Liste anépi-
graphie en vers, *infra*, p. 333 vv.
22-23-24*

1-14 ἐπὶ τῶν : om. D | 7 τὰ τε : παρὶ τὸ EF | κομπιτόφιον : κομπιτόφιον FNP κομπιτόφιον ed. | 9 οἷα : οἷα om. ed. | 10 χρυσοκόκκινον : χρυσοκόκκινον B ed. xxv. — K | 11 δὲ : δὲ ed.

(1) Bien qu'il s'agisse d'un document occidental qui n'a pu inspirer l'auteur du *Traité des Offices*, il convient de signaler ici le passage du chroniqueur catalan Muntaner sur le costume du César : « E tantost, com açò hue fet, l'emperador davant tuit, fets-se assere de prop frare Roger, e donch li va vers, e el capell, e la anyera e el segell de l'empert, e el vestit de les robes qui l'unyen a l'ordi, e ten lo cour de l'empert... e l'emperador porta capell vermell e totes ses robes vermaciles, e el cesar porta capell blau e totes ses robes blaves, ab fies d'or estrel.» (*Crònica de Ramon Muntaner*, 2e vol. TRLI notes per E. B., Barcelon 1927-1951, t. II, vol. VI, pp. 41-42.)

(2) Le terme *δεσποτῶν* est soit un terme technique désignant le titre unique de despote, soit une appellation de déférence ayant le sens de maître ou seigneur, qui, indépendamment de son usage liturgique, est employée, comme dans ce passage, pour de très hautes dignités, les patriarches et les évêques. Dans cette deuxième acception, *δεσποτῶν* a pratiquement le même sens qu'*αὐτοκράτορες* et même que *αὐτορ.* Pour rendre ces trois termes, j'ai eu recours à la convention

ἐν βούλοιο κτὶ τῶν σκιάνων.
 Τὸ δὲ δικανικὸν αὐτοῦ ἔχει μὲν
 κάμτους χρυσούς ἐργαστοὺς, καὶ
 κοδωνίους ἀνώτους χρυσούς, κα-
 5 κλασμένους δὲ διὰ σφραγιστικίου
 ἀργυροῦ ὡς τοὺς τοῦ δικανικίου
 τοῦ μεγάλου δομαστικού.
 10 Τὸ τοῦ πρωτοστράτου σκιά-
 διον τὸ τε σκαπάνιον καὶ τὸ
 καδόδιον αὐτοῦ ὅμοια τοῖς τοῦ
 μεγάλου δωματός. Τοῦ δὲ δικανικίου
 15 αὐτοῦ οἱ κόμτοι, ὁ μὲν ἐπάνω
 χρυσός, οἱ ἐκείτω ἀργυροὶ· οἱ
 κοδωνοὶ δὲ χρυσοί.

Τὰ τοῦ μεγάλου λογοθέτου φορέ-
 ματα, ἦτοι τὸ τε σκιάνιον, τὸ καδό-
 20 διον καὶ τὸ σκαπάνιον, οἷα τὰ
 τοῦ πρωτοστράτου· οὐδὲν δὲ
 φέρει δικανικόν.

Καὶ τὰ τοῦ μεγάλου στρατο-
 πέδηγρου, ἦτοι τὸ σκιάνιον, τὸ
 καδόδιον καὶ τὸ σκαπάνιον, οἷα
 25 τὰ τοῦ πρωτοστράτου καὶ τοῦ
 μεγάλου λογοθέτου. Τοῦ μόνου
 δικανικίου αὐτοῦ οἱ κοδωνοὶ πέν-
 τες ἀργυροὶ ὅμοιοι τοῦ πρώτου, οἱ
 δὲ κόμτοι, χρυσοὶ ἕξαστοι.

1-27 δὲ — βραχέστατον οὐκ ἔστι βραχέστατος· ἐπισημασθεὶς Ἡ· ὁ ὡς τοῦ· ὡς, ἐκ τῶν 10 τοῦ, οὐκ, ἐπὶ, ἰ
 12 οἱ· οἱ δὲ οἱ, ἰ, 17 11, οὐ· ἦτοι· οἱ δ' ἐκείτω ἀργυροὶ ὅμοιοι τοῦ πρώτου, οἱ δὲ κόμτοι, χρυσοὶ
 ἐργαστοὶ ἢ οἱ δ' ἀργυροὶ ἀργυροὶ ὅμοιοι τοῦ πρώτου· ἰ 13 ἐκείτω· ἀργυροὶ· Ν 16 τοῦ, οὐκ, ἰ 17 τοῦ καὶ
 18 ἰ 17 ἦτοι· ἕξαστοι ἐργαστοὶ· οὐκ, ἐπὶ 16 πρῶτος· ἐργαστοὶ, ἰ

(1) Sur le sens du mot βλάτιον, cf. l'étude de B. Guillard, Quelques termes du livre des
 cerémonies, in Rev. Ét. grecques 82 (1919), pp. 333-338; cf. aussi D. Zakynthinos, Le chrysobolus
 d'Alexis III Comnène, Paris, 1932, pp. 67-68.

(2) Cette indication permet de poser qu'ἐπισημασθεὶς et κλάσμενος sont pratiquement
 synonymes, cf. supra, p. 151, l. 17-25.

Τὸ τοῦ μεγάλου πρωτοστράτου
 σκιάνιον ἐργαστοῦ, τὸ καδόδι-
 5 ον οἷα τὰ τῶν πρῶτου. Τὰ τοῦ
 σκαπάνιον αὐτοῦ βλάτιον φραγισ-
 τικόν ἐστὶν ἐκ χρύσου, ἐργαστοῦ· ὡς τε οὐκ
 τὸ ριπίον ἐπὶ μέσον λευκοῦ καὶ
 μέλανος, οἷον καὶ τὸ τοῦ μόνου
 κλασμένου καὶ λευκοῦ. Ἐξαι δὲ καὶ
 10 τὸ τοῦ σκαπάνιον τῶν βασιλέων
 εἰκονικῶς, ἐπισημασθέν μὲν ἱερά-
 μενον ὑπὸ δόλου λογοθέτου διαγε-
 λήστου, ἐπισημασθέν δὲ καθήμενον ἐπὶ
 θρόνου. Τὸ δικανικόν αὐτοῦ ἕξιον
 15 καχρυσωμένον, οἷον τὸ τοῦ βρα-
 χέστατου.

Καὶ τὰ τοῦ μεγάλου κωνοστά-
 20 λου πάντα ὡς τὰ τοῦ μεγάλου
 πρωτοστράτου. Οὐδὲν δὲ φέρει
 δικανικόν.

Τὰ τοῦ πρωτοστράτου φορέμα-
 τα οἷα τὰ τοῦ μεγάλου κωνοστά-
 25 λου. Τὸ δὲ σκαπάνιον αὐτοῦ χρυσο-
 βλάτιον· πλὴν τὸ σκίμα, ἰ οἷον.
 Τοῦ σκαπάνιον δὲ οἷον τὸ
 τοῦ μεγάλου πρωτοστράτου· καὶ
 αὐτὸ δικανικόν.

Τὰ τοῦ περὶ ἄνω πάντων οἷα τὰ
 τοῦ μεγάλου πρωτοστράτου, ἕξαστοι
 30 δὲ δικανικόν.

1-29 Τὸ — δικανικόν· οὐκ, ἰ 3 οἷα· οἷον ΒΗΗΚΜΝΡ ἐπὶ 4-7 ἀνώ — μέλανος· οὐκ, ἰ 6 ἰ
 4-5 ἐπισημασθεὶς· φραγιστικῶν ΗΚ 10-11 ἐπισημασθέν μὲν ἱεράμενον· ἐπισημασθέν τε ἱεράμενον
 μὲν ΗΚ 16 ἐργαστοὶ οὐκ, οὐκ, μέγιστος ἱεράρ. Δ 16-17 κωνοστάτου· κωνοστάτου, ἐπὶ 21-22
 κωνοστάτου· κωνοστάτου ἐπὶ 23 οἷον· οἷα τὸ ΑΒΓΕΖΗΝΡ 9675 ΓΗΚΜ, 76970 corr. Γουλιερ
 quem seq. edd. post 1 29 δὲ· οὐκ, ΜΝΡ.

(1) Cf. supra, p. 152, n. 1.
 (2) Au lieu d'être en or comme pour les prétendants dignitaires ? Mais le sens n'est pas clair.

σημόνων νέων ἀπὸ τῶν ἀσπασίων
πε ἀσπασίων ἀσπασίας κατέχευε
χρῆσις, ὡστε τῶν βασιλέων ἐξουσίας
παρῆν. Τὸ δὲ γε παρακρίσιον ἔστι

5 τῆς κρατικῆς λατρίαν ἐκείνη τῆς
κρατικῆς τίθεται, καὶ ἕρπον παρὰ
γῶν ἀδελφῶν τῶν τῶν ἀσπασίων,
ὅ, δὲ τῶν μεγάλων δημοσίων, ὅπως
δὲ τῶν βασιλέων. Καὶ ἄλλα τῶν τῶν

10 παρακρίτων βασιλέων ἐν τῶν ἀσπασίων
τίθεται βούλησι τῶν πολιτῶνων. Καὶ
ὁ παράκρῆσις ἀσπασία τῶν τῶν ἀσπασίων
χρῆσις, ὡστε ἀσπασίων, κρατικῶν
καὶ ἀσπασίων, ἐπὶ παρακρίτων,

15 ὡς εἴρηται, τῶν βασιλέων. Ἐπει
τῶν τῶν βασιλέων καθήκοντα, τῶν
δὲ μεγάλων δημοσίων, τῶν δημοσίων
ἐκείνη καὶ τῶν ἐπὶ τῆς κρατικῆς
ἀσπασίων τῶν κρατικῶν, λαμβάνουσι

20 ταύτην ἐν τῶν δημοκρατικῶν δημοσίων
κονσπασίων, λέγει ὁ βασιλέων τῶν
μεγάλων δημοσίων, μεγάλην φωνὴν
σ εἰς πάλαι. Ἐπει, μέγα δημοσίων
σ τῶν π. Ἐπειτικῆ φωνῆ, πρὸς αὐτῶν

25 α ἐπιπέθε η, καὶ παρακρίτων ἀσπασίων
χρῆσις, πᾶσι τῶν μεγάλων δημοσίων
τίθεται.

Ἐπει καὶ ἀπὸ τῆς τῶν Ἀσπασίων
30 βασιλείας κατέχεται τὴ φράσημα μέγα

4. 4 : om. B | 5-6 ἄδελφον — εἴθρη : om. D | 7 τῆς κρατικῆς πᾶσι — εἴθρη πᾶσι. BCEFGHKMNP ed. |
8 ὅ, δὲ — δημοσίων : om. NP | 9 post τῶν ἀσπασίων, ὅπως δὲ τῶν τῶν : om. ed. |
10 βασιλέων : ἀσπασίων NP ed. | post τῶν ἀσπασίων πᾶσι. βασιλέων EF | 11-13 παρακρίτων : ἀσπασίων NP
ἀσπασίων : ἀσπασίων EF ἀσπασίων NP | 13 παρακρίτων : ἀσπασίων D | 16 μέγα : om. EF | ἀπὸ τῶν
αὐτῶν καὶ F | 17 δὲ : om. F | post δὲ αὐτῶν γε BCEFGHKMNP | 19 πᾶσι ἀσπασίων script. ἀπὸ et del. B |
20-21 ἀπὸ δημοσίων add. εἰς et del. B | 22 μεγάλη : om. E | post μεγάλη add. τῶν ed. | 24 ἀπὸ
πᾶσι script. ὅ et del. B | 25 in marg. add. εἴθρη τῶν φράσημα τῶν βασιλέων καὶ τῶν

καὶ τῶν τῶν βασιλέων, γαλακτῆρα
λαγύρων, ὅπως καὶ φράσι ὁ βασι-
λέων ἐκείνη, ὅς φράσημα τῶν
μεγάλων ἀσπασίων μέγα καὶ ἀσπασίων

5 γάλων ὁ δὲ φράση καὶ τῶν
ἀσπασίων ἐκείνη φράση ἐπὶ
ἀσπασίων φράσι, πᾶσι ἐκείνων,
τῶν μεγάλων ἀσπασίων φράσι
πρὸς τῶν ἄσπασίων. Καὶ ὁ μέγας

10 ὁ βασιλέων φράσι, | καθήκοντα γα-
λακτῆρα, ὡς εἴρηται, τῶν τῶν
ἀσπασίων λακτῆρα. Ὅπως δὲ,
ἀσπασίων ἐπὶ. Καὶ οἱ μέγας ἐκείνη
ἀσπασίων φράσι, τῶν μεγάλων δὲ

15 δημοσίων καὶ αὐτῶν τῶν
φράσιων ἐκείνων φράσι, τῶν
ἐκείνων, τῶν τῶν τῶν τῶν τῶν
λακτῆρα μεγάλων ἐπὶ ἀσπασίων
φράσι, τῶν τῶν φράσιων φράσι καὶ

20 φράσι, ὡς εἴρηται, φράσι καὶ
ἀσπασίων, ὡς εἴρηται, φράσι καὶ
ἀσπασίων.

Καὶ τῶν τῶν τῶν τῶν τῶν τῶν
φράσιων τῶν μεγάλων δημοσίων
φράσι, ὡς εἴρηται, φράσι, τῶν τῶν
ἐκείνων φράσι, τῶν τῶν φράσι καὶ
ἀσπασίων.

Ἐπει δὲ ὁ βασιλέων πᾶσι
τῶν τῶν φράσι, τῶν τῶν φράσι,
πᾶσι ἀσπασίων ἀσπασίων
καὶ ἀσπασίων τῶν τῶν ἀσπασίων
καὶ τῶν ἀσπασίων φράσι, ὡς εἴρηται

8 ἀσπασίων : ἀσπασίων EF | 11 δὲ : καὶ D om. HNP ante ἀσπασίων, post. ed. | 15 ἀσπασίων :
αὐτῶν ed. τῶν τῶν NP | 17 ἐπὶ ἀσπασίων φράσι : om. NP | 19-20 ἀσπασίων : ἀσπασίων
ἀσπασίων EF | 20 καὶ : om. ed. | 21 post ἀσπασίων add. καὶ καὶ ἀσπασίων φράσι D | 22-23
καὶ — ἀσπασίων : om. D | 24 φ : δὲ HK ed. | 25 φράσι : φράσι BCEFGHKMNP | 27 καὶ :
φ D | 28 : om. D | 29 φράσι : φράσι ed. | 31 φράσι : φράσι BCEFGHKMNP ed.

riens et s'est maintenu en usage
jusqu'aux empereurs actuels ; on
l'appelle granatza ; l'empereur le
porte sans ceinture ; ses manches
pendent et descendent jusqu'à la
cheville ; ce costume, chaque digni-
taire a le droit de le porter, mais
avec ceinture, les manches étant
par derrière fixées à la ceinture. Ce
vêtement, porté par l'empereur, est
appelé, comme il a été dit, granat-
za, par les archontes, lapatzas.

Pour quelle raison ? cela est obscur.
Les autres dignitaires le portent
ainsi, mais pour le grand domes-
tique, qui le porte avec ceinture
comme les autres, le lapatzas a une
des manches fixée à la ceinture,
l'autre pend en marque d'honneur,
puisque c'est le propre de l'empe-
reur, comme il a été dit, d'avoir les
deux manches pendantes.

Ceci est le service du grand
domestique dans le palais, comme
nous avons dit, celui à l'extérieur
sera exposé un peu plus loin.

Puisque l'empereur prend ses
repas cinq fois par an dans le
triklinos en présence de tous les
archontes revêtus de leur skarni-
nikon et de leur kabbadion, c'est

de l'empereur, parmi ceux qui sont
sans ceinture, accouté et maintient
l'escaleau] à deux mains, afin
que l'empereur pose le pied soli-
dement. L'épi les trapèzes prenant
la coupe la pose sur la table, élève
le pain dit panagia et le donne au
domestique [de la table], celui-ci
au grand domestique, et celui-ci à
l'empereur. A l'instant où l'empe-
reur porte le pain dit panagia à la
bouche, tous orient les souhaits de
longue vie. Le pincerne aussitôt
apporte le plateau portant la
coupe à vin, tenant également une
serviette, puisque, comme on l'a
dit, on a auparavant enlevé la
nappe. Ensuite, l'empereur s'as-
siéd, le grand domestique, le
domestique [de la table] et l'épi les
trapèzes enlèvent la table, les
domestiques du domestikion l'em-
portent. Après cela, ils se proster-
nent et l'empereur dit à haute voix
au grand domestique : « nom-
breuses années, grand domestique ». Ensuite, il lui dit : « retirez-vous »,
et tous sortent aussitôt avec le
grand domestique.

Ajoutons qu'un des vêtements
provient de la royauté des Assy-

4. 4 : om. B | 5-6 ἄδελφον — εἴθρη : om. D | 7 τῆς κρατικῆς πᾶσι — εἴθρη πᾶσι. BCEFGHKMNP ed. |
8 ὅ, δὲ — δημοσίων : om. NP | 9 post τῶν ἀσπασίων, ὅπως δὲ τῶν τῶν : om. ed. |
10 βασιλέων : ἀσπασίων NP ed. | post τῶν ἀσπασίων πᾶσι. βασιλέων EF | 11-13 παρακρίτων : ἀσπασίων NP
ἀσπασίων : ἀσπασίων EF ἀσπασίων NP | 13 παρακρίτων : ἀσπασίων D | 16 μέγα : om. EF | ἀπὸ τῶν
αὐτῶν καὶ F | 17 δὲ : om. F | post δὲ αὐτῶν γε BCEFGHKMNP | 19 πᾶσι ἀσπασίων script. ἀπὸ et del. B |
20-21 ἀπὸ δημοσίων add. εἰς et del. B | 22 μεγάλη : om. E | post μεγάλη add. τῶν ed. | 24 ἀπὸ
πᾶσι script. ὅ et del. B | 25 in marg. add. εἴθρη τῶν φράσημα τῶν βασιλέων καὶ τῶν

Πηγές

Pseudo-Kodinos, Traite des offices, ed. J. Verpeaux, Paris, 1976

Reiske J.J., *Constantini Porphyrogeniti imperatoris de cerimoniis aulae Byzantinae libri duo*, vol.1, Bonn: Weber 1929

Βιβλιογραφία

Beck H.-G., *Βυζαντινή Χιλιετία*, Αθήνα 2000

Campbell S.D., Sevckenko N.P., «Torque», *Oxford Dictionary of Byzantium* 3, Oxford 1991, p. 2098

Haldon J., *Βυζάντιο. Μια Ιστορία*, Αθήνα 2007

Kazhdan A.P., Epstein A.W., *Αλλαγές στον Βυζαντινό πολιτισμό, κατά τον 11^ο και 12^ο αιώνα*, Αθήνα 1997

Kazhdan A., «Kodinos», *The Oxford Dictionary of Byzantium*, 2, Oxford 1991, p. 135

Kazhdan Al., «Sagion», *Oxford Dictionary of Byzantium* 3, Oxford 1991, p. 1827-1828

Kazhdan Al., Sevckenko N.P., «Chlamys», *Oxford Dictionary of Byzantium* 1, Oxford 1991, p. 424

Kazhdan AL., «Skaraniko», *The Oxford Dictionary of Byzantium* 3, Oxford 1991, p. 1908

Lexikon zur Byzantinischen Gräzität, besonders des 9-12, Jahrhunderts Erstellt von Erich Trapp, Wien 1994

McCormick, «De cerimoniis», *The Oxford Dictionary of Byzantium* 1, Oxford 1991, p. 595-597

Mouriki D., «Palaeologan Mystra and the West», *Βυζάντιο και Ευρώπη, Α΄ Διεθνής Βυζαντινολογική Συνάντηση. Δελφοί, 20-24 Ιουλίου 1985*, Αθήνα 1987, σ. 209-246

Muthesius A., «Textiles and Dress in Byzantium», *Material Culture and Well-Being in Byzantium (400- 1455), Cambridge, 8- 10 September 2001*, ed. Grünbare M., Kislinger E., Muthesius A., Stathakopoulos D., p. 159-168

Ostrogorsky G., «Observations on the Aristocracy in Byzantium», *Dumbarton Oaks Paper* 25 (1971), p. 1-32

Parani M., «Cultural Identity and Dress: The Case of Late Byzantine Ceremonial Costume», *Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik* 57(2007), p. 95-134

Parani M., *Reconstructing the Reality of Images. Byzantine Material Culture and Religious Iconography (11th- 15th Centuries)*, Boston 2003

Piltz El., «Middle Byzantine Court Costume», *Byzantine Court Culture from 820 to 1204*, ed. Maguire H., Washington 1997, p. 39-51

Sevcenko N.P., «Divetesion», *Oxford Dictionary of Byzantium* 1, Oxford 1991, p. 639

Sevcenko N.P., «Epigonation», *Oxford Dictionary of Byzantium* 1, Oxford 1991, p. 711

Sevcenko N.P., «Kabbadion», *The Oxford Dictionary of Byzantium* 2, Oxford 1991, p. 1088

Sevcenko N.P., «Loros», *Oxford Dictionary of Byzantium* 2, Oxford 1991, p. 1251-1252

Sevcenko N.P., «Skaramangion», *Oxford Dictionary of Byzantium* 3, Oxford 1991, p. 1908

Sevcenko N.P., «Sticharion», *Oxford Dictionary of Byzantium* 3, Oxford 1991, p. 1956

Sevcenko N.P., «Skiadio», *The Oxford Dictionary of Byzantium* 3, Oxford 1991, p. 1910

Sevcenko N.P., «Tablion», *Oxford Dictionary of Byzantium* 3, Oxford 1991, p. 2004

The Vespasiano Memoirs Lives of Illustrious Men of the XVth Century, trans. George W., Warti E., intr. Gilmore M.P., Toronto 1997

Καλαμαρά Π., «Ένδυμα: η ταυτότητα της Βυζαντινής κοινωνίας. Το παράδειγμα του γλυπτού 279 του Αρχαιολογικού Μουσείου της Κωνσταντινούπολης», *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας*, Δ' Τόμ. ΙΗ' (1995), σ. 33-37

Καλαμαρά Π., «Η αμφίεση των κατοίκων του Μυστρά», *Η πολιτεία του Μυστρά, [έκθεση] Μυστράς, Αύγουστος 2001- Ιανουάριος 2002*, Αθήνα 2001, σ. 143-169

Καλαμαρά Π., «Νέα στοιχεία στο βυζαντινό βεστιάριο του ενδεκάτου αιώνα», *Το Βυζάντιο ώριμο για αλλαγές. Επιλογές, εναισθησίες και τρόποι έκφρασης από τον 11^ο στον 15^ο αιώνα*, Αθήνα 2004, σ. 269-286

Κιουσοπούλου Τ., «Στοιχεία της Βυζαντινής ενδυμασίας κατά την Ύστερη εποχή. Τα καπέλα», *Το Βυζάντιο ώριμο για αλλαγές. Επιλογές, εναισθησίες και τρόποι έκφρασης από τον 11^ο στον 15^ο αιώνα*, Αθήνα 2004, σ. 187-196

Κουκουλές Φ., *Βυζαντινών Βίος και Πολιτισμός*, Αθήναι 1948-1957

Μουστάκας Κ., «Μαμάμι: συμβολή στη μελέτη της χρησμολογικής παράδοσης κατά την εποχή της Άλωσης», *Αριάδνη* 14(2008), σ. 119-155

Μπίθα Ι., «Ενδυματολογικές μαρτυρίες στις τοιχογραφίες της μεσαιωνικής Ρόδου (14^ο αι.-1523). Μια πρώτη προσέγγιση», *Ρόδος 2400 χρόνια*, Ρόδος 2000, σ. 429-448

Παπανικόλα- Μπακιρτζή Δ., «Ένδυση και καλλωπισμός», *Καθημερινή ζωή στο Βυζάντιο*, Αθήνα 15-17 Σεπτεμβρίου 1988, Αθήνα 1989, σ. 378

Πλακογιαννάκης Κ.Ε., *Τιμητικοί τίτλοι και ενεργά αξιώματα στο Βυζάντιο. Εθιμοτυπία, Διοίκηση, Στρατός*, Θεσσαλονίκη 2001